

51163/B

F. xviii. 27.

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
Wellcome Library

<https://archive.org/details/b2930281x>

VERHANDELING

OVER DE

KINDERPOKKEN,

DOOR

E. J. THOMASSEN A THUESSINK,

*A. L. M. PHIL. ET MED. DOCT., HOOGLEERAAR IN
DE GENEESKUNDIGE FACULTEIT AAN DE UNI-
VERSITEIT TE GRONINGEN, RIDDER VAN
DE ORDE VAN DEN NEDERL. LEEUW, LID
VAN HET KONINKL. NEDERL. INSTITUUT,
PRESIDENT VAN DE PROVINCIALE COM-
MISSIE VAN GENEESKUNDIG ONDER-
ZOEK EN TOEVOORZIGT, ETC. ETC.*

*Te GRONINGEN,
bij WYBE WOUTERS.*

1 8 2 4.

WAARNEMINGEN

OMTRENT

DE ZIEKTEN,

WELKE IN HET JAAR 1800 TOT 1801 IN
HET *NOSOCOMIUM CLINICUM* VAN
DE AKADEMIE TE GRONINGEN ZIJN
WAARGENOMEN, INZONDERHEID
BEVATTENDE DE EPIDEMIE DER
KINDERPOKKEN, WELKE AL-
DAAR GEHEERSCHT HEEFT.

DOOR

E. J. THOMASSEN A THUESSINK,

A. L. M. PHIL. ET MED. DOCT., HOOGLEERAAR IN
DE GENEESKUNDIGE FACULTEIT AAN DE UNI-
VERSITEIT TE GRONINGEN, RIDDER VAN
DE ORDE VAN DEN NEDERL. LEEUW,
LID VAN HET KONINKL. NEDERL. INSTI-
TUUT, PRESIDENT VAN DE PRO-
VINCIALE COMMISSIE VAN GENEESK.
ONDERZOEK EN TOEVOORZIGT,
ETC. ETC.

Te GRONINGEN,
bij WYBE WOUTERS.

1 8 2 4.

73174

V O O R B E E R I G T.

De verhandeling over de kinderpokken, welke ik mijnen landgenooten aanbiede, zal eigenlijk dienen tot een vervolg der Waarnemingen, welke ik in het Geneeskundig Magazijn, omtrent de ziekten van het Nosocomium Academicum te Groningen, had geplaatst.

De trage voortgang van dit Geneeskundig tijdschrift had mij bewogen, om een deel van een der volgende jaren afzonderlijk vooruit te zenden, en intusfchen de ontbrekende jaren, van 1800 tot 1804, langzaam in
het

het Gen. Magazijn aan te vullen. Ongelukkig werd dit anders zoo algemeen geacht en uitmuntend tijdschrift, door overmaat van bezigheden der achtingwaardige redacteurs, en gebrek aan bijdragen van andere kunstgenooten, gesloten, en de gelegenheid, om dit voornemen uit te voeren, mij daardoor afgesneden. — Hier kwam bij, dat ik in het jaar 1811 en 1812 door eene zware ziekte werd aangetast, welke, van langen duur zijnde, mij allen moed benam, om dit werk weder op te vatten; waarop weder eene nieuwe ziekte in 1818 volgde, welke mijne krachten zoodanig verzwakte, dat ik daarna nauwelijks in staat was, om naar behooren mijn Akadernisch werk te verrigten. — Mijne merkelyk verbeterde gezondheid, sedert een paar jaren, heeft mij weder in staat gesteld, om niet alleen mijne gewone bezigheden met meer lust te hervatten, maar ook mijne snipperuren te besteden tot het in orde

de brengen van de beschrijving der Epidemie van Kinderpokken, welke in 1800 en 1801 in Groningen sel gewoed heeft, en tevens samenliep met de ontdekking der Koepokken, welke zoo wel slaagde, dat, immers voor een' langen tijd, alle Epidemiën van kinderpokken, zoo hier als elders, gelukkig werden afgekeerd, en wel zoodanig, dat ik de hoop voedde, dat deze moorddadige ziekte daardoor geheel zoude worden uitgebluscht. Wij vonden ons echter in deze hoop deerlijk bedrogen, daar er, door de verwaarloozing der koepokinenting, voor een paar jaren hier zoo wel, als elders, de Epidemiën der pokken weder het hoofd opstaken.

Daar ik nu bij ondervinding wist, dat deze belangrijke ziekte, vooral door onze land-doctoren, niet behoorlijk werd behandeld en gekend, kwam bij mij het denkbeeld op, om bij deze gelegenheid wederom het vervolg mijner Waarnemingen op te vatten en, bij-

zonder bij het beschrijven der Epidemie van 1800 en 1801, deze ziekte wat naauwkeuriger te beschouwen.

Ik heb te dien einde, na het beschrijven van de weersgesteldheid van deze jaren, eerst deze Epidemie hier beschreven, van elke soort van pokken een enkel voorbeeld opgegeven en vervolgens de complicatiën dezer ziekte met de meest gewone koortsen beschreven, en zoo wel de oorzaken, als de behandeling, wat breedvoeriger opgegeven. Ik heb met voordacht mijne eigene opmerkingen vergeleken met die van andere, zoo wel oudere als nieuwere, geachte geneeskundige Schrijvers, en vooral getracht, mijne jonge lezers, voor welke ik inzonderheid schrijve, bekend te maken en aan te prijzen de werken van Sydenham, Huxham en vooral van den nooit genoeg geprezenen Burserius, wiens Verhandeling over de Pokken zoo veel schoons en leerzaams bevat, dat ik mij niet heb kunnen onthouden, daar-

daaruit veel geheel over te nemen, en het verder bestuderen van dezen Schrijver daardoor op het ernstigste aan te raden.

Ik heb, in verschillende Verhandelingen, over de vaccine zoo veel gesproken, dat ik niet noodig oordeelde, daarvan opzettelijk te handelen, en alleen eenige korte aanmerkingen hierbij gevoegd heb, welke konden dienen, om, hetgene ik te voren gezegd had, nader te bevestigen. Na het afdrukken van deze verhandeling verscheen het uitmuntend stuk over de vaccine van mijnen geachten vriend, den Heer Ontijd, ter wederlegging van het werk van Dr. Cappadose. Indien die man nog eenige schaamte bezit, zal hem dit ongetwijfeld tot zwijgen brengen en, bijaldien hij voor rede vatbaar is, tot de bekentenis moeten brengen, dat hij aan de menschheid eene onberekenbare schade heeft toegebracht.

Wanneer God mij het leven spaart, en
 mij-

mijne krachten dit zullen toelaten, zal ik in een volgend deel trachten aan te vullen het tijdperk van 1801 tot 1804, en dan nog die ziekten behandelen, welke ik in mijne vorige verhandelingen niet heb kunnen afdoen.

E. J. THOM. A THUESSINK.

GRONINGEN

den 20 Julij 1824.

WEERS.

WEERSGESTELDHEID.

Julij. 1800.

In het begin dezer maand was het weder stormachtig en veranderlijk, de wind was meestal N. W. of W. De barometer stond meest van $28^{\circ} 4'$ tot $29^{\circ} 6'$. De thermometer van 55° tot 80° . Den 15 werd de wind N O. en naderhand wederom W., met warm en helder weder tot aan het einde der maand.

Augustus.

De maand begon met helder en schoon weder tot aan den 5, wanneer, gedurende een paar dagen, storm en regen plaats hadden, toen de wind wederom naar het N. O. liep. — Den 12 was de hitte 88° , den 13 was die 65° . Tot aan het einde der maand veranderlijk en regenachtig. De barometer gewoonlijk beneden 29° , — de hoogste stand $29^{\circ} 6'$, de laagste 28° . De hoogste thermometer was 88° , de laagste 60° .

A

Sep.

September.

Met het begin der maand tot aan den 6 was het weder schoon, met Z. O. en N. O. winden; daarna meest betrokken en regenachtig, de wind W. en Z. W. De grootste hoogte des barometers was $30^{\circ} 9'$, de laagste $27^{\circ} 9'$. De hoogste thermometer 86° de laagste 52° .

October.

De maand begon met natte en stormachtige koude, meestal met een' zeer lagen barometer, $27^{\circ} 5'$. — De thermometer tot 50° gedaald, met W. en Z. W. wind. Den 20 werd het weder laauw en helder — den 22 nagtvorst en helder. De hoogste barometer was $29^{\circ} 5'$, de laagste 27° . De hoogste thermometer 58° , de laagste 44° .

November.

Deze maand begon met koud en helder weer, de wind N. W. — den 5 storm en regen — van den 14 tot den 21 helder — den 25 slagregens met flap weder — den 27 helder en vorst — den 30 zachte regen. De barometer $29^{\circ} 3'$, de laagste $28^{\circ} 3'$. De thermometer 52° , de laagste 33° . De heerschende wind W., nu en dan N.

December.

Slagregens, smeltende sneeuw en stormwind tot den 11, met een W. wind — daarna vorst met dikke nevels, vooral 'savonds — van den 14 tot den

20 heldere vorst — van den 21 tot den 25 zachte dooi — den 30 en 31 wederom heldere vorst, met N. wind. Doorgaans heerschten er W winden, — op de dagen van vorst O. of N. De hoogste barometer $29^{\circ} 5'$, de laagste $28^{\circ} 3'$. De thermometer 43° , de laagste 25° .

Januarlij. 1801.

In het begin der maand hadden wij den 1 en 2 sterke vorst, maar 'savonds dooi weer met zachten regen en W. wind — den 7 N. en gedurende verscheiden dagen dikke koude nevel, met een O. en Z. O. wind tot den 16, wanneer Z. en Z. W. winden regen aanbragten — den 23 sterke vorst met N., N. O. en N. W. winden tot den 27 — dooi weer en regen — den 28 storm — den 31 regen. De barometer veranderlijk $29^{\circ} 4'$ tot $28^{\circ} 4'$. De thermometer veranderde dikwijls en snel van 50° tot 24° .

Februarlij.

Van den 1 tot den 6 zomerweer met zachten regen, tusfchenbeiden helder met W. wind. De thermometer krom fomtijds tot 50° . — den 7 veranderhet weer met N. O. wind, en er viel veel sneeuw tot den 18, wanneer de wind wederom Z. werd, met zachten regen — den 20 helder weer met vorst — den 27 en 28 wederom warmte. De barometer $29^{\circ} 2'$ tot $28^{\circ} 6'$. De thermometer 50° tot 17° . De wind meest N. O., de laatste dagen Z. en W.

WEERSGESTELDHEID.

Maart.

De maand begon met aangenaam, helder weder tot den 12, wanneer er stormwinden en slagregens kwamen, die tot den 25 aanhielden - van den 25 tot den 27 helder - den 28 regen en wind, - de beide laatste dagen waren koud. De barometer $29^{\circ} 6'$, de laagste $28^{\circ} 4'$. De thermometer 52° , de laagste 32° . De wind veranderlijk, W., N. W., Z. W., Z. O. en N. O.

April.

Van het begin tot den 4 helder weer - 's nachts van den 4 tot den 6 regen, sneeuw en storm, 't welk tot den 13 duurde, met N. W. wind - van den 15 tot het einde der maand helder, schoon en warm weder, met N. en N. O. winden. De hoogste barometer $30^{\circ} 7'$, de laagste $28^{\circ} 5'$. De hoogste thermometer 66° , de laagste 30° . De winden veranderlijk, meest N.

Mei.

Den 1 en 2 zacht, regenachtig weer - van den 3 tot den 9 koude regen - van den 10 tot den 17 drooge N. O. wind met nachtvorst - den 17 en 18 verkwikkende regen - den 19 en 20 zeer warm. De thermometer 78° . - den 22 onweder en hitte, tuschenbeiden regen - den 30 scherpe en koude wind. De barometer 29° , laagste 28° . Thermometer 78° , laagste 54° . De wind veranderlijk.

J u.

Junij.

Ruw, slecht weer, de geheele maand door — den 14 en 15 sterke nachtvorst — van den 27 tot den 30 schoon, warm weder, den 30 regen. De barometer $29^{\circ} 4'$, de laagste $28^{\circ} 10'$. De thermometer 80° , de laagste 42° , het verschil tuschen den 24 en 28 was van 50° tot 80° . De wind in het eerst N., op het laatst Z. W.

Gedurende den loop van dit jaar hadden wij 66 zieken, waarvan 22 mannen en 10 vrouwen in het hospitaal. Hiervan hadden 16 aanhoudende en 3 tusschenpoozende koortien, 6 ontstekingen, 1 longtering, 7 heete uitlagen, 23 inentingingen van koe-pokken, 4 van natuurlijke pokken, 1 *hypochondriasis*, 1 *diabetes mellitus*, 1 *hydrops*, 1 *icterus* en 1 *herpes humidus*. (a)

De herfst van het jaar 1800. was zeer veranderlijk, zoo dat schoon, helder en warm weder gedurig met snel veranderenden storm en slagregens afwisselde. De winter was open, zacht, regenachtig.

(a) De inentingingen en chronische ziekten werden buiten het *Nesocomium* behandeld.

tig. De lente koud. De daarop volgende zomer zeer koud en nat, geheel herfstachtig.

Het is dus geen wonder, dat er veele *gastrische*, *bilieuse*, *catarrhale* en *nerveuse* koortsen plaats hadden. Ik zal hiervan echter nu niet spreken, daar ik dezelve in de voorgaande verhandelingen breedvoerig behandeld heb. — De ontstekingen waren ook zelden zuiver, meest met rheumatische toevalen verzeld. Veelal werd in dezelve de borst, maar ook niet zelden de eerste wegen door dezelve aangetast: zoo dat wij vele *rheumatische* maagen darmontstekingen hadden. Hiervan hebben wij ook te voren gesproken.

Bijzonder opmerkelijk was dit jaar de *Epidemie* van kinderpokken, welke zeer kwaadaardig waren, eene menigte menschen wegnamen en vele andere nadeelige gevolgen hadden.

De *rheumatisch-gastrische constitutie* was dit jaar algemeen heerschende, en hierdoor was de koorts, die deze ziekte verzelde, van dezen aard. De inenting der natuurlijke pokken, die thans overvloedig werd uitgeoefend, viel dikwijls ongelukkig uit. Verscheidene, door ons met alle zorgvuldigheid ingeënten konden deze koorts niet ontvlugten en kregen of *distincte* of ook somtijds *confluente* waterachtige pokken (*crystallinae*), kwamen er of moeilijk door, of stierven aan deze ziekte. Ik zelf heb echter noch in deze *Epidemie*, noch in alle vorige, die ik behandeld heb, ooit het ongeluk gehad daaraan iemand te verliezen.

Deze ongelukkige pokziekte, en vooral het mislukken der inenting, gaf zoo wel hier, als elders, gelegenheid, om de nieuwe en toen eerst bekend geworden koepokken te doen beproeven. Immers niet alleen in ons Vaderland, maar ook in Duitschland en andere landen, viel dit jaar de inenting ongelukkig uit en was voor velen noodlottig. Dan ik zal hiervan naderhand spreken, en nu eerst over de natuurlijke pokken handelen.

EPIDEMIE VAN POKKEN VAN 1800—1801.

Alhoewel er een groot aantal zieken aan de kinderziekte was, die van elders was overgebracht, en ik dus ook elders overvloedig gelegenheid had, deze ziekte waar te nemen, hadden wij slechts weinig zieken daarvan in het *Nosocomium Academicum*, dewijl de ouders, uit liefde voor hunne kinderen, niet, dan door grooten nood en armoede gedreven, dezelve buiten 's huis aan de bezorging van vreemden wilden overgeven. Het getal was echter genoegzaam, om den aard, den loop en de verschillende toevallen daaruit aan mijne leerlingen te kunnen aanwijzen. Om nu dezelve te kennen zal het noodig zijn, dat ik eenige gevallen naauwkeurig, zoo als ik dezelve heb opgeteekend, hier opgeve.

I. *Eerste geval. Van geregelde discrete pokken.*

Willemina Weber, een meisje van 7 jaren, had langen tijd aan wormen en zenuwtoevallen onderhevig geweest (naderhand zijn deze in ware *epileptisch-hysterische* toevallen overgegaan). Eenige dagen was zij zeer bleek en klaagde over buikpijnen.

Den 25 October 1800 gevoelde zij pijn en drukking in de hartkolk, welke bij de inademing vermeerder-

derde. 's Avonds kreeg zij brandende en drooge hitte, met een rood opgezet wezen, zware pijn in den rug, in de beenen en het hoofd; dorst, eene drooge, zeer beflagene tong, met een' snellen pols. Ik gaf daarom een zacht braakmiddel, uit eenige weinige greinen *Ipecacoanna* bestaande. Dit bragt eene groote hoeveelheid slijm en gal op, en daarna, door de hevige kramp der maag, dun bloed. Hierna verminderde de benaauwdheid; zij kreeg 5 ontlastingen, terwijl de koors niettemin op dezelfde wijze bleef aanhouden; 'snachts had zij sterke stuipen, de buikpijnen bleven aanhouden, de tong was wit beflagen, de adembaling natuurlijk, de pols 148, de huid droog en brandend heet, het water bijna natuurlijk met een wolkje. Zij had geene kinderziekte gehad, die in dit huis plaats had.

R_ç. *Nitr. pur.* ʒj.
Oxym. Simpl. ʒij.
Aq. Sambuc. ʒvj.
Syr. Altheae. ʒj.

m.

S. Alle uur een lepel.

Den 28. 's Avonds was de hitte en koorts een weinig verminderd, en er kwamen twee of drie puistjes op de beenen; 'snachts verhief zich de koorts met ijhoofdigheid en stuipen; 'smorgens om 5 uur viel zij in slaap en had eene goede uitwaseming; wakker wordende, *remitteerde* de koorts en hoofdpijn, en er vertoonden zich, eerst op

beide armen, daarna onder den neus en lippen, eindelijk op het voorhoofd, roode stippen, die hard en boven de huid verheven waren; de pols was tot op 105 gezakt, zij had twee stoelgangen. Ik liet haar uit het bed nemen en de voorgaande middelen doorgebruiken.

Den 29, 5de dag. Langzamerhand kwam nu de uitbotting van *distincte* pokjes over het geheele ligchaam. Gisteren namiddag had zij nog wat koorts gehad, 'snachts eene goede rust, terwijl er nog eenige pijn in de hartkolk overbleef; de tong was bruin beflagen, geen eetlust, het water meer geel, maar helder, de pols 86, twee ontlastingen. Ik liet haar nog een once *Manna* nemen.

30, 6de dag. De *eruptie* was nu volkomen, verscheidene pokjes waren wederom verdwenen. De pokjes waren rood, verheven, de grond daarvan meer uitgebreid. Twee ontlastingen hadden het beflag op de tong en de buikpijn weggenomen; er was geen koorts meer. De geneesmiddelen werden nu weggelaten.

31, 7de dag. De puisten in omtrek grooter, sommige in het aangezicht bleven op dezelfde hoogte, hier en daar begonnen zij den indruk in het midden te vertoonen (*umbilicus*) en met een' rooden rand omringd te worden; 'snachts een weinig koorts, pols 110, weinig eetlust.

1 Novemb. 8ste dag. De pokken beginnen zich overal nu met etter te vullen, de pokken verheffen zich in het midden, de indruk verdwijnt, de tong zuiver, de eetlust keert weder, pols 104.

2, 9de dag. De pokken in het wezen vullen zich meer en meer, de *basis* is meer ontstoken en met een' rooden kring omringd, het hoofd is gezwollen, op de armen hebben zij nog den indruk, zij heeft hitte en dorst, en onrust van de jeukte.

3, 10de dag. 'sNachts veel koorts met hitte, het hoofd zeer gezwollen, de pokken in het aangezicht met rijpen etter gevuld en met eenen levendigen rooden kring omgeven; de handen minder gevorderd, de pols snel, ééne ontlasting.

4, 11de dag. De pokken zijn nog met dikken etter gevuld en het aangezicht is gezwollen, veel koorts.

5, 12de dag. De met rijpen etter gevulde pokken zweten de stof door, de zwelling van het wezen begint te verminderen; de handen en voeten zijn opgezwollen, de koorts is minder.

6, 13de dag. De pokken droogen in het aangezicht op, en zweren op de handen en voeten. De zieke is voor het overige welvarende.

7, 14de dag. De pokken vallen in het wezen af, en beginnen op de handen te droogen.

R̄. Magnes. alb. Dr. ij.

Rhei. Elect. Dr. j.

m. f. pulv.

S. 'sMorgens een vingerhoed vol,

10, 16de dag. De pokjes zijn meest alle afgevallen, hier en daar zweert er nog eene in het aangezicht en op de handen. Zij heeft dagelijks twee ontlastingen.

12, 18de dag. Alle pokjes zijn nu afgevallen; zij is zeer wel.

18, 24ste dag. Dezen nacht heeft zich bij het regter scheenbeen eene harde roode zwelling geopenbaard, die de beweging moeilijk maakt; zij is voor het overige wel en heeft geregelde stoelgangen.

Ik liet eene wittebroodspap op het gezwel leggen en 'smorgens en 'savonds 20 greinen rhabarber nemen.

21. De zwelling verheft zich nu tot één punt, en is zoo pijnlijk, dat zij op het been niet kan staan.

De zweer kwam felhelijk aan het etteren en binnen weinig dagen was zij volkomen hersteld.

Offchoon dit geval tot de geregelde *distincte* pokken moet gebragt worden, komt het mij echter voor, dat wij in hetzelfde het volgende kunnen opmerken.

I Toen dit meisje van de koorts werd aangetast, vertoonden zich tevens ook alle voorboden der kinderziekte. Zij had eene hevige pijn omtrent de hartkolk, door de leden, in het hoofd en in den rug. Tevens had hier eene *gastrische*, slijmige en worm *complicatie* plaats, met eenen staat van volbloedigheid, en eene *dispositie* tot *Epilepsie*, welke, zich in hare kindfche jaren reeds vertoond hebbende, haar steeds met *dysmenorrhè* is bijgebleven en door geene middelen is kunnen overwon-

nen worden. Men kan dus de sterke stuipen, welke hier in den beginne der ziekte zich vertoonden, niet bloot als een toeval der pokken beschouwen. Men denkt gewoonlijk, dat *convulsies*, bij het uitkomen der pokjes, als een gunstig teeken moeten beschouwd worden, en dat daarop altijd *discrete* pokken volgen. Ik kan dit door mijne eigene ondervinding niet bevestigen, daar ik zoo wel in goede, als in kwaadaardige pokken stuipen heb zien voorafgaan.

II. Moeten wij hier opmerken, dat de *eruptie* hier in eene omgekeerde orde gebeurde, zoodat ze van de beenen begon en langzaam, langs den tronk en de handen, eindelijk ook het aangezicht beklom. De uithotting was zeer langzaam, maar echter volkomen in 36 uren.

III. Er is bij mij geen twijfel aan, of de *gastrische complicatie* heeft hier eene vermeerdering van koorts en hitte gegeven, waar'oor het getal der pokken, door de grootere *assimilatie* van stof, ook aanmerkelijk vergroot werd. Ik was daarom aanstonds bedacht, om deze *complicatie* door een braakmiddel weg te nemen, en door eene koele behandeling buiten het bed het getal der pokken te verminderen; hetwelk dan ook met een goed gevolg gebeurde. Mogelijk zoude een matige bloedontlasting hier ook nuttig geweest zijn: ik heb dezelve nagelaten, omdat de *epidemische* gesteldheid der heerschende pokken dezelve niet verdroeg, en er, na bloedontlastingen, dikwijls *nerveuse* toevallen volgden.

IV. Niettegenstaande de koorts wel na de *complete eruptie* verminderde, was dezelve toch niet geheel en zuiver opgehouden. Zij kwam reeds op den 7 dag in eenen aanmerkelijken graad weder, hetgeen in deze soort van *discrete* pokken geen plaats moest hebben. Dit hing dus van eene *catarrhale gastrische complicatie* af. De tweede koorts (*febris secundaria*), die van het getal der zwerende pokjes afhangt, was hier veel zwaarder, dan de ziekte anders medebragt, en moest dus ook van de *epidemische* gesteldheid worden afgeleid.

V. Gedurende de gansche ziekte had ik door zachte laxermiddelen den buik open gehouden, niettemin kreeg zij na het opdrogen der pokken een *absces (furunculus)*, hetwelk in deze *Epidemie* zeer gewoon was, en soms zeer lang aanhield.

II Geval. Pokken bij eene zwangere vrouw.

M. Cornelis, eene dienstmeid van 21 jaren, van eene gezonde en sterke ligchaamsgesteldheid, aan besmetting van pokken blootgesteld, werd op den 16 October aangetast door zware hoofdpijn, walging, pijn in de hartkolk en den rug, rilling en beurtelingsche hitte. Op den 22, den derden dag der ziekte, kwamen er verscheidene puistjes in het aangezicht, welke zich den volgenden dag over het ligchaam verspreidden, met verligting van alle de toevallen. Zij werd den 8 dag der ziekte bij ons gebragt. Zij had vele, maar *discrete* pokken, weinig boven de huid verheven, behalve om de kin en den mond, daar zij grooter en ingedrukt waren.

In

In den mond, de keel en op de tong had zij vele pokjes, die haar veel ongemak veroorzaakten. Tevens klaagde zij over pijn in de borst en moeilijke ademhaling. Zij had in vier dagen geen' afgang gehad, en zij meende in de achtste maand zwanger te zijn; haar pols was 98.

27, 9de dag. Bij het nader onderzoek van den vroedmeester bleek het, dat zij reeds in de 9 maand was. Men had eene klisteer, en voor de hoest, die zij gedurig had, een *linctus* uit *syrup. alth.* en *papav. albi* voorgeschreven. De hoest had haar 'snachts zeer ontrust, en de klisteer had eene ontlasting bezorgd. De pokjes waren in het aangezicht meer verheven, maar in het midden van elk pokje was een bruin stipje; het wezen was meer gezwollen, de pols 96; de keel en de borst waren nog pijnlijk, zij had vele witte platte pokjes op de tong. *St. spec. pect. pro potu.*

28, 10de dag. De pokjes meer opgezet, hier en daar in het wezen met een' rooden kring omgeven, om den mond en lippen vele platte puisten met eene blaauwe stip in het midden; zij zijn op de handen meer, dan in het wezen gevorderd. De pijn op de borst en in de keel blijft aanhouden, de pols 90, geene ontlasting.

R_p. Sulph. aur. ant. gr. x.

Sacch. alb. ʒj.

m. f. pulv. N. x.

S. Alle uur één met de borstkruiden.

29, 11de dag. De pokken beginnen in het aange-

ge-

gezicht te zwellen en te zweren, de huid is in het aangezicht tusfchen de pokken ook rood en ontstoken, meer dan men van het getal der pokken zoude verwachten; vele hebben echter nog eene bruine ftip. Op de handen begint ook de *suppuratie*, en de puistjes hebben ook een' rooden kring; de oogen zijn gefloten, de keel is pijnlijk en de *salivatie* fterk. Gisteren avond is de koorts merkelyk verheven met hitte en zweet, twee ontlastingen, de pols 110.

It. pulv. add.

Nitr. pur. gr. v.

S. Als voren.

30, 12de dag. Het aangezicht gezwollen en ontstoken, de oogen gefloten, de pokjes zijn niet ver boven de huid verheven en vullen zich met etter; om den mond en de lippen zijn ze met eene ingedrukte bruine korst bedekt; bloederige kwijling, zeer moeilijke slikking, flapeloos door den gedurigen hoest en afscheiding van flijm, twee ontlastingen, de *urine* hoog gekleurd; op de handen is de zwering der pokken zeer goed, onder de voeten zijn zij zeer pijnlijk, de pols 104.

R_o. Vitell. ov. n. j.

Mell. alb. \bar{z} j.

m. pro linctu.

R_o. Opii pur. gr. j.

Sacch. alb. gr. x.

m. f. pulv.

S. 's Avonds te nemen.

31, 13de dag. De *suppuratie* der pokken in het wezen gaat nu geregeld voort; en de pokjes zijn met

met etter gevuld; sommige blijven echter plat en met eene zwarte korst bedekt; goede nachtrust, minder *salivatie*, de keel nog pijnlijk, de pols 96.

1 *November*, 14de dag. Gisteren kolijkpijn en ontlasting van slijm uit de *genitalia*, onrustige slaap, meer hoest, pijn in de keel en borst, kwijling en ontvelling in den mond. Gisteren avond kreeg zij eene geweldige koude, waarop hitte en zwet volgden, met veel onrustigheid; de pols nu 120, het wezen nu minder gezwollen, de pokken met etter gevuld, zwarte, harde korsten om den neus en mond; op de handen zweren de pokken behoorlijk. In twee dagen geene ontlasting, de *urine* troebel en bruin als bier.

Ik schreef eene gewone klisteer voor, en

Rp. Gumm. arab. dr. ij.

Spirit. Minder. ℥j.

Vini sibiati H. dr. j.

Aq. Sambuc. ℥vj.

Syr. pap. Alb. ℥j.

m.

S. Alle uur een lepel.

2, 15de dag Een goede nacht, de pokjes droogen in het wezen, staan nog op de handen, de kwijling en pijn in de keel houden op, drie stoelgangen. 's Morgens om 11 uur beginnen de weeën en zij verlostte binnen een uur gemakkelijk van een kind van tusfchen de 7 en 8 maanden; aanstonds volgde de nageboorte, de bloedstorting was matig. Het kind was vlug en levendig, en had geene pok-

B

ken,

ken, de pols natuurlijk, de tong van de kraamvrouw geel en beslagen.

R_p. *Emuls. comm.* ℥j.

Syr. pap. alb. ℥j.

m. d.

S. Alle uur een kopje.

3, 16de dag. De kraamvloed was natuurlijk; zij had een' goeden nacht doorgebracht, drie *sedes*. De pokken droogen overal op. Gisteren is er eene harde zwelling aan den elleboog gekomen; een weinig koorts, de pols natuurlijk.

R_p. *Cort. Peruv.* ℥j.

coq. aq. q. s. col. ℥j add.

Syr. pap. alb. ℥j.

m. d.

S. Alle uur een kopje.

4, 17de dag. De *diarhé* sterk vermeerderd, de buik opgezet, de pols snel en zwak, zware hoofdpijn, eene bruine drooge tong, een zeer lelijke smaak, zeer stinkende afgangen, weinig kraamvloed.

It. dec C. Peruv. add.

Gum arabic. ℥℥

Syr. pap. alb. ℥ij.

m. d.

S. Als voren.

5, 18de dag. Onwillekeurige afgang, de borsten vullen zich zonder aanmerkelijk zog, koorts, zeer kleine en zwakke pols, bruine en drooge tong, weinig dorst; zij heeft trek tot voedsel.

R_p. *Rad. Ipecac.* gr. iij.

Sacch. alb. dr. j.

m. f. pulv. N. xij.

S. Alle uur een poeijer.

R_p. *Lign. Campech.* ℥ij.

coq. aq. q. f. col. ℥j add.

Aq. Cinam. ℥ij.

Syr. cort. aur. ℥j.

m.

S. Alle uur een kopje.

6, 19de dag. De *diarhé* bleef aanhouden. Gisteren avond werd zij door eene hevige koorts aangestast met geweldige koude, waarop matige hitte volgde; de tong was rood en raauw, maar minder droog, de pols 120, hard, ongeregeld; zij had buikpijn en pijn in de keel, er stonden nog eenige pokken op de armen. Er vertoonde zich nu aan den regter arm, in de buiging van den elleboog, een hard zeer ontstoken gezwel. Op den rug van den voorarm was eene groote plek *gangreen*, van eene donkere purperkleur.

R_p. *Lign. campech.* ℥ij.

Coq. per 4 hor. dein. add

Cort. Peruv. ℥j. *coq. ad colat.* ℥j add.

Aq. Cinam. ℥ij.

Syr. c. aur. ℥j.

m.

S. Alle uur een kopje.

's Nademiddags werd het *absces* geopend en daaruit

werd dunne bloedige etter ontlast. 's Avonds de *diarhé* voortdurende, vermeerderde de benaauwdheid en de pijn in de keel en borst, en zij stierf 's nachts te twee uur.

Het lijk den volgenden dag geopend zijnde, vond men in de luchtpijp, in den flokdarm, maag en ingewanden, geene teekenen van pokken of van ontsteking; de blaas was ledig, de *uterus* dik, van binnen met eene dikke, zwarte korst van geronnen bloed bedekt, hetweik rottig en zeer stinkend was. Men kon nog duidelijk zien de plaats, waar de *placenta* aangehecht geweest was. Voor het overige vond men niets tegennatuurlijks.

Offchoon ik reeds aan mijne toehoorders verscheidene gevallen van pokken in en buiten het *Nosocomium* had laten zien, begreep ik echter, dat het belangrijk genoeg was, dit ongelukkig en verlaten mensch op te nemen, om de *complicatie* van pokken met de laatste weken der zwangerheid waar te nemen, hoewel ik wist, dat ook vooral in deze *Epidemie* deze *complicatie* zeer noodlottig was geweest.

In het begin sichenen deze pokken, die tot de *distincte* pokken moesten gebragt worden, hoop tot eene goede uitkomst te geven. Wij werden hierin echter bedrogen; dan wij vonden niettemin het geval leerzaam voor onze toehoorders.

In het eerst waren er geene ontrustende toevallen. Het beloop der ziekte was zeer traag en de *suppuratie* zeer langzaam. Er waren veel pokjes in den
mond

mond en in de keel, en hierom had zij zoo veel moeilijkheid in het slikken en eenen gedurigen, prikkelende hoest. Haar aangezigt was rood, even als of zij roodvonk had. Sommige pokken in het wezen waren behoorlijk opgezet en gevuld, maar velen, vooral omtrent den mond en de kin, waren plat en ingedrukt, en hadden eene blaauwe stip in het midden. Dit alles schein mij vooral van eene *catarrhale complicatie* af te hangen, waarmede de luchtpijp en longen bezet waren. Wij namen dit algemeen ook bij de meeste andere zieken waar, die alle veel pokken in de keel en in den mond hadden. Zoude men dit niet aan eene huidkramp moeten toefschrijven, waardoor, de pokstof eenen sterken wederstand in de huid vindende, er zich weinig pokken op de oppervlakte des ligchaams konden vormen, en de stof zich dus meer op de luchtwegen zocht te verzetten? Zoude men de roode zwelling der huid niet van denzelfden wederstand in de huid moeten afleiden? De sterke kwijling, welke ook bij andere lijdens algemeen werd waargenomen, hing hier duidelijk van de veelvuldige pokken in den mond en in de keel af. De platte pokken om den mond en in het wezen, die met eene *livide* stip voorzien waren, kwamen niet tot ettering, maar maakten harde zwarte korsten, hetwelk in boosaardige *catarrhale* pokken zeer gewoon is. De *Febris secundaria*, die anders op den 1den dag invalt, kwam hier eerst op den 13, iets, hetwelk in *catarrhale* pokken, die altijd eenen meer langzamen loop volgen, zeer gewoon is. Gewoonlijk komen bij zwangere

vrouwen, die in dit tijdperk de kinderpokken krijgen, de weeën aan bij het opdroogen; dit had ook in ons geval plaats. De verlosfing was in alle opzigten gemakkelijk; het onvoldragen kind was levende. Wij zagen in ons geval niet bevestigd, dat het kind in den *uterus* tegelijk met de moeder door deze ziekte wordt aangedaan. Ik geloof niet, dat dit ook plaats konde hebben in ons geval, daar de befmetting alleen kan gefchieden op dien tijd, wanneer de ettering zich volkomen heeft gevormd, dat is den 10 of 12 na den 8ften dag der ziekte, waarop de *suppuratie* gebeurt. Het kind ftierf voor de moeder, en het kon dus geene pokken krijgen. In vele gevallen, waarin men dacht pokken bij een *foetus* gezien te hebben, of ook dezelve kort na de geboorte te hebben waargenomen, geloof ik, dat men de *Pemphigus neonatorum* voor pokken heeft aangezien; ten minfte is dit het geval geweest bij degenen, die ik zelf in mijne praktijk heb waargenomen.

Offchoon bij onze zwangere alles wel fcheen af te loopen, zagen wij echter, dat aanftonds na de verlosfing het beloop der pokken verhinderd werd, en er een buikloop ontftond. De pokstof fcheen bij de afdrooging aanftonds alle neiging naar de huid te verlaten en, op den arm zich werpende, eene kwaadaardige *phlegmone* daar te vormen. Op den 17den dag der ziekte vertoonde zich eene rotkoorts, de kraamvloed hield op, en er volgde eene opflorping van rottende ftoffen, een afmattende, zeer ftinkende buikloop en opzwellling van den onderbuik, terwijl de

arm aanstonds tot versterf overging. Zij overleed reeds spoedig, twee dagen na de kraam. Bij de opening van het lijk vonden wij nergens inwendige pokken, zelfs niet in de *trachea*, in de longen, in den slokdarm of in de ingewanden. Nergens vonden wij teekenen van ontsteking in den buik, in het buikvlies of in den *uterus*. De *diarhé* was *symptomatisch* en een teeken van een' staat van bederf. Hierom waren ook koortsbast, camphor en andere bederfwerende middelen aangewezen. Uit dit geval blijkt het dus ook, dat, hoezeer veelmalen deze zelfde toevallen aan ontsteking der baarmoeder, der onliggende ingewanden en van het buikvlies moeten worden toegeschreven, dit altijd geen plaats heeft, en men daarom niet in alle gevallen behoort ader te laten of eene ontstekingwerende geneeswijze te volgen.

III. Geval. *Pokken met Febris pituitosa catarrhalis.*

Catharina Colman, een meisje van 8 jaren, reeds van jongs af met *ophthalmia scrophulosa* en *sinea capitis* gekweld, had met haren broeder, die aan pokken ziek lag, in hetzelfde bed gelegen. Zij klaagde den 8 October over hoofdpijn, drukkende pijn in de maag en vliegende pijnen door den buik en de ledematen. Zij kreeg daarop koorts zonder koude, met hitte en dorst, en eene wit beslagene tong. Een toegereikt braakmiddel van 10 grein *Ipecacoanna* veroorzaakte viermaal braking van eene menigte slijm, met verligting.

Zij werd den 9, den 2den dag der ziekte, in het No-

socomium gebragt. Op den 2den dag was de koorts met de andere toevallen vermeerderd, de ademhaling benaauwd en snel; zij had stuiptrekkingen.

Den 10, 3de dag, kwamen er hier en daar om den neus, den mond en het voorhoofd pokjes, die zich daarna ook hier en daar op de handen openbaarden.

R_p. *Flor. Zinci.* gr. x.

Sacch. alb. ʒj.

m. f. pulv. N. x.

S. Alle twee uur een poeijer.

11, 4de dag. Gisteren had zij buikpijn, die heden nog aanhoudt; zij heeft een' ronden worm geloosd. Er komen nog vele pokjes uit in het wezen als gierstkorrels; de koorts is minder, de pols 130. Op de lelematen zijn de pokjes nauwelijks zichtbaar.

R_p. *Rad. valer. Sylv.* dr. ij,

Merc. dulc. gr. v j.

Rhei Elect. scr. ij.

m. f. pulv. N. v j.

S. Alle drie uren een poeijer.

12, 5de dag. Vele zamenhangende pokjes in het aangezicht; die van gisteren zijn reeds met een kuiltje voorzien; eenige pokjes in de keel, die pijnlijk zijn, hier en daar pokjes op de armen en beenen, hoest, de pols 94, drie ontlastingen met eenen worm, de pijn in den buik verdwenen, de oogen rood en pijnlijk.

R_ϕ. *Sacch. Saturn.* gr. x.

Gum. arab. ʒ. j.

Aq. Rosar. ʒ. vj.

m.

S. Oogwater.

Twee spaansche vliegen achter de ooren.

13, 6de dag. De *cohaererende* pokjes in het wezen plat, niet verheven, op het ligchaam en de ledematen *distinct*, grooter, rood, de hoest en de pijn in de keel blijven aanhouden, één stoelgang zonder wormen, de pols 112.

R_ϕ. *Flor. Zinci.* gr. x.

Sulph. aur. ant. gr. v.

Sacch. alb. dr. ij.

m. f. pulv. N. x.

S. Alle uur een poeijer.

14, 7de dag. De pokjes grooter, maar plat met een' indruk, de pokjes in de keel pijnlijk, de oogen minder rood, de pols 112; zij ligt nu te bed.

15, 8ste dag. De pokjes beginnen in het aangezicht te zweren, als ook op de handen; kwijling, pijn in de keel, goede eetlust, slaperigheid.

16, 9de dag. De pokken vol etter; zij zijn om den neus en den mond zamenvloeiende, en vertoonen eene gezwollen blaas. Het wezen rood en behoorlijk gezwollen, de pokjes zweren ook op de handen, 'savonds een weinig koorts, minder kwijling, ééne ontlasting.

17, 10de dag. De etter zweet hier en daar door de pokjes, het wezen en de handen gezwollen,

zoodat zij geene aanraking of beweging kan verdragen, drooge tong, knarling der tanden, de *urine* rood en helder, de pols kan door de menigte van pokken niet geteld worden; één *sedes*, de eetlust blijft goed.

1, 11de dag. De pokjes ontlasten etter en worden reeds hier en daar bruin, het wezen is meer neergezonken, de handen goed gezwollen en de pokjes vol etter; één *sedes*, drooge tong, geen koortsverheffing 's avonds.

R₂ *Mann. Calabr.* ℥j.

S. In 2 maal te nemen, 's avonds en 's morgens.

19, 12de dag. De pokken droogen en vallen af in het wezen, op de handen blijven zij nog zweven, geen koorts meer, drie *sedes*.

20, 13de dag. In het wezen vallen de pokken af, de bruine korsten blijven nog zitten, op de handen rimpelen de pokjes.

21, 14de dag. Overal vallen de pokken af, behalve op de handen; drie *sedes*.

R₂ *Mann.* ℥j.

S. Morgen vroeg te nemen.

22, 15de en 16de dag. De pokken blijven afvallen, drie *sedes*.

Ill. ung. alb. camph.

Van dezen tijd af aan heritelde zij volkomen.

Wanneer wij dit geval nagaan, vinden wij hier een leerzaam voorbeeld van *coharente* pokken, met
een

eene *complicatie* van wormen en *catarrhale* toeval-
len in een zeer *scrophuleus* gestel.

Het is bij mij twijfelachtig, of de stuipen, die wij in den beginne der ziekte waarnamen, van wormen afhingen en de uitbotting vertraagden. Na het ontlasten van deze vreemde gasten hielden ten minste buikpijn en stuipen op en de uitbotting ging haren geregelden gang. Tot de ontlasting van wormen bezigde ik zachte wormmiddelen, zonder dat dit den loop der ziekte benadeelde. Daar ik vreesde, dat de oogen door pokken zouden bezet worden, kwam ik dit gelukkig voor met achter de ooren spaansche vliegen dragende te houden en een *reprimerend* oogwater voor te schrijven. De *catarrhale* natuur der ziekte verklaarde zich duidelijk door den hoest, de pijn in de keel en de 's avonds wederkeerende koorts na de uitbotting: hierom liet ik de zieke ook steeds het bed houden. Voorts is het opmerkelijk, dat hier eene vrij sterke *salivatie* plaats had, welke in deze jaren zelden wordt waargenomen, en meestal vervangen wordt door een *diarhé*, die, matig zijnde, meestal verligting aanbrengt, dan, wanneer zij sterk is, dikwijls in *catarrhale* pokken, die zeer tot inflaan overhellen, de *suppuratie* verhindert en de pokstof naar de ingewanden voert.

IV. Geval.

Christina Colman, tien jaren oud, zuster van de voorgaande zieke, ook eene *scrophuleuse ophthalmie* hebbende, klaagde ook op den 5 October,

ber, daar zij ook met een' broeder, die de pokken had, in één bed geslapen had, over hoofdpijn en pijn door de leden. Zij werd den 10 in het *Nosocomium* opgenomen. Zij was slaperig, had hevige hoofdpijn, hitte zonder dorst, eene witte tong, de pols 130. Zij werd uit het bed genomen en zij nam een braakpoeder, uit 10 greinen *Ipecacoanna* bestaande.

Den 11, 3de dag. Zij was door het braakmiddel zoodanig verligt, dat zij geene pijn meer gevoelt, de pols is echter 130; hier en daar vertoonen zich rondom den neus puistjes, die men door het gevoel niet onderscheiden kan; zij heeft geen' afgang. Ik liet haar, ook wormen vermoedende, dezelfde poeders gebruiken, die ik voor de zuster had voorgeschreven.

12, 4de dag. Zij klaagde over een' kwaden smaak in den mond, dorst, slapeloosheid; geen afgang; zij had eene wit beslagene tong, roode *urine*; de pokjes komen zeer traag uit rondom den mond en de lippen, maar door de huid schijnen ze overvloedig door, op de handen hier en daar eene enkele, op het ligchaam geene.

R_ϕ. *Rhei.* dr. j.
Sp. Minaer. ʒj.
Vin. Sibiati. dr. j.
Aq. Ment. ʒjv.
Syr. comm. ʒj.

m.

S. Alle uur een lepel.

13, 5de dag. In het wezen eene zeer sterke *eruptie* van kleine puistjes, ook op de handen, weinig op den tronk. Gisteren avond koorts met hoofdpijn, pijn in den buik, één *sedes*, de tong beslagen, de pols 120.

14, 6de dag Witte, platte, zamenvloeiende pokken in het aangezicht, vele blijven nog onder de opperhuid hangen, op de handen zijn zij afgescheiden, de pols 116, de tong minder beslagen, drie *sedes*, de *urine* rood, de oogen ontstoken.

2 Spaansche vliegen achter de ooren, hetzelfde oogwater als voor de zuster.

Rp. Camphoræ. gr. jv.

Gum. Arab. ℥j.

Sulph. Aur. Ant. gr. viij.

Aq. Sambuc. ℥jv.

Sp. Minder.

Syr. Altheæ a. ℥j.

m. d.

S. Alle uur een lepel.

15, 7de dag. De pokjes komen meer op, de tong beslagen, eene woik in het water.

's Avonds eene klisteer.

16, 8ste dag. Eén *sedes*, het wezen gezwollen; de pokjes komen langzaam aan het zweren, de oogen zijn gesloten, er loopt veel water uit den neus, veel pokjes op de tong, matige hitte, de pols nauwelijks koortsig; zij heeft eetlust. *Cont.*

17, 9de dag. Gisteren avond kreeg zij een aanval van koorts met knarsing der tanden, en brandende

hitte

hitte, die nog blijft voortduren, de pols 144, de pokjes zijn meer met etter gevuld, en de tusschenruimten zijn rooder en meer gezwollen, de pokjes om den mond zijn zamenvloeiende en platter, bruin van kleur.

18, 10de dag. Gisteren is er een doode worm ontlast, de ettering gaat geregeld voort in het wezen, maar op de handen en den tronk blijven zij plat, zij heeft hoest en *oppresie* op de borst.

19, 11de dag. Zwelling van het aangezicht; daar de pokjes zamenvloeijen, vormen zij eene bruine korst, op de handen zijn zij nog plat.

20, 12de dag. De meeste pokken in het wezen zijn opengekrabd, zij zwellen en zijn vol etter op de handen.

R_p. *Mann. Calabr.* ℥j.

applicet. ung. Nutrit. faucib.

21, 13de dag. Gisteren avond hevige koorts met hitte, sterken hoest en tandenknarsing den geheelen nacht door, 'smorgens nalatende; van dien tijd af zijn de handen sterk gaan zwellen en vervuld met blazen vol helder *serum*, nog veel drooge hoest, in het wezen zijn de korsten zwart.

R_p. *Olei amygd. d.*

Syr. pap. alb. a. ℥j.

Gum arab. dr. j.

m. f. linctus.

22, 14de dag. Zware koortsverheffing met hitte en benaauwdheid, gestadige koorts met eene volheid van borst, slaperigheid, de korsten in het aangezicht

worden zwart, de pols snel en koortsig, de tong droog, veel raauwe urine.

R_p. Cort. Peruv.

Fruct. Tamar. a. ℥j.

coq. aq. f. colat. ℥j. add.

Oxym. Simpl. ℥j.

m.

S. Alle uur een half theekopje.

Applicet. Vesicat. pector.

23, 15de dag Eene mindere koortsverheffing na twee goede ontlastingen, de drooge hoest blijft voortduren, de spaansche vlieg heeft veel verligt, weinig water, de pokjes vallen af, de zwarte korsten in het wezen blijven.

Iteret. decoct. add.

Spir. Minder. ℥j.

— Nitr. dulc. ʒj.

m. d.

24, 16de dag. De koorts is gisteren avond om 9 uur met koude aangekomen, waarop brandende hitte zonder zweet gevolgd is; daarna is zij afgegaan, de scherpe hoest blijft voortduren; de pols 128, weinig water, de tong zuiver.

25, 17de dag. Geen koorts meer, aan de *pudenda* vertoont zich een hard gezwel, hetwelk moeilijkheid in het wateren verwekt.

26, 18de dag. Geene verandering.

Een warm bad.

R_p. Merc. dulc.

Sulph. aur. ant. a. gr. x.

Rhes

Rhei Elect. ʒj.

m. f. pulv. N. x.

27, 19de dag. Nog veel hoest 's nachts.

Iter. spec. pect. Cont. pulv.

Zij is langzaam hersteld.

Behalve hetgeen ik reeds bij de voorgaande zieke heb opgemerkt, welke met deze veel overeenkomst had, moet ik hier nog het volgende bijvoegen.

De *eruptie* gebeurde hier reeds op den derden dag, hetwelk gewoonlijk *confluente* pokken aanduidt. Deze *eruptie* had hier ook wederom een' tragen voortgang en duurde drie dagen, voor dat zij volkomen was. Het meisje was zwak, *scrophuleus* en vol scherpten; hierom heb ik ook een' meer warmen leefregel moeten voorschrijven. De *catarrhale complicatie* toonde zich reeds in het begin door den zeer tragen loop der ziekte en door de *copieuse* ontlasting van water uit den neus; deze ontwikkelde zich meer, toen er zich op den achtsten dag der ziekte hoest bijvoegde, dien ik niet van het grootere aantal pokken in de keel konde afleiden, maar van de scherpe stof, die van de *membrana schneideriana* werd afgescheiden. Op den 9den dag werd de toestand der ziekte ernstiger, de tandknarfig, een *convulsif* toeval, hetwelk in kwaadaardige, vooral in *catarrhale* pokken menigvuldig wordt waargenomen, kwam hier zeer onverwacht. In ons geval schreef ik het aan wormen toe, en dit

werd

werd mij ook den volgenden dag bevestigd, toen er een doode worm ontlast werd. Het beloop der ziekte was ook hier zeer traag; de *febris secundaria*, die anders op den elfden dag moet aankomen, vertoonde zich hier op den dertienden; zij schijnt toch haren oorsprong te ontleenen van de opflorping van etter en eene heilzame *critische* werking der natuur te zijn, om de pokstof naar de handen te brengen. De blaasachtige houding der pokken op de handen, die ik van eene flechte bewerking der pokstof en afscheiding van etter afleidde, was hier van geene gunstige voorbeduiding — deze blazen, die of met een' dunnen waterachtigen *ichor* gevuld, of ook wel geheel ledig zijn, heb ik in deze *Epidemie* zoo wel, als in andere *Epidemien* van *catarrhale* pokken, meermalen waargenomen. Hetzelfde moet ik aanmerken omtrent de wederkeerende toevallen van hoest, *oppresie* op de borst, enz., welke bij mij ook meestal ongunstige teekenen zijn. De zwarte korsten, die zoo wel op de blazen, als op de ingevallene pokken volgen, toonen eene groote neiging tot *gangrenescentie*; zij blijven lang en vast op de huid zitten, en geven of napokken, of ten minste invretende lidteekens. Vette, honigachtige, gele of bruine korsten bij het opdroogen zijn de meest gunstige en geven geene naden of lidteekens. De sterke slaperigheid bij onze zieke toonde eene aandoening der hersenen. In alle deze min gunstige omstandigheden der ziekte oordeelde ik hier, als een versterkend en rottingwerend middel, noodig den koortsbast te geven, waarbij ik, om tegen het

einde der ziekte de ontlasting der stof door de ingewanden te bevorderen, de *Tamarinde* voegde, eene zamenvoeging, die door Thilenius, Stoll en anderen ook zeer wordt aanbevolen. De uitkomst beantwoordde ook boven verwachting aan onzen wensch: want toen er, na den 15ten dag, ruime ontlastingen kwamen, werd aanstonds haar toestand verbeterd. Intusschen ontbrak hier eene behoorlijke ontlasting door de wegen der nieren. Gedeeltelijk schreef ik de pijnlijke waterlozing wel aan een *absces* in de *pudenda* toe; dan de mindere afscheiding van water kon daarvan niet alleen afhangen: hier deed het toevoegsel van *acetis ammoniacae* en *aeth. vitr. alcoh.* veel nut. Om de vrije werking der huid te bevorderen, liet ik, na het afvallen der korsten, dagelijks een warm bad gebruiken. Eene spaansche vlieg op de borst en het gebruik van *Calomel* en *sulph. auratum* deden hier ook, om de nadeelige gevolgen dezer pokken voor te komen, de gewenschte uitwerking.

V. Geval. Confluente Pokken.

Lodewijk Colman, een sterke jongen van 12 jaar, werd den 23 September aangetast door eene pijn in de zijde, die zich naar den buik uitstreckte, en door pijn in de beenen en door het geheele ligchaam. Hierbij kwam den volgenden dag sterke koude, met zware hoofdpijn, gevolgd van brandende hitte. Deze koorts bleef den volgenden dag aanhouden.

Den 26 kwam er op het voorhoofd eene uitboting van een aantal kleine stippen als vloobeten, welke zich daarna ook op het lijf en de armen openbaarden. De meeste pokken kwamen op den 29 uit; den 30, op den achtsten dag der ziekte, waren deze pokken in het aangezigt zamenvloeiende en overal *cohaererende* over het geheele ligchaam. Zij waren rood, met een' indruk voorzien, de oogen waren gefloten, het wezen zeer gezwollen, op de buik en de ledematen waren zij meer gefcheiden, de pols was 110, de hitte matig, de tong wit en vochtig; hij had dorst, geene ontlasting; hij klaagde over pijn in de keel, offchoon ik daarin geen pokken konde ontdekken. Tot nog toe had men hem in huis en in een warm bed zeer gebroeid. Als toen in het *Nosocomium* overgebracht, liet ik hem, behoorlijk gereinigd en van zuiver linnen voorzien, in een zuiver bed leggen en meer koel behandelen. Ik fchreef voor:

R ρ . *Fruct. Tamar.*

Mann. Calabr. a. ℥j β.

inf aq. q. f. col. ℥j. β *add.*

Nitr. pur. dr. j

Oxymell. Simpl. ℥j.

m.

S. Alle uur een kopje.

1 October, 9. le dag De pokken in het aangezigt worden grooter, loopen zamen met hare *basis*, de zwelling van het wezen vermeerdert, maar de oo-

gen zijn nu open. Het aangezigt en de keel zijn minder pijnlijk, de stem is heesch, hoest, geene ontlasting, de pols 115, 'savonds geene koortsverheffing.

Iter. Decoct. add.

Sal. Glaub. ℥j.

S. Als voren.

2, 10de dag. De *confluerende* pokken maken op de wangen blazen, over het ligchaam zijn ze zeer menigvuldig en *cohaerent*; zij hebben nog den indruk (*umbilicus*), het hoofd zeer gezwollen, de oogen gesloten, de tong zuiver, de doorslikking pijnlijk, de stem heesch, de pols 130, eene ontlasting, goede eetlust. *Cont. dec.*

*It. Syr. pap. alb. ℥j. hor. 5 et
repetatur eadem dosis hor. 7 versp.*

3, 11de dag. De pokken zijn nog plat, hij klaagt nog zeer over zijne keel, twee *sedes*, de pokken geven een' zeer onaangenamen reuk.

Rp. Cort. Peruv. ℥j.

coq. aq. q. s. col. ℥xvj. add.]

Syr. pap. alb. ℥j.

m.

S. Alle 2 uur een kopje.

Appl. 2 vesicat. eruribus.

4, 12de dag. Sterke kwijling, welke door het gorgelen met *oxymel* en water vermeerderd is; de pokken zijn plat, het wezen minder gezwollen,

goc.

goede eetlust, de slikking gemakkelijk, geen *sedes*; de spaansche vliegen werken wel.

Capt. 2 vasc. decoct. lax. Cont. dec. c. Peruv.

5, 13de dag. Groote slaperigheid, pijn in de keel, eene aanhoudende kuch met eene sterke kwijting; de pokken blijven plat en ledig, de *extremiteten* zijn meer gezwollen.

It. dec. Appl. faucib. et pedib. Epispast.

6, 14de dag. Meer slaperigheid, de voeten zijn meer gezwollen, maar de overige pokken blijven plat zonder etter, de huid is als parkement, de handen beven, de pols zeer snel, de *urine* weichachtig en overvloedig. *Cont. dec. c. P.*

Rp. Sulph. ant. aur. gr. v j.

Camphor. gr. j v.

Nitr. pur. ʒ ij.

Sacch. alb. ʒ ij.

m. f. pulv. N. x ij.

S. Alle 2 uur een poeijer.

7, 15de dag. Overal blijven de pokken plat, snademiddags eene sterke koortsverheffing, groote benaauwdheid en benaauwde ademhaling.

Iter. dec. cum. duplic. c. P.

Rp. Camphor. gr. x ij.

Sulph. aur. ant. gr. v j.

Nitr. pur. ʒ j.

m. f. pulv. N. x ij.

S. Alle 2 uur een. Voor drank, gerstewater met Rijnschen wijn.

*Enem. Vesperi.**Applic. 2 vesicat crurib et pedib. catapl.*

8, 16te dag. Een betere nacht, de slikking gemakkelijker, de adembaling minder benaauwd; op den tronk (niet in het aangezicht) zijn de pokken meer verheven, één dunne *sedes*, te voren geene ontlasting in vier dagen.

*It. clysm. vesperi.**add. Dec. spir. vitr. dr. jv.*

9, 17de dag. Gisteren avond eene sterke koorts met hevige koude, waarop groote hitte volgde, en een zeer onrustige nacht. Heden morgen klaagt hij wederom over koude; alle toevallen zijn hierop vergerd, hij is minder bij zijne kennis, de adembaling snel, de beving der handen vermeerdert, de *salivatie* vermindert, de pokken op de handen en voeten droog, ingevallen en bruin, drie geringe *sedes*.

<i>Rp. Opii pur.</i>	gr. iij.	<i>Rp. Dec C. Peruv. add.</i>
<i>Camphor.</i>	gr. v j.	<i>Spir. vitr.</i>
<i>Sacch alb.</i>	dr. j.	m.
<i>m. f. pulv.</i>	N. xij.	

S. Alle twee uur een kopje, met een poeijer.

10, 18de dag. De pokken loopen over het geheele ligchaam over van etter, in het wezen zijn zij droog, de adembaling zeer moeilijk en de pols zeer snel; hij is bij zijne kennis, hij verspreidt een' zeer rottig stinkenden reuk, hij heeft 'snachts rustig geslapen.

It. dec. c. P. c. sp. vitr. add.

Laud. Liq. Sydenh. ʒ ʒ.

m. d.

Rʒ. Camph. gr. v ʒ.

Sulph. aur. ant. gr. j ʒ.

Sacch. alb. dr. i ʒ.

m. f. pulv. N. v ʒ.

S. Alle twee uur een kopje met een poeijer.

Cont. vin. Rhen. Vesicat pectori.

11, 19de dag. De pokken minder gevuld, de adembaling benaauwd en snel, sterker beving; de krachten verminderen, de *extremiteiten* slap en de huid droog als parkement.

add. Dec. C. P. Sp. Vitr. dr. i ʒ.

Camphor. gr x i ʒ.

Sulph. aur. ant. gr. v ʒ.

Sacch. alb. dr. i ʒ.

m. f. pulv. N. x i i.

S. m. c.

12, 20ste dag. Overal vermindert de ontlasting van etter, sommige pokken op de handen zijn nog gezwollen, de krachten verminderen, de beving vermeerdert steeds, de adembaling zeer moeilijk en reutelende, één *sedes*; 'savonds kwam hierbij een *diarrhé* en, de krachten hem steeds begevende, stierf hij tegen den morgen.

Het zoo even opgegeven geval geeft ons een zeer duidelijk voorbeeld van den loop en de toevallen van *confluerende* pokken. De *eruptie* koorts was sterk en begon met hevige koude, die dra in brandende hitte overging. De smetstof zette zich eerst op de onderbuksingewanden, hetwelk reeds van Sijdenham voor een teeken van *confluente* en kwaadaardige pokken gehouden werd. De uitbotting gebeurde reeds op den derden dag der koorts, was zeer traag, zoodat ze verscheiden dagen duurde en er nog op den zesden dag pokken uitkwamen. Wij hebben in dit geval gezien, van welk een' nadeeligen invloed was de bedorven en befloten lucht en het broeijen in het bed gedurende de eerste dagen, voor dat hij door zijne ouders in het *Nosocomium* gebragt werd. Er schein hier in het eerst eene *gastrische complicatie* plaats te hebben, waarom ik aanstonds de eerste wegen meende te moeten zuiveren. De koorts, welke in *distincte* pokken, na de *eruptie* geheel ophoudt, werd hier wel minder hevig, maar hield nooit geheel op; zij vermeederde reeds sterk op den 9den dag, op den 10den was de houding der ziekte reeds minder gunstig, daar de pokken plat bleven, en zich niet met etter vulden. Zijn wezen was niet ontstoken, maar roodachtig gezwollen, hij werd door een' gedurigen hoest geplaagd en er kwamen reeds toen duidelijke teekenen van zwakheid. Er *grasfeerde* toen algemeen met de pokken eene kwaadaardige *catarrhale* zenuwkoorts, en dit was dan ook de reden, waarom

ik zoo spoedig moest overgaan, om den koortsbast met *Syr. pap. alb.* toe te dienen. Deze vroege toediening van den koortsbast schein ook nut te doen. De heilzame *salivatie* volgde daarop den 14den dag, die ik op alle wijzen, door *resolverende* en opwekkende mondspoelingen, zocht te bevorderen. Naar het voorschrift van Clossius, liet ik vroeg spaansche vliegen aan de beenen leggen. Het is wonder, dat in dezen ongunstigen toestand de eetlust bleef aanhouden, iets, hetwelk ik meermalen in *confluente* pokken heb waargenomen en dat de krachten zeer ondersteunt. De slaperigheid is ook omtrent dezen tijd niet ongewoon, en ook niet nadeelig, wanneer ze niet te sterk is en drukking op de hersenen aanduidt. Van eene veel flechtere beuidenis was de allengs toenemende benaauwdheid en *oppresie* van de borst, met een' aanhoudenden hoest. In het verdere beloop was het ergste het volkomen gebrek aan *suppuratie* en de platheid der pokken, hetwelk een kenmerk was van gebrek aan werking der natuur; er vertoonde zich nu ook eene koorts, die duidelijk eene *febris nervosoputrida* was, en hiervan was het voortteeken eene sterke ontlasting van dunne, weiachtige *urine*. Om deze voor te komen, gaf ik met den koortsbast, *Camphor* en *Sulph. aur. antimon.* Ondanks dit alles werden de toevallen dagelijks erger; hierom vermeerderde ik de opwekkende en versterkende zenuwmiddelen, en voegde daarbij rijnwijn en vitrioolzuur, om het bederf tegen te gaan. Toen echter de ziekte toenam en de krachten steeds ver-

minderden, gaf ik, naar den raad van Sijdenham, sterke giften *laudanum*, om de stof naar de huid te brengen; dit scheen ook in het eerst eene uitnemende werking te doen, daar den volgenden dag de pokken van etter overliepen; dan deze vreugde was kort en den volgenden dag was er een algemeen verval en alle teekenen van aannaderenden dood. De rotting en doodelijke *diarhé* maakten spoedig nu een-einde aan deze kwaadaardige ziekte.

BELOOP DER POKKEN.

Sedert meer, dan twintig jaren, heeft de algemeene inenting der koepokken zoodanig de kinderpokken verminderd, en deze ziekte zoodanig en bijna geheel uitgebluscht, dat er vele jonge geneesheeren gevonden werden, die deze ziekte niet, dan bij name en uit de beschrijving daarvan, kenden. Wij voelden dus geene ongegronde hoop, dat deze zoo verschrikkelijke ziekte door eene aanhoudende inenting der vaccine geheel zoude worden uitgeroeid. Wij vinden ons echter in deze verwachting bedrogen, daar wij nu ook in ons land seiert twee a drie jaren deze ziekte het hoofd wederom zien opsteken en de verschrikkelijkste verwoestingen zien aanrigten. Onze stad was voor twee jaren, *Amsterdam* verleden jaar en dit jaar *Utrecht* daarvan een treffend voorbeeld. Tot nog toe had ik, daar ik breedvoerig in verschillende Tijdschriften over de *vaccine* had gehandeld, het onnoodig geacht, afzonderlijk over de kinderpokken te spreken. Daar ik echter overtuigd ben, dat de kinderziekte, hoezeer dan ook vermindert, nogtans eene der gewigtigste en moeilijkste ziekten blijft, heb ik voorgenomen, om hier deze ziekte met deszelfs *complicatiën* met verschillende koortsen, zoo als wij dezelve in de na-
tuur

tuur ontmoeten, wat naauwkeuriger te beschrijven en deszelfs behandeling, zoo kort mogelijk, naar mijne ondervinding en inzigten op te geven.

Ieder weet, wat men door de kinderpokken, *variolae*, verstaat. Het is eene *acute* of hevige, snel afloopende ziekte, bestaande in eenen uitslag, welke zich na eene bijzondere koorts vertoont, op den derden of vierden dag, door kleine, roode, boven de huid verhevene puistjes, welke op het gevoel hard zijn, langzaam grooter worden, daarna zweeren, zich met etter vullen, korsten vormen, afdroogen en weder afvallen, eindelijk of roode vlekken, of lidteekens, soms naden vormen en dikwijls, zoo zij niet doodelijk worden, allerhande nadeelige gevolgen nalaten.

Deze ziekte is zeer verschillende naar mate van het getal der pokken en der koorts, die daarmede gepaard gaat.

Wij zullen dezelve, na deze beide onderscheidingen, hier nader beschouwen.

De pokken vormen eene ziekte, die een' zeer geregelden loop houdt, zoodat men in dezelve vaste tijdperken waarneemt.

In allen gaat een voorbeduidend tijdperk vooraf.

Dr. J. van Geuns noemt in zijne schoone Inwijdings verhandeling (b) dit tijdperk het eerste, ofschoon men het niet voor een tijdperk der ziekte kan houden, daar het zich door geene uitwendige toevallen vertoont. Wij zullen namelijk naderhand

zien,

(b) *Disf. Inaug. de morbo varioloso ejus causis et stadio vere primo. Ultraj. 1794.*

zien, dat er nooit pokken zonder voorafgaande besmetting ontstaan. Wij zien nu, dat bij de inenting eerst eene plaatselijke besmetting plaats heeft, dat er eene pok gevormd wordt en dat daarna de ziekte zich eerst openbaart; dat er dus eerst in het ligchaam eene zekere *assimilatie* moet gebeuren en eene zekere bereiding van die stof, welke de koorts voortbrengt, waarop de uitbotting der pokken volgt. Nu zien wij, dat er tusschen den tijd der besmetting en der uitbottingskoorts eene tusschenruimte van 7 of 8 dagen plaats heeft. Gedurende dezen tijd wordt de stof op eene zekere wijze bewerkt, waarvan men uitwendig niets gewaar wordt. Sarcone(c), een beroemd *Napelsch* geneesheer, had hierop bijzonder zijne aandacht gevestigd, en waargenomen eene zekere vrolijkheid, opzetting, roodheid van het wezen en van de oogen, zwaarte in het ligchaam, diepe ademhaling en zweet. Ik heb reeds gezegd, dat ik dit voor geen tijdperk van ziekte kan houden, daar men alleen tot het aanwezen eener ziekte uit ziekelijke toevallen kan besluiten. Wanneer nu deze toevallen standvastige toevallen zijn (waaraan ik zeer zoude twijfelen, daar ik dezelve niet gezien heb en anderen dezelve ook niet hebben aangeteekend), dan zoude ik dezelve eer als voorboden van eene wordende ziekte, dan als de ziekte zelve beschouwen.

Het eigenlijke eerste tijdperk der ziekte begint, wanneer er teekenen van de uitbottingskoorts aankomen.

In

(c) M. Sarcone, von den Kinderpocken, pag. 51, 52.

In ligte en *discrete* pokken begint de koorts met alle de kenmerken van eene ligte ontstekingskoorts. De zieken klagen over zwaarte en pijn door de leden, vooral in den rug, en een gevoel van drukking in de hartkolk, over zware vermoeidheid, walging en braking; de waterlozing is moeilijk en brandende, het water melkachtig wit; voorts is er eene zware hoofdpijn, rilling en koude, of beurtelingsche koude en hitte, een harde en koortfige pols, heete ademhaling; het aangezigt is beurtelings bleek en rood, onrust en afgebrokene slaap. Deze toevallen vermeerderen 'savonds, zoodat de lijdens dikwijls 'snachts ijlhoofdig zijn; 'smorgens verminderen deze toevallen. Kinderen krijgen dikwijls stuipen. Men bespeurt een' bijzonderen reuk, zoolwel in den adem, als in de uitwaseming, bij de zieken. Over het algemeen kan men vaststellen, dat ligte toevallen eene gemakkelijke en ligte soort van pokken voorspellen, ofschoon dit toch ook uitzonderingen heeft. Soms gaan er bijkans geene kenmerken van ziekte vooraf, zoodat naauwelijks koorts bespeurd wordt en de uitbotting zonder eenige voorboden plaats heeft. Wanneer de ziekte regelmatig is, duurt deze koorts gemeenlijk drie dagen, zoodat de uitbotting gemeenlijk op het einde van den derden of in den beginne van den vierden dag zich vertoont, en tevens de koortfige toevallen verdwijnen. Maar wanneer de *eruptie* vroeger voorvalt heeft men gewoonlijk flechte pokken te verwachten. Wanneer de pokken later, dan den vierden dag verschijnen, moet men dit aan

vreem-

vreemde. bijkomende omstandigheden toeschrijven, zoo als dit reeds door Sijdenham is opgemerkt (d)

Het tweede tijdperk der *eruptie* of uitbotting gebeurt op de volgende wijze. Op het einde van den derden dag, of na de derde koortsverheffing, verschijnen er kleine roode puistjes als vloo-beten, eerst omtrent de neusvleugels en den mond, daarna op de overige deelen van het aangezicht, hierna op de handen en armen, vervolgens op den tronk, en eindelijk het laatst op de beenen. Dit gebeurt echter niet zoo, dat op éénen dag alle de pokjes uitkomen; maar 'savonds komt er gewoonlijk nog eene koortsverheffing, en hierop volgt wederom eene nieuwe uitbotting, en dit duurt gemeenlijk tot aan den zesden dag, wanneer de *eruptie* volkomen is, en er geene kenteekenen van koorts meer bespeurd worden. — Langzaam beginnen nu de eerst uitgekomen pokken grooter te worden, daarna ook de overige. Deze roode en harde puistjes worden, terwijl zij grooter worden, tevens plat en krijgen eene witte parelkleur; zij worden, namelijk, met een helder vocht gevuld, zoodanig, dat er zich in het midden een kuiltje vormt, hetwelk van het met de huid verbonden *Malpichiaansch* net afhangt, zoo als dit zeer nauwkeurig door Cottunnius is afgebeeld (e). Onkundigen meenen dan, dat de pokken zijn ingeslagen, terwijl dit echter natuurlijk bij allen plaats heeft. Nu

(d) *Operum*, t. I, p. 503, ed. 4to.

(e) D. Cottunni, *de sedibus variolarum syntagma. vicia.*
1771.

Nu volgt, na den 6den en op het begin van den 7den dag, het derde tijdperk, of de ettering. De pokken vullen zich nu eerst volkomen met eene dunne weifstof, die daarna etterig wordt, en zij vertoonen zich nu als half doorgesnedene erwten en krijgen eene gele kleur. Wanneer de pokken in dezen staat zijn, wordt de huid tusfchen dezelve rood en ontstoken, gezwollen, heet en jeukende. Deze *suppuratie* plant zich langzaam over het geheele ligchaam voort, zoodat zij eerst in het aangezicht, vervolgens op de armen, handen, den tronk, en eindelijk op de beenen wordt waargenomen. Deze ettering duurt drie dagen, zoodat dezelve op den 9den dag reeds op hare hoogte is. Hoe meer nu de pokken gefcheiden, en dus hoe minder derzelve getal is, des te eerder is ook dit tijdperk voleindigd, zoodat in zeer goedaardige pokken de *suppuratie* reeds den 8ften dag volkomen is. Maar bijaldien er vele, offchoon *distincte*, pokken zijn, dan kan het aangezicht zoodanig ontstoken zijn, dat het geheele hoofd gezwollen is, de oogen gefloten worden en er eene aanmerkelijke etterkoorts, met hitte en ijlhoofdigheid, ontstoken wordt.

Het vierde tijdperk van opdrooging en afvalling is minder aan vaste dagen verbonden en hangt veelal van de goedaardigheid der pokjes af, zoodat het in zeer *distincte* pokken reeds op den 8ften of 9den dag invalt. De pokjes worden nu ruw en donker geel; zij barsten allengs, en storten den etter uit. De ontsteking der huid vermindert nu langzaam en de zwelling der huid verdwijnt; er vormen zich kors-

ten,

ten, die daarna afvallen. Nu begint eerst de *suppuratie* op de handen en eindelijk op de beenen; deze *suppuratie* is echter hier korter: de pokken bersten hier niet zoo zeer en storten haren etter niet uit, maar de blazen trekken zich zamen, en vallen geheel af. Hierop volgen nu roode of paarse vlekken, die jeuken en boven de huid eenigzins verheven zijn, dikwijls een' langen tijd duren en somtijds lidteekens nalaten; dit gebeurt niettemin zelden bij *discrete* pokken. In deze eindigt de ziekte binnen veertien dagen (*f*).

Offchoon sommige nieuwere schrijvers, zoo als J. Frank(*g*) en Richter, niet in het bijzonder handelen over de *confluente* pokken, maar dezelve behandelen onder de *nerveuse* pokken (*variolae nervosae*), ben ik echter van oordeel, dat men deze onderscheiding niet moet verwaarloozen, omdat deze *complicatie* niet altijd plaats heeft en er ook eenvoudige *confluente* pokken zijn, die eenen zekeren en vasten loop houden.

Men heeft over het algemeen waargenomen, dat de ziekte zich veel korter na de besmetting in deze soort openbaart; zoodat somwijlen reeds den volgenden dag, of op den tweeden dag na het vatten der besmetting, kenmerken van beginnende pokziekte zich opdoen. Het gif schijnt hier, namelijk, meer werkzaam te zijn en het ligchaam meer

vat-

(*f*) Richter, *Spec. Ther.* T. II, p. 290.

(*g*) *Praxeos Medicæ universæ praecept.* Part. I Vol. II, p. 266.

vatbaar, om het op te nemen, hetwelk ook, en van de *Epidemische* gesteldheid, en van de bijkomende koorts, kan afhangen.

De toevallen, welke hier de *eruptie*koorts vergezellen, zijn ook veel zwaarder; de pijn door de leden, den rug, het hoofd, en bovenal de *oppressie* en pijn in de hartkolk worden hier door eene geweldig sterke braking vergezeld, terwijl in de koorts de krampachtige zamentrekking der huidvaten sterker is en door eene geweldige wederwerking van het hart en een' hevigen brand gevolgd wordt. Dit gaat evenwel niet altijd door, terwijl somtijds de toevallen zoo matig zijn, dat zij de hoop van den geneesheer naderhand teleurstellen.

De *eruptie*, die in *discrete* pokken eerst tegen het einde van den derden, of het begin van den vierden dag, wordt waargenomen, komt in *confluente* pokken veel vroeger, tegen het einde van den tweeden dag. De puisten komen ook hier niet enkel, en een voor een, maar bij groepen voor den dag en vertoonen zich eerst als roode vlekken, die boven de huid uitsteken en naar mazelen gelijken. Wanneer men deze vlekken naauwkeurig en vooral met een vergrootglas beschouwt, ziet men, dat zij uit eene menigte kleine en aan elkander gehechte puntjes bestaan. Deze *eruptie* gaat langzaam voort, zoodat zij nauwelijks met drie dagen volkomen is. De koorts houdt met de *eruptie* niet geheel op, maar heeft hare verminderingen bij dag en verheft zich wederom des avonds. Somtijds schein bij de *eruptie* de pokjes zamenvloeiend te zullen worden,
en

en verdwijnen dan wederom voor het grootste gedeelte.

Meestal bepaalt zich deze zamenvloeiing bij het aangezigt, terwijl zij op het overige gedeelte van het ligchaam gescheiden zijn. Men moet echter altijd het gevaar naar het getal der pokken in het wezen afmeten. Met de *eruptie* ontdekt men bij volwassenen een sterk zweet, bij kinderen eenen buikloop.

In het verder beloop dezer ziekte vertoont zich een groot verschil van de *discrete* pokken. De pokken worden hier niet, zoo als bij *discrete* pokken geschiedt, langzaam met etter gevuld, maar de geheele opperhuid verheft zich hier zoodanig, dat zij een schrikbarend wezen vertoont, hetwelk geheel gezwollen is, terwijl de oogen gesloten zijn. Het vocht, hetwelk hieronder bevat is, is dun, scherp en prikkelend, zoodat zij door de sterke jeuking de opperhuid verscheuren. Vooral zijn de oogleden gezwollen en met een scherp weivocht gevuld, waardoor zij prikkeling en een groote gevoeligheid voor het licht hebben. In den mond en in de keel zijn ook vele pokken, welke, daar deze alleen door een dun vlies (*epitelium*) gedekt zijn, naar spruw gelijken en wit zijn. Deze pokken in de keel veroorzaken veel moeilijkheid in het slikken, daar niet alleen de slijmkliertjes (*cryptae mucosae*) een scherpe slijm in menigte afscheiden, maar ook de pokjes, die op de einden van de buisjes der spogklieren zitten, deze ook prikkelen tot de gedurige afscheiding van speeksel, waardoor zij genoodzaakt worden steeds te slikken. Deze

kwijling, die reeds den vierden dag der ziekte begint, blijft gedurende den geheelen loop der ziekte voortduren; zij wordt bij kinderen door eene *diarhè* vervangen.

Dit tijdperk volgt zoo zeer geen bepaald getal dagen; somtijds vorderen de pokken in verscheiden dagen weinig, maar als de ziekte regelmatig afloopt, duurt dit tot den achtsten dag.

Het derde tijdperk van ettering komt des te later aan, naar mate de pokken minder gunstig zijn; somtijds eerst omsrent den 14den dag. Het witte vel, waarmede het geheele wezen bijna bedekt is, begint nu te zwellen en met etter opgevuld te worden, of zij blijven plat en worden droog. De puisten worden ruw (*asperae*) en geelachtig bruin; er onthoudt zich onder deze korsten een dunne etter, die bij het zwellen van het aangezicht en het opheffen der korsten dikker wordt, uitvloeit, en daardoor vette gele korsten maakt. De doorslikking wordt gestadig moeilijker door de pijn in de keel en de taaije slijm, welke gedurig wordt afgescheiden; de *salivatie* neemt daarbij toe, de neusgaten zijn zoodanig gezwollen, dat er geene lucht doorgelaten wordt; hierom leggen zij altijd met den mond open, hetwelk de droogte zeer vermeerdert. Het hoofd zwelt gestadig meer op, zoodat de oogleden thans geheel gesloten zijn. Deze zwelling is echter nu van het hoogste gewigt en voor de *salivatie*, die nu sterker moet zijn, zeer noodzakelijk.

Tegen den elfden dag komt nu de koorts (*febris secundaria*), die aanmerkelijk verminderd en somtijds

geheel opgehouden was, met verdubbeld geweld, door den opgenomen etter, weder; zij verheft zich 's avonds met rilling, en vermeerdert 's nachts met geweldigen brand en ijlhoofdigheid. Deze tweede koorts bevordert nu wederom sterk de *suppuratie*. De pokken, die de keel en den mond bezetten, veroorzaken om dezen tijd het meeste ongemak, en geven niet alleen eene zeer ongemakkelijke heesch- en raauwheid en eene zeer pijnlijke doorslikking, maar ook eenen zeer lastig kittelenden hoest, die den slaap geheel belet. Wanneer de ziekte verergert, vermeerdert de koorts en het wezen valt schielijk in; de *salivatie* wordt geheel gestuit, het ligchaam wordt bleek, de ademhaling moeilijk en de zieke sterft aan een *peripneumonie* of aan eene beroerte. Maar wanneer de ziekte haren geregelden loop houdt, blijft de zwelling en de kwijling nog een paar dagen aanhouden, vermindert langzaam, en dan beginnen eerst de handen en vervolgens de voeten te zwellen, en volgen denzelfden loop van *suppuratie*.

Men kan nauwelijks het laatste tijdperk van opdrooging en afvalling van het voorgaande tijdperk van ettering bij zamenvloeiende pokken onderscheiden; deze tijdperken loopen in elkander. Immers, wanneer het wezen ontspannen wordt, begint reeds langzaam de opdrooging, de korsten beginnen te bersten en het etterachtige vocht te ontlasten; dit gebeurt omtrent den 14den of 15den dag. Deze korsten vallen bij stukken in het aangezicht allengs af; op de roode, ontvelde, etterende huid vormen

zich wederom nieuwe korsten, die op de afgevalle-
ne volgen. De etter wordt in dit tijdperk gemak-
kelijk opgenomen en naar andere deelen verplaatst.
Eindelijk houdt tegen den 17den dag, en soms later,
de *suppuratie* geheel op, de korsten vallen af en
nu volgt hierop een dun wit vliesje, hetwelk, als
het ware, uit zemelachtige schubbetjes bestaat; on-
der dit vlies verzamelt zich een zeer scherp vocht,
hetwelk invreet en de naden en lidteekens maakt.
Men moet in dit tijdperk, wanneer het wezen
flenkt, vooral op de zwelling der handen, en daar-
na der voeten, letten: wanneer deze niet gebeurt,
blijft de zieke in gevaar. Op deze foort volgen
gewoonlijk zoogenaamde napokken en andere toe-
vallen, waarvan wij naderhand zullen spreken.

COMPLICATIES.

(Ziekten, die met pokken gepaard gaan.)

Wanneer de pokken eenvoudig zijn en met geene andere ziekten zamenloopen, maar een vast en geregeld beloop houden, maken zij eene ziekte uit, die niet zwaar of gevaarlijk is. Zoo wel *discrete*, als *confluen- te* pokken, wanneer zij in een gezond gestel vallen en in eenen tijd voorkomen, waarin noch jaarlijksche noch andere *Epidemische* zware ziekten heerschen- de zijn, hebben doorgaans een gemakkelijk en gun- stig beloop. Dit gevoelen had zoo wel Sijden- ham, als ook, na hem, Stoll. (h) „*Variolas,*” zegt hij „*esse semper eundem morbum eumque be-* „*nignissimae indolis, si non omni semper, at* „*saltem potiori tempore, quive solus, atque extra* „*consortiumo pravum cito decurrit, et periculo ca-* „*ret, sed quem a miti ingenio suo populare tem-* „*poris vitium detorquet, efferatum reddit et exle-* „*gem. Hinc febrem epidemicam cujus praesentiam* „*et commixtionem cum ipsa anomalus variolarum* „*decursus, tum propriae epidemiae ipsius notae eum* „*edocuerant methodo efficaci et directa curare.* „ *Hinc*

(h) Rat. Medend. in Nosoc. Vindobon. T. II, p. 149.

„Hinc effecerat, quae animo conceperat et nulla
 „aut vix ulla variolarum ratione habita, totus
 „quantus in eo erat, ut in febrem popularem in-
 „quireret, si complicationem ejusdem ex signis
 „superius recensitis conjectaret, eique mederetur
 „non per ambages, sed e directo.

Wij zullen diensvolgens, om duidelijke denkbeelden van de verschillende gedaanten, waaronder zich deze ziekte opdoet, te vormen, en de schrijvers te verstaan, die over dezelve geschreven hebben, en eindelijk, om deszelfs regte behandeling te kennen, de zamenvoeging van de verschillende koortsen, waarmede de pokken gemeenlijk *gecompliceerd* zijn, wat nader beschouwen.

I. VARIOLAE INFLAMMATORIAE.

(Pokken met ontstekingskoorts.)

De beste en eenvoudigste pokken hebben altijd in het eerste tijdperk kenmerken van ontstekingskoorts; ik noem dus alleen *inflammatoire* pokken, de zoodanige, waarin de ontstekingskoorts sterk is en eenen hooger grad heeft, dan het beloop der ziekte vordert.

Deze *complicatie* is zeer gewoon in den winter en in jonge en sterke gestellen; zij is echter zelden alleen *Epidemisch*. De ziekte begint met sterke koude en rilling, waarop brandende hitte volgt, met een rood opgezwollen aangezicht, roodheid der oogen,

gen, ijlhoofdigheid en ophooping van bloed naar boven, naar het hoofd en de borst. Bij kinderen ziet men zware stuiptrekkingen. Soms heeft men sterke neusbloedingen, de pols is sterk, hard en snel, het water vurig rood. De koorts is aanhoudend met duistere *remisfies*. Hierbij voegen zich niet zelden ontstekingen van de borst en longen(*i*) en bij de kinderen de *croup*. Soms is de ontstekingsachtige kramp zoo hevig, dat de geheele omloop des bloeds stil staat, dat de zieke doodbleek en als *apoplectisch* nederligt. De *eruptie* is gemeenlijk zeer gemakkelijk en gebeurt reeds op den tweeden dag. Soms is zij echter traag en langzaam, vooral als er eene ontsteking van het een of ander ingewand plaats heeft. Er is een onleschbare dorst, eene drooge tong, geen buiksonstlasting, pijn in de keel en eene sterke *salivatie*.(*k*) De pokken zelve zijn groot en rood en van een' zeer ontstoken kring omringd; gewoonlijk zijn er veel pokken, en ofschoon de koorts bij de meesten na de *eruptie* remitteert, heeft dit niet bij allen plaats, maar blijft soms aanhoudend en gaat niet volkomen af. De koorts verheft zich zeer sterk tegen den tijd der *suppuratie*, welke zeer sterk is en de *suppurerende* pokken zijn met een' rooden kring omringd.

In dit tijdperk komen er nog dikwijls sterke ontstekingen der ingewanden, en niet zelden sterven de zie-

(*i*) Richter, *Spec. Therap.* l. 1, p. 293.

(*k*) J. Frank, *lib. cit.* p. 275.

zieken in dit tijdperk door eene slaapzucht of stikking. Soms wordt door de opslorping van etter eene langdurige sluipkoorts geboren en de zieken sterven eindelijk nog laat aan eene ontsteking, waarvan ik verscheidene voorbeelden in mijne *Haagsche Epidemien* heb bijgebracht. (1)

Soms, wanneer er geene heilzame *hemorrhagien* komen, neemt de ziekte eindelijk nog een' rottingen aard aan, waarvan ik naderhand onder de *putride complicatie* zal spreken.

II. VARIOLAE GASTRICAE.

(*Pokken, gecompliceerd met gastrische koortsen.*)

Wij ontmoeten zeer dikwijls eene *complicatie* van pokken met *gastrische* koortsen, en deze zijn dikwijls van een' zeer verschillenden aard. Immers is deze *gastrische* koorts haren oorsprong verschuldigd of aan eene verwaarloosde vervuiling van maag en ingewanden, of aan scherpe of bedorvene gal, of aan eene zwartgallige of slijmachtige gesteldheid der vochten. Richter merkt hier te regt aan, dat men den naam van *gastrische* pokken niet geven moet aan pokken, die in haar beloop kenmerken van bedorvene stoffen in de eerste wegen hebben, dewijl dit overal en in alle soorten van pokken plaats heeft, maar alleen aan diegene, welke vorvallen bij eene *Epidemische constitutie* van *ga-*
tri-

(1) Nieuwe verh. van de Nat. en geneesk. corresp. Soc. I.

trische koortfen, of wanneer de toevallen daarvan de koorts voorafgaan. De pokken treffen niet alleen onzuivere ligchamen aan, maar wanneer er in den zomer en in den herfst *gastrische* en galkoortfen heerschen, voegen zich deze zeer ligt bij de kinderziekte. „*Observasfe mihi videor*” zegt Stoll(m) „*variolas prae aliis febribus adamare potissimum biliofas, putridas, malignas, quasve ob earundem ex abdomine genesin gastricas appellamus.*” Dit zelfde heeft ook J. P. Frank waargenomen, dat deze *gastrische* oorzaken dikwijls de eenige oorzaak der kwaadaardigheid waren(n). Finke(o) zag in de *Epidemie* van kwaadaardige galkoortfen, die in het jaar 1779 in het Graaffchap *Lingen* en *Tekelenburg* heerschten, een groot getal pokzieken aan deze *complicatie* sterven.

Men kent deze *complicatie* uit de jaarlijksche en *Epidemische constitutie*, en uit de te gelijk heerschende gal- en *gastrische* ziekten.

Wanneer de pokken met eene *gastrische bilieuse* koorts gepaard zijn, bespeurt men het volgende be- loop. De ziekte wordt gedurende eenige dagen reeds voorafgegaan door gebrek aan eetlust en walging van spijs. Hierop volgen zwaardere toevallen, dan in de eenvoudige pokken; er is een gevoel van spanning en volheid omtrent de maag en hartkolk, met eene stompe en drukkende hoofdpijn, eene hevige braking van gal, een doorloop met perfsing; de
koorts

(m) *Rat. med.* t. II.

(n) *Epitome de curandis hominum morbis*, t. III, p. 173.

(o) *De fibreannonurale biliase. &c.*

koorts verheft zich sterker tegen den avond en om den anderen dag. De tong is meer bezet, ruw, harig en geel, het water is schuimachtig, donker gekleurd, saffraankleurig, de ontlastingen zijn galachtig en stinkende, er is brand en sterke dorst, zweet, eene zwelling en brand in den buik, eene sterke neergeslagenheid en verval van krachten. De koorts houdt na de uitbotting niet op. De uitbotting is later, somtijds eerst op den 5den of 6den dag der koorts. Zij gaat zeer traag voort. De pokjes zijn klein en de huid is als met eene ruwachtige roosheid overtoegen; zij groeijen zeer langzaam aan en zijn meestal *confluerende*. In den voortgang der ziekte ontdekt men dikwijls reeds op den 6den of 7den dag *petechien*, de pokken slaan zeer ligt naar binnen en gaan dikwijls en zeer schielijk tot *gangreen* over; zij zweren zeer moeilijk, en geven geen goeden etter op, de buikloop neemt toe en, wanneer men die niet schielijk kan stuiten, sterft de zieke.

De *gastrische* stoffen beletten namelijk, dat de pokstof niet behoorlijk bewerkt en te ondergebracht en naar de huid kan gebracht worden, terwijl de uit de ingewanden opgeslorpte onreine stoffen in de vochten gebragt zijnde, eene kwaadaardige rotkoorts veroorzaken. Ik heb deze *complicatie* dikwijls in mijne praktijk waargenomen en door eene geschikte behandeling genezen.

In de maand Julij van 1789 heerschten er in *'s Hage* gal- en *catarrhale* koortsen en tevens was er eene *Epidemie* van pokken, waaraan vele stierven. In deze *Epidemie* maakte de galachtige *com-*

pli-

plicatie de pokken doodelijk. Zware hoofdpijn, drukkende pijn in de maag, galachtige braking en stoelgangen, eene heete koorts met een' harden en snellen pols, neusbloeding, dun en opgelost bloed, kenmerkten deze ziekte. De koorts bleef, na eene trage uitbotting, voortduren; de maag was zoo gevoelig dat alles door braking wederom werd uitgeworpen. De pokjes waren klein, met een dun weivocht gevuld, er was een hoest met *oppresie* van borst, eene heesche stem, en, ofschoon er door ophoesting veel etterachtige stof ontlast werd, was de ziekte bedriegelijk. De zieken waren slaapzuchtig, de huid brandende, de pols uitermaten snel. Op den 14den dag kwam er spruw en, ofschoon de pokken op den 17den dag begonnen op te droogen, bleef de koorts voortduren met dorst en droogheid van mond, en niettegenstaande de krachten schenen te vermeederen en de eetlust wederkwam, stierven de zieken op den 20sten dag der ziekte onverwacht aan stuiptrekkingen; als er eene *diarhé* bijkwam, stierven zij reeds op den 17den dag. (*p*)

In de *Epidemie* van het jaar 1791 (*q*) was de *complicatie* van galkoorts nog duidelijker. In de maand Julij, toen de galziekten sterk heerschten, waren er veel pokken, die het *character* dezer koorts vertoonden. Bij voorbeeld: Een jongeling van 13 jaren werd van pijn door de leden, walging en benaauwdheid aangetast. Hij nam, zoo als het gewoonlijk gaat, uit de apotheek *drastische* purgeer-
pil-

(*p*) Nieuwe verh. van de Haagfche corresp. Soc. I.

(*q*) Ibid. p. 33, 34.

pillen, zonder eenige uitwerking. 's Avonds bij hem geroepen zijnde, vond ik hem in flaauwte, doodsbenaauwd met een' vollen pols, een opgezet wezen, roode oogen, eene brandend heete huid, eene roode ruwe tong, maag en buik gezwollen, geene ontlasting van water. Eene aderlating bragt geene verligting aan. Ik gaf hem eenen drank van *Oxymel* en *Tart. Emeticus* en liet hem tevens eene klisteer toedienen, waardoor hij veel gal braakte en vele galachtige stoelgangen kreeg. Den volgenden dag hield de braking van gal aan en de pokken begonnen toen uit te breken. Den 4den dag had hij sterke buikpijn met een' natuurlijken, maar zeer zwakken pols. Den 5den zeer stinkende galachtige afgang, een trage pols, zeer drooge tong, een zeer roode *urine*, harde en drooge pokken. Na eenige stoelgangen was hij veel verligt. De galkoorts werd voorts door zachte plantzuren en laxermiddelen behandeld, en de pokken hadden voorts een' goeden en gemakkelijken afloop.

De pokken, die in de maand November 1793 heerschten, waren galachtig met ontsteking verzeld (*inflammatorio-biliosae*) (r). De koorts was verzeld van eene geweldige hitte met ijlhoofdigheid en zware hoofdpijn; de mond en neus waren geel, de tong galachtig, er was walging en braking van groene gal (*bilis acruiginosa viridis*). Er was hier ook eene veel grooter maat van pijn en matheid in den rug; de koorts duurde langer na de uitbotting, maar zij was *remitterende* en verhief zich 'savonds.

Door

(r) Ibid. p. 201 en 216 seqq.

Door het geheele beloop der ziekte was de *urine* saffraangeel (*crocea*), dik en troebel, de pokken zwoeren beter, als men ruime buiksonstlastingen had (p. 325). Hetzelfde nam ik waar in de maand December van hetzelfde jaar (p. 335.).

Wanneer wij nu dit alles vergelijken met waarnemingen van anderen, verwondert het mij, dat Lentin(s) vond, dat zuivere gal geen kwade pokken voortbragt, maar dat integendeel de *suppuratie* hier bijzonder gelukkig afliep, en dat N. F. Rougnon(t) van hetzelfde gevoelen was.

III. VARIOLAE PITUITOSAE.

(*Pokken met slijmkoorts.*)

De *complicatie* van pokken met slijmkoorts is zeer algemeen en men kan dezelve gemakkelijk door de eigenaardige toevallen dezer koorts, die ik te voren(y) breedvoerig beschreven heb, onderscheiden. Zij is echter zelden geheel zuiver, maar meest met *catarrhale* en *nerveuse* toevallen gepaard, vooral wanneer zij min of meer eene kwaadaardige natuur aanneemt; zij wordt dus van de meesten onder den titel van *catarrhale* en *nerveuse* pokken beschreven. Ik heb die in mijne aantekeningen van 1789(w) behandeld, en in de maand

No-

(s) *Beytrage sur Aufub. Artznejw.* t. I. p. 53.

(t) *Considerat. Pathol. Semeiot.* p. 330.

(y) *Gen. Magaz.* V. II. 2. p. 217.

(w) *Verh. van de gen. corr. Soc. in 's Hage.* IV D. p. 454 volg.

November waargenomen, wanneer deze koorts heerfchende was. De pokken waren traag, plat en klein. Stoll heeft, in het tweede deel van zijne *Ratio medendi*, deze koorts en deszelfs onderscheid van galkoorts breedvoerig beschreven. (x)

IV. VARIOLAE CATARRHALES.

(*Pokken met zinkingskoorts.*)

Er is geene *complicatie*, die wij zoo menigvuldig met pokken aantreffen, als de *catarrhale*. Ons koud, veranderlijk, veelal vogtig klimaat maakt, dat de *catarrhale* ziektegefteldheid meestal de heerfchende is, en het is dus geen wonder, dat dezelve zich dikwijls bij de *Epidemien* van pokken voegt, en dat hieruit eene flechte foort van kinderziekte voortspruit.

Deze foort van pokken vertoont zich meest des winters (y), wanneer dezelve open en vochtig is, en in het voorjaar, als de lucht nevelachtig is, vooral wanneer er afwisselende Zuidelijke en Noordelijke winden waaijen.

Deze pokken vertoonen zich met toevallen van verkoudheid, met afwisselende koude en hitte, gedurig niezen, het ontlasten van een fcherp vocht uit den neus en de oogen, een' kittelenden en fcherpen hoest,

(x) T. II, p. 36 seq.

(y) Grummert heeft deze *complicatie* zeer wel beschreven in zijne *Disf. In. de Variolis catarrhalibus*. Goetting. 1786.

hoest, gedurigen aandrang tot wateren; het hoofd is verward, er is een gevoel van stompe drukking boven de oogen en pijn in de geledingen der ledematen. De koorts verheft zich 'savonds en hierbij voegen zich dan de kenmerken der *eruptie*. Met de *eruptie*, die vroeger aankomt, is grooter benaauwdheid gepaard, welke 'savonds vermeerdert. Het wezen is met pokken bedekt, terwijl er veel minder op het overige ligchaam bespeurd worden, waarop zich somtijds maar weinige pokken vertoonen. Het meest lijden hier de keel en de oogen en niet zelden ontwaart men bij deze ziekte *peripneumonische* toevallen; de *salivatie* is hier ook door de menigte der pokken in de keel overvloedig en zeer lastig. Er is hier geene huiduitwaseming en de huid is droog, maar eene gedurige aanprikkeling tot wateren, waarbij toch weinig water afgescheiden en eene verbazende pijn in de lendenen bespeurd wordt. De weinige afgescheidene *urine* is zeer scherp, sterk riekende, en ontvelt de deelen, die ze aanraakt, bij kinderen. De uitbotting der pokken gaat langzaam, maar de pokken vullen zich nog veel trager; zij blijven langen tijd plat en navelachtig (*umbilicatae*), en zijn meest zamenvloeiende. Zij loopen meest tot groote of kleine blazen zamen, die zeer traag met een scherp, dun en bijtend *serum* gevuld worden. Deze scherpe stof wordt echter zeer ligt in den vochtstroom opgenomen, wanneer vele dezer blazen ledig worden en zamenvallen. De terug gedrevene stof valt dikwijls op de zenuwen, waardoor dan stuipen, kramp,

tetanus, ijlhoofdigheid, flauwte, *dysenterie*, enz. veroorzaakt worden. Als de koorts sterker wordt, vullen de pokken zich niet met goeden rijpen etter, maar met een' dunnen, scherpen *ichor*. De kittelende, scherpe hoest blijft nog na de opdrooging aanhouden. Wanneer de ellendelingen den dood ontworstelen, krijgen zij dikwijls *chronische* ziekten, zweren der huid, *abscesfen*, die de geledingen aangrijpen, verplaatsingen van stof naar de ingewanden, een schielijken dood, of er volgt eene hopelooze *pituiteuse* tering op. (z)

In mijne beschrijving der *Haagsche Epidemien* heb ik deze *complicatie* verscheidene malen aangetekend. In de maand November 1788 (a) heerschten er *catarrhale* ontstekingsachtige koortsen, verkoudheden, *peripneumonien*, *rheumatische* pijnen, *diarheën*. Offchoon in den beginne dezer *Epidemie* de pokken goedaardig waren, voegden zich bij sommigen *catarrhale* toevallen; bij velen was er een roosachtige uitslag. Een braakmiddel, spaansche vliegen en poeijer uit *Sulph. aurat. antim.* maakten, dat zij een' regelmatigigen loop volgden. In de maand van Februarij (b) 1789, in dezelfde *Epidemie*, wanneer er een regenachtige zuidewind waaide, heerschten er *catarrhale* koortsen en deze voegden zich ook bij de pokken. De uitbottingskoorts was zwaarder, met braking van veel slijm, benaauwdheid, traning der oogen, niezen

en

(z) Grummert, l. c. p. 22.

(a) Gen. Corresp. Soc. ib. p. 414.

(b) Ib. p. 423.

en hoest. De uitbotting was langzaam, de pokken klein, en floegen dikwijls naar binnen. Dezelfde behandeling scheen in deze *complicatie* nut te doen en er kwam een zuur zweet en wit zetsel in het water. In andere zwaardere gevallen waren de pokken overeenkomstig Sijdenham, die hij *crudae* en *crystallinae* noemt en onder den titel *variolae anomalae* van 1670 beschrijft. (c) Bij dezen was de koorts matig, de pokken kwamen zeer laat voor den dag, de koorts was *remitterende* met eene verheffing des nachts, zij bleven langen tijd plat, of ledig, of met een scherp *serum* gevuld; de pols was neergedrukt en klein, er was hoest, benaauwdheid op de borst en heeschheid, welke toevallen in het verder beloop der ziekte vermeerderden. Het water was *sereus* en menigvuldig, de kwijling matig, de zwelling gering, de ziekte duerde lang, de blazen droogden op, of, afgekrabd zijnde, werd de huid als parkement of zwart leder; zij was gespleten en hard. Wanneer de zieke den 11den of 13den dag overleefde, scheen hij geheel te beteren, de pokken droogden op, er kwam eene sterke ophoesting van etter. Intusschen bleef de huid droog en heet, de ademhaling zeer moeilijk, de pols klein en snel en, wanneer men meende dat de zieke gered was, stierf hij den 20sten, of zelfs later, onverwacht.

Toen deze pokken zich in 's Hage in de maand
Maart

(c) Op. t. I. p. 123.

Maart (*d*) verder uitstrekten, werden zij meer *inflammatoir*. Deze *febris inflammatoria catarrhalis*, was of aanstonds met deze pokken verbonden, of voegde zich daar naderhand bij. In het eerste geval was de voorafgaande koorts ontstekingsachtig met een' harden pols, brandende en drooge huid, onderdrukte ademhaling, pijn op de borst en droogen hoest. Eene aderlating, openende en ontstekingswevende middelen, spaansche vliegen, aan de beenen gelegd, en eene voorzigtige vernieuwing en verkoeling van lucht bevorderden de uitbotting. Oplosfende *extracten* en *emollierende* dranken met *oxym. simpl.* maakten de *expectoratie* gemakkelijk. Bij het afgaan der ziekte werden de krachten ondersteund door koortsbast, *camphor* en *antimoni-aalmiddelen*, en deze bevorderden de scheiding der ziekte door een ruim zweet voort te brengen. — Wanneer zich echter de *catarrhale* koorts bij de pokken voegde, gedurende het tijdperk van *suppuratie*, was de uitkomst zeer twijfelachtig; de natuur werd hier gestoord in het ten onderbrengen der *variroleuse* stof, en daar de huidvaten hierdoor meer en meer gesloten werden, zocht zij zich een' meer gevaarlijken weg door de longen of door de ingewanden. Er volgde dan of eene groote benaauwdheid op de borst en eene moeilijke ademhaling, of eene afmattende *diarhé*, waardoor de gevulde pokken invielen en plat, ledig en blaasachtig werden. Dit gebeurde gewoonlijk op of voor den

11den

(*d*) Ibid Gen. corr. Soc. p. 436.

inden dag der ziekte. Het was integendeel in deze pokken een gunstig teeken, wanneer de *urine*, vooral op de *critische* dagen, een dik, wit of rozekleurig, slijmachtig zetsel neer liet vallen. Onder het beloop der ziekte liet ik den buik matig open houden door klisteren, *casfia*, *manna* en dergelijke zachte middelen, terwijl ik de heetere en scherpe middelen vermijdde. Wanneer er een opwekkingsmiddel vereischt werd, beantwoordde de koortsbast en vooral ook oude Rijnwijn voortreffelijk aan dit oogmerk.

V. VARIOLAE NERVOSAE.

(*Pokken, met zenuwkoorts verzeld.*)

De pokken, welke met een *febris nervosa* of zenuwkoorts *gecompliceerd* zijn, verdienen bijzonder onze opmerkzaamheid, ofschoon zij maar zelden zuiver of onvermengd worden waargenomen, maar zich veel met *catarrhale* koortsen verbinden en dan de zoogenaamde *variolae catarrhales malignae* darstellen. Intusfchen is dit niet altijd waar, daar er ook *Epidemien* van *catarrhale* pokken zonder *nervose* toevallen gevonden worden. De oude P. Frank bevat te onregt onder dezen titel alle kwaadaardige pokken(e), en zijn zoon J. Frank heeft ook deze onder den titel van *variolae typhoideae* begrepen.

(e) *Epitome de curandis hom. morb.* t. III, p. 168 seqq.

pen. (f) Met veel meer regt heeft Hufeland (g) de zoogenaamde *variolae asthenicae*, of pokken met een *character* van zwakheid verzeld, in twee onderverdeelingen onderscheiden, namelijk in *variolae nervosae* en *putridae*, en heeft ons van beide soorten eene duidelijke beschrijving gegeven. Richter heeft ook deze pokken van de *catarrhale* en *putride* pokken onderscheiden (h).

Het beloop der *nerveuse* pokken is het volgende:

In het begin zijn de lijdens onlustig, zwak en treurig. Zij hebben zware pijn in het hoofd en de lendenen, flaperigheid, ijlhoofdigheid, stuipen, met een' kleinen, krampachtig ingetrokkenen pols, groote matheid, gedurige afwisselingen van koude en warmte; zij zijn over het geheel meer koud dan warm, het wezen bleek en ingetrokken, de *urine* raauw, wit, krampachtig. De *eruptie* is langzaam, onregelmatig, zoodat de pokken nu uitkomen en dan weder verdwijnen, wanneer er zware zenuwtoevallen plaats hebben. Zij komen onregelmatig uit, zoodat zij dikwijls eerst op de beenen, den tronk, de handen en eindelijk eerst in het aangezicht verschijnen; zij komen bij trappen uit, en velen op ééne plaats tegelijk, terwijl zij op andere plaatsen in het geheel niet gevonden worden. De puistjes zijn klein als gierstkorrels, groeijen niet of weinig aan; zij verheffen zich niet als andere pokken, maar blijven plat en vormen blazen, die langen

tijd

(f) *Inst. med.* vol. II. p. 274.

(g) *Therap.* II. 2 p. 87 seqq.

(h) *Spec. Therap.* t. II. p. 292 seqq. Hij handelt alle *complicaties* met veel nauwkeurigheid af.

tijd haren indruk of navel behouden (*umbilicatae*). In andere gevallen is de huid met eene roode rozige kleur bedekt, waarin de kleine pokjes zich bevinden. Deze puistjes blijven, of geheel ledig, 't welk een zeer slecht teeken is en eene sterke huidkramp te kennen geeft, of zij vullen zich met een dun, scherp vocht, 't welk eene sterke jeuking veroorzaakt, en zij zijn nauwelijks met een' rooden rand voorzien. De koorts is somtijds onbeduidend, bijwijlen komt zij nu ook sterk op omtrent het tijdperk van *suppuratie* en er voegen zich krampachtige en *spastische* toevallen bij. Somtijds wordt er met verligting eene groote hoeveelheid waterachtige, witte *urine* geloosd, maar ook wordt zij van eene verzwakkende waterachtige *diarhé* vergezeld.

Het opdroogen gebeurt hier meestal zonder geregelde *suppuratie*; de ledige of met een dun scherp vocht gevulde blazen worden meestal door wrijving, of openkrabbing door de ondragelijke jeukte, geopend; het onderliggende vel vertoont zich dan droog, bruin, vuil en leerachtig. De zwelling van het wezen, die hier altijd zeer gering is, verdwijnt nu geheel en al, en nu wordt dikwijls de zieke door inwendige ontsteking, verlamming of eene *apoplexie* schiekelijk weggenomen. In deze soort van pokken zijn heeschheid, hoest en eene soort van *hydrophobie* zeer gemeen. De ziekte is, even als dit in alle zenuwkoortsen plaats heeft, zeer veranderlijk en verraderlijk, zoodat de zieken hier ook onverwacht sterven. Vooral hebben hier deze pokken *hectische* koortsen, verplaatsingen naar edele

deelen, verzweringen en langdurige ziekten ten gevolge.

Deze soort van pokken is ook door Sijdenham waargenomen en hij noemt dezelve *variolae anomalae* (i). Hij zag op denzelfden tijd *dysenterien*, en de *distincte* pokken hadden alle' veel van den aard van *confluente* pokken. Zij kwamen, wanneer zij zamenvloeiend waren, onder den vorm van eene roosachtige zwelling van het aangezicht aan, die uit een onnoemelijk getal kleine puistjes bestond, waartusfchen zich, vooral op de dijen, groote blazen opdeden, als of het brandblazen waren, met een helder vocht gevuld, die, doorgebroken zijnde, de huid donker en als *sphaceleus* vertoonden. Deze stierven meestal voor den elfden dag. Wanneer ze denzelfden overleefden, werd het wezen met een wit vel (*pellicula alba*) bedekt, hetwelk eene glinsterende korstachtige stof doorliet, die bloederig rood was en eindelijk tot eene zwarte korst overging. Morton heeft deze soort nog duidelijker en breedvoeriger beschreven, waarvan wij een breedvoerig uittreksel vinden bij Burserius. (k) Bij dezelve was in het begin weinig koorts, maar aansonds groote zwakheid, een snelle zwakke pols, heldere waterachtige *urine*, flauwten, *hysterische* toevalen, hevige hoofdpijn en als eene hevige kramp in de lendenen, weinig dorst en hitte, walging, *diarhé*, slapeloosheid, stuipen, slaapzucht, *petechien*

(i) *Variolae Anomalae ann.* 1670, 1671 en 1672. *Sect. IV.* cap. VI, p. 124, *ed. Genev.*

(k) *Inst. Med. Pract.* t. II, p. 192.

chien of gierstuitslag, bloedstortingen. In het tweede tijdperk nam hij ook de *erysipelateuse* zwelling van het aangezicht waar, daarna weinig *suppuratie* en meestal den dood voor het aankomen van het derde tijdperk. Hiertoe behooren ook vooral de, door Burferius beschrevene, *variolae crystallinae* en *siliquosae*. (l) Mead (m) beschrijft ook deze pokken en vond vooral hierin eene geweldige kwijling gevaarlijk. Huxham, die eene uitnemend schoone verhandeling over de pokken gegeven heeft, beschrijft bijzonder de *nerveuse* pokken, en de daarmede dikwijls gepaard gaande *catarrhale complicatie* onder den naam van *variolae crystallinae* en *siliquosae*. (n) Met weinig woorden beschrijft hij de eersten: „Secundo enim hic morbus interdum „cum consuetis febris lentae et nervosae symp- „tomatibus accedit, et aegroti saepius diu ani- „mo sunt demisso, ut vulgo dicitur: febris „est lenta, spiritus abjecti, pulsus debilis, celer „et tremulus: os pallidum et languescens, urina „cruda et tenuis, nulla sitis urgens, nullus aestus „major continua capites vertigo et gravitas cum „tremore, nausea perpetua et vomendi conatus, uni- „versalis inquietudo, languor, debilitas, caetera- „que. Hujus generis symptoma per septem octove „dies durantia tandemque variolis finita vidi, quae „semper fere pejorem aliquam earum speciem, pal- „lidas, crudas, depressas et sesiles praenunciant, „quae

(l) *Inst. Med. Pract.* t. II. p. 193, 194.

(m) *De variolis et morbillis*, p. 311 seqq. oper.

(n) *Operum* t. ii. ed. Reichel, *Disfert. de variolis*, p. 121 seqq.

„*quae neque bene erumpunt, neque melius matur-*
 „*rescunt, sed depressae et flaccidae remanent, vel*
 „*in magnas aqueas confluunt vesicas tenui et cru-*
 „*do ichore repletas, atque ita usque ipsum ad*
 „*finem perdurantes, donec istae in ore colorem livi-*
 „*dum pallescentem cadaverosum mutent in foedam*
 „*nigram, valdeque adhaerentem crustam, si aegro-*
 „*tus tam diu vitam trahit, et tunc temporis ge-*
 „*neratim eae fiunt mortiferae.*” (o) Lentin be-
 schrijft ook in zijne *memorabilia circa aerem vitae*
genus, sanitatem et morbos Clausthaliensum, anno
 1774—1777 (p), deze *catarrhale nerveuse* pokken,
 als ook in zijne *Beyträge zum ausübender Arzneyw.* (q).
 Hufeland zag te *Weimar*, in 1788, eene *Epidemie*
 van *catarrhale* en *nerveuse* pokken, die echter veel
 tot rotting overhielden. Doch het zoude ons te ver-
 leiden, wanneer wij alle deze *Epidemien*, die toch
 in het wezenlijke met het bovenstaande overeenko-
 men, wilden vergelijken en beschrijven.

VI. VARIOLAE PUTRIDAE.

(Pokken met rotkoorts.)

Wij komen nu tot de ergste *complicatie* van allen,
 namelijk die pokken, welke met eene rotachtige
 ontbinding van de vochten, of met eene ware rot-
 koorts verzeld zijn.

Of-

(o) p. 64 seqq.

(p) t. I, p. 54 seqq.

(q) *Bemerk. über die naturlichen und inoculirten Blattern,*
etc. 3 Aufl. Berlin, 1798, p. 72 seqq.

Offchoon nu meest alle foorten van pokken, wanneer zij ongunstig afloopen, eindelijk tot ontbinding des bloeds en der vochten overgaan, en dus ook *variolae putridae* zouden kunnen genoemd worden, en offchoon dit vooral in de *variolae catarrhales* en *nervosae*, zoo als wij zoo even zagen, plaats heeft, geloof ik echter, dat wij in de praktijk dikwijls *Epidemien*, niet alleen van *putride* pokken, maar deze *putride* pokken in alle *Epidemien* waarnemen, die wij duidelijk, door hare kenmerken en beloop, van de voorgaande moeten onderscheiden, vooral omdat zij eene geheel andere behandeling vorderen.

De toevallen zijn in de verschillende *Epidemien* zoo verscheiden, dat het zeer moeilijk is, die kenmerken op te geven, welke in alle gevallen worden waargenomen.

Wanneer zich van den beginne af eene rotkoorts bij de pokken voegt, zijn er aanstonds alle teekenen van groote zwakheid aanwezig; de pols is klein en zwak, er is groote benaauwdheid, pijn in het hoofd en de lendenen, eene *diarhé*, een afmattend zweet, neusbloeding. De uitbottingskoorts is verzeld van eene bijtende en scherpe hitte; de pokken komen met geweld uit. Zij zijn klein, zamenvloeiende, even als of er roodvonk aankwam; zij hebben eene paarfe kleur, tusfchen beiden met zwarte stippen; tegelijk met de *eruptie*, komt er eene bloedstorting uit den neus, den mond en uit de blaas, terwijl de stoelgangen ook niet zelden met bloed vermengd zijn. De hitte wordt in het

be-

beloop der ziekte meer bijtende, en de toevallen vermeerderen steeds. De pokken blijven plat, worden weinig grooter, zweren niet; zij worden grijs en hebben een' loodkleurigen kring; eindelijk worden zij *gangreneus*, of de pokken vullen zich met bloed. De rottige toestand der pokken vermeerdert steeds en de lijdens sterven reeds op of voor den achtsten dag. Wanneer zij echter dit tijdperk doorworstelen, volgt het tijdperk van opdrooging nu veel schiepker. De pokken vormen zwarte korsten, die *gangreneus* zijn, of zij maken vuile zweren, terwijl de koorts steeds vermeerdert en er inwendige bloedstortingen van alle soort, inwendige *asthenische* en schiepker in brand overgaande ontstekingen, en een ondragelijke *cadaverouse* stank ontstaat, wanneer zij dan nog, meestal onverwacht en schiepker, ook wel langzaam, sterven. Wanneer de ziekte die hoogte niet bereikt en de lijdens herstellen, is de beterschap zeer langzaam. Zij blijven langen tijd uitgeteerd en kwaadsappig; er vormen zich verplaatfingen van stof en *abscesen* naar verschillende plaatsen, vooral naar de *articulaties*, bijzonder naar de ellebogen. Wanneer zij sterven, geschiedt dit (zoo als ik zoo even aanmerkte) soms nog onverwacht, aan eene stuip of *apoplectisch*, of uitgeteerd en van zwakheid door de *colliquative* ontlastingen.

Deze koorts, welke zich met de pokken *compliceert*, is, of in het begin van een' *inflammatorien* aard en gaat daarna tot rotting over, of van den beginne af aan is daarmee eene rotachtige ontbinding der vochten verbonden.

De eerste foort, waarin eene *putride dispositie* vooraftaat, is door Sijdenham beschreven onder den naam van *variolae anomalae* van de jaren 1672 en 1675, die zeer rottig waren en zeer sterk stonken, maar eerst laat doodelijk werden, meer dan diegene, welke hij te voren van het jaar 1670 en 1672 beschreven had en welke tot het geslacht der *catarrhale putride* pokken behoorden (r). „*Plures orco dabant, quam quaelibet alia species, quam mihi hactenus videre contigit, et si quid meo iudicio tribuendum sit, pestem ipsam pro numero sc. aegrorum aequabant.*” In het jaar 1681 zag Sijdenham (s) eene *Epidemie* van pokken, met rotkoorts gepaard, in een' voorbeeldeloos heeten zomer, die hij aan eene ontsteking en gisting van het bloed toeschrijft. In dezelve waren voor de uitbotting reeds zwarte vlekken aanwezig; de zieken hadden bloedwatering en stierven reeds in de eerste dagen der ziekte, voor dat de pokken zich nog behoorlijk gevormd hadden. Hij zegt, dat volbloedige en jonge lieden het meest aan deze ziekte leden en dat een koele leefregel en eene aderlating, daarna een braakmiddel en het gebruik van *minerale* zuren, in dezelve het meeste nut deden.

Offchoon ik zeer zoude twijfelen, of deze pokken wel waarlijk *inflammatoir* in den beginne waren, en ik eer eene ware *putride* koorts voor de gezellin dezer pokken zoude houden, zijn er echter *Epidemien* beschreven, waarin duidelijke teekenen van ont-

(r) t. I, p. 146 ed. Genev.

(s) *Disfert. Epistol. ad G. Cole*, p. 232 seqq.

ontsteking het tijdperk van ontbinding voorafgingen. Hiertoe behooren de pokken, die Sarcone te *Napels* in de jaren 1759, 1762 en allermeeft in 1767 heeft behandeld; hij noemt dezelve *onregelmatige pokken, met petechien en heete koorts verbonden* (t). In deze ziekte was de *eruptiekoorts* hevig en zonder *remisfie*; zij begon met fterke koude en huivering, waarop eene brandende hitte volgde, met ijshoofdigheid, fterke braking, die na de uitbotting nog verfcheidene dagen voortduurde. De mond is droog en brandend heet, de ademhaling zeer benaauwd en moeilijk, met fterke *opprefie*, een' fterken hoest, fomwijlen met opgeven van bloed, die de gansche ziekte door aanhoudt, wanneer er geen doorloop of kwijling bijkomt; alle fpiereu beven. De oogen kunnen het licht niet verdragen, glinsteren met fterke roodheid, en zijn tevens pijnlijk. Het aangezigt is ontftoken en droevig, de buik pijnlijk; vliegende pijnen fchieten door den rug en de borst. Bij de meesten is de buik open, bij sommigen traag, bij anderen bloedig; het water is groenachtig citroengeel, zelden bloederig. De *eruptie* gebeurt op den 4den, 5den, 6den en fomtijds eerst op den 7den dag en de pokken zijn altijd zamenvloeiend. Tevens vermeerderen de toevallen en de benaauwdheid. Het ligchaam wordt met breede zwarte vlekken bedekt, de koorts *remitteert* een weinig, de pols wordt klein en zwak, de pokken verheffen zich lang-

(t) M. Sarcone, von der Kinderpocken, und die Nothwendigkeit die Ausrottung derselben zu versuchen, p. 167 seqq.

langzaam en vullen zich met een aschgrauw vocht of een bloedig *serum*. De krachten zinken steeds meer en meer, de pokken worden plat, vallen in en hebben eene zwarte doodelijke kiem in het midden. Op deze wijze bereiken zij den negenden dag, wanneer zij opdroogen, even als of alle de vochten weder in het bloed worden opgenomen; dan komt er eene algemeene verlamming, de slikking wordt belet, en de lijder ligt sprakeloos, als in een' diepen slaap begraven, met reuteling van de borst; hij geeft eenen ondragelijken stank van zich en blaast zoo zijnen laatsten adem uit. Deze pokken zijn dikwijls vergezeld van bloedbraking, bloedwatering en bloedige *diarhé*, en deze ziekte is het gevolg van een *febris ardens* en hevige ontsteking.

Wij ontmoeten meer die soort van pokken, waarin de neiging of overhelling tot rotting en ontbinding der vochten van het begin der ziekte de pokken vergezelt.

Van dezen aard waren de pokken van 1667 tot 1669, door Sijdenham beschreven; die begonnen met pijn in de hartkolk, hoofdpijn, *petechien*, zonder dorst, eene natuurlijke of eene witte tong, overhelling tot sterk zweeten, ijlhoofdigheid, welke alle bij deze *Epidemie* plaats hadden (u).

Grant (v) zag ook deze *complicatie*, zoodat met de voorgemelde toevallen en *petechien* de *confluente* pokken gepaard gingen. Hij genas deze zieken op dezelfde wijze als andere zieken, die de rot-
koorts

(u) Cap. II. *Febris continua annor*, 1667—1669 p. 98 seqq.

(v) *En fevers* cap. III, p. 27.

koorts hadden. Namelijk na eene aderlating (als er volbloedigheid was) en het toedienen van een braakmiddel, gaf hij zijnen purgeerdrank 's morgens en 's avonds en te zelfden tijde veel zure dranken. Na de uitbotting der *confluente* pokken, op den derden dag werd de lijder uit het bed genomen en aan de vrije lucht blootgesteld, de buik door eene klisteer geopend en alle drank met *Sp. vitrioli* zuur gemaakt. Den 6den dag werd hij eerst te bed gehouden, en de pols klein wordende, werden alle uur v gr. koortsbast gegeven. Deze behandeling voortgezet zijnde, was er noch sterke zwelling van het hoofd, noch hevige kwijling, en de korsten vielen spoedig af. Deze pokken van Sijdenham en Grant waren dus *complicaties* van de *Febris aestiva* of *putrida simplex*.

Wanneer de pokken met eene ware ontbinding der vochten zamenloopen, en deze gesteldheid zoodanig de menging der vochten bederft, dat er geene geregelde pokken voor den dag komen, maar door eene schielijke uitblusfching van het levensbeginfel niet anders dan purperen vlekken zich vertoonen, dan hebben wij de ergste en doodelijkste soort van pokken, die *variolae sanguineae*, of bloedpokken met regt genoemd worden. Dusdanig eene *Epidemie* heeft, onder anderen, Haller beschreven (w), wanneer er zwarte vlekken tevens met de pokken uitbraken op den 4den of 5den, somtijds op den derden dag. Deze vlekken waren plat, twee lijnen breed, blaauwachtig zwart, ja dikwijls

zwart-

(w) *Opusc. Patholog.* p. 112.

zwarter, dan inkt. Zij werden voorafgegaan van fcherpe pijnen in den rug, flekingen in de borst (*pleuritica puncta*) bloedspuwing, hierop volgden ijlhoofdigheid, een hevige hoest, en op den achtsten of gden dag eene doodelijke neervalling der pokpuisten. Er was tevens het grootste bederf van vochten; hiervandaan een ondragelijke stank zoo wel van de pokken zelve, als van den adem der zieken. Deze zelfde pokken zijn dikwijls waargenomen en beschreven door Morton, A. de Haen, en breedvoerig uit deze verschillende Schrijvers beschreven door Burferius(x), die dezelve ook bloedpokken noemen, wanneer de pokken de gedaante hebben van zwarte puisten (*tubercula nigra*), met een zwart bloed gevuld, gelijkende naar blijen, die door eene knijping der huid met eene tang ontstaan; deze vertoonen zich meer op den derden of vierden dag na de *eruptie*, wanneer zij tot *suppuratie* moesten overgaan. Op dit tijdstip wordt het bloed zoodanig ontbonden, dat het uit den neus, mond en alle andere deelen des ligchaams voortvloeit.

Dergelijke gevallen zijn mij ook meermalen in mijne praktijk voorgekomen. Ik heb gezien, dat, offchoon de koorts zeer gering was en er geene teekenen van stoffen in de eerste wegen aanwezig waren, deze sterke ontbinding der vochten zeer schielijk ontstond. Ik heb meer dan eens waargenomen, dat, als de zieke uitwendig welvarend schein

te

(x) *Inst. Med. Pract.* t. II. p. 199, 200.

te zijn, er reeds op den tweeden dag *petechiae* aanwezig waren; dat den derden dag reeds het bloed vloeide uit de ader, waaruit een of twee dagen te voren eene aderlating gedaan was, en deze bloedstorting niet te stillen was; dat de zieke op den vierden dag bloed waterde, op den 5den bijna uit alle de porien der huid het bloed voortkwam, en de lucht, die de zieke rondom zich verspreidde, zoo stinkende was, dat men er nauwelijks bij kon duren. Op den derden dag heb ik reeds *gegangreneerde* plekken gevonden in het aangezicht, grooter dan eene hand, met sterke bloedspuwing, zoodat de dood reeds op den 4den volgde, offchoon de krachten nog zeer goed schenen te zijn. In geen geval schenen de pokken zich tot zweren te zetten, en de zieken overleefden nooit den achtsten dag. Verscheiden dusdanige zieken heb ik gezien in de *Epidemie* van 1789, die zeer kwaadaardig was (y), offchoon het in den winter en zeer koud was. Ik heb toen meestal *petechiae* gezien bij volbloedige, maar teedere kinderen, die *scrophuleus* waren. Schaeffer heeft in eene anders gunstige *Epidemie* van pokken te *Regensburg* in het jaar 1792 gezien, dat twee zusters, die gezond en sterk waren, op den 5den dag der ziekte eene sterke bloedige *diarhé* kregen, waarop *petechiae* volgden, die, ondanks alle aangewende middelen, doodelijk werden. (z) Zulk soort van gevallen worden in elke goedaardige *Epidemie* ook waargenomen.

Tot

(y) Gen. corresp. Soc. IV d. p. 420 en volg.

(z) Juncker, *Archiv wieder die Pockennoth*. I. p. 170.

Tot deze foort van pokken behooren de *variolae deliquescentes* van Sarcone, die volstrekt doodelijk waren, en bij welke het bloed zoodanig was, dat het de poren der huid doordrong (*a*); deze zijn ook door Mead (*b*), Huxham (*c*) en Tisfot opgemerkt. De eerste aanval van koorts grijpt aanstonds de zenuwen en het levensbeginfel aan en hierop volgt binnen weinige dagen de dood (*d*). Hiertoe behooren ook de *variolae deliquescentes* van Sarcone (*e*) met *livide* strepen, *petechien* en eene *scorbutike* gesteldheid van het bloed. Deze pokken komen aan met groote zwak- en lusteloosheid, die in eene bijna onmerk- bare koorts overgaat, met een' zeer zwakken, nu snellen, dan wederom zeer tragen pols. Het aange- zigt is loodkleurig, soms met roode vlekken, de huid koud, de oogen staan treurig, eene ligte ijl- hoofdigheid, langzame en angstige ademhaling, de bovenbuik ingetrokken, walging zonder braking, de tong vochtig en met eene aschkleurige korst bedekt. De pokjes zijn bruinrood en worden purperverwig, en vullen zich met bloed, of blijven ledig; dit gebeurt reeds op den tweeden of derden dag der *eruptie*. Tusschen de pokken zijn blaau- we striemen en *petechien*, die echter niet grooter worden. Na 120 uren volgt ijlhoofdigheid, be-
naauw-

(*a*) Von den Kinderpocken, p. 159.

(*b*) Mead, de var. p. 18.

(*c*) p. 122.

(*d*) p. 176, Waarn.

(*e*) l. c.

naauwde ademhaling, heeschheid, koude; een bloedige etter vloeit uit den mond, uit de pokpuisten loopt een zwart ontbonden bloed, de lippen worden loodkleurig en de lijder sterft (*f*).

Dikwijls verbinden zich *catarrhale* en *nerveuse* pokken met *petechien*, en gaan dan in rotting over, zoo als dit door Hufeland in eene kwaadaardige *Epidemie* te *Weimar* is waargenomen (*g*) in 1780.

Dit zij genoeg van de *Complicatie* der pokken met rotkoorts. Ik zoude dit nog zeer kunnen uitbreiden, wanneer ik de verschillende *modificaties* dezer ziekte in meerdere *Epidemien* wilde opgeven, daar de toevallen, naar mate van bijkomende omstandigheden, altijd zeer verschillende zijn.

VII. *Andere Complicaties der Pokken.*

Wij kunnen hier niet alle zamenstellingen van ziekten met de kinderziekte opgeven, en welken invloed dezelve op de laatste uitoefenen. Wij merken hieromtrent slechts het volgende aan.

I. Vooreerst: Dat op deze ziekte de verschillende leeftijd een' sterken invloed heeft. Zelden worden eerstgeborene kinderen in de eerste weken door deze ziekte aangevallen. Wanneer de ziekte kinderen aantast, die in het eerste tandenkrijgen verkeerren, dan loopren zij gevaar onder de uitbotting door stuipten aangetast te worden, en dat deze ook de ziekte

in

(*f*) Sarcone, l. c.

(*g*) Ueber die Blättern. l. c.

in haren regelmatigigen loop belemmeren. Hierom is het tijdperk van zes maanden tot het tweede jaar niet wenschelijk voor deze ziekte. In de ontwikkelings *perioden*, op het zevende jaar, 'en in den tijd van manbaarheid is de ziekte ook, door de sterkere kracht, zwaarder en met eene heviger koorts verzeld. De zwangerheid en kraam maken de ziekte gemeenlijk heviger, zoo als wij dit jaar ook door een geval in het *Nosocomium* bevestigd gezien hebben. Offchoon oude menschen, zoo als ik dit ook gezien heb, somtijds de ziekte gemakkelijk doorkomen, is dit echter zelden het geval, doordien de huid harder is en de pokken zoo gemakkelijk niet doorbreken.

II. Met de pokken *compliceren* zich dikwijls ontstekingen van andere deelen, als keelontstekingen, ontstekingen van de luchtpijp, *pleuris*, *peripneumonie*, oogontstekingen, ontstekingen der ingewanden van den onderbuik. Deze zamenstellingen hangen of van den bijzonderen aard der *Epidemie*, of van den onregelmatigigen loop der pokken af; zoo heeft Reil in eene *Epidemie* van pokken dikwijls te gelijk de *croup* waargenomen (*h*).

III. De moeilijkste, maar zeer gewone *complicatie* is die met wormen; dit heeft vooral plaats, wanneer er eene *catarrhale* of *pituiteuse* koorts mede gepaard gaat. Wij hebben dit zelf meermalen in deze *Epidemie* waargenomen, en wij vinden dezelve uitnemend beschreven van den heer Hufeland (*i*).

IV.

(*h*) *Memor. clin. Fasc. III. p. 69, seq.*

(*i*) Hufeland, 1, c.

IV. Er zijn intusfchen ook ziekten, die de pokken fchijnen uit te fluiten. Geene der uitflagziekten zien wij met pokken gepaard. Wanneer, bij voorbeeld, iemand de mazelen onder de leden heeft, en dan of natuurlijk befmet, of met pokstof ingeënt wordt, zal of de geheele inenting feil flaan, of de stof zal eerst beginnen te werken, wanneer de mazelen afgeloopen zijn. Hetzelfde heeft met Roodvonk plaats. De *kinkhoest*, die met de *exanthematifche* ziekten in vele opzigten overeenkomt, fluit ook de pokken doorgaans uit. Er zijn echter vele chronifche ziekten, welke tevens met de pokken voorkomen, als *lues*, *scrophula* enz., welke zoo wel, als andere chronifche ziekten, de kinderziekte fchijnen te verergeren.

UITKOMST EN GEVOLGEN DER POKKEN.

In de behandeling van het beloop, de toevallen en de verschillende uitkomsten dezer ziekte en deszelfs verschillende soorten en *complicatien*, hebben wij gezien, op welke wijze zij of herstelt, of met den dood eindigt. Wij zien, namelijk, de zieken sterven of aan de grootste zwakheid en uitputting van krachten, of aan ontbinding en bederf der vochten, of aan beroerte, flauwte en stuipen. Wij moeten nu zien, welke gevolgen de ziekte, wanneer die overwonnen wordt, kan nalaten.

1°. Ik merk hier vooreerst aan, dat er na de gunstigste *discrete* pokken geene ongesteldheid nablijft, en dat er zich op de plaatsen, waar de pokken zijn afgevallen, alleen donkerroode of purperen vlekken op de huid vertoonen, die eenige weken duren en eindelijk geheel verdwijnen. Geheel anders is het met *confluente*, vooral met kwaadaardige, *sereuse* en *lymphatische* pokken; hier blijven putten of lidtekens over, welke zich op de volgende wijze vormen. Wanneer de kors-ten afgevallen zijn, is de huid eerst rood, effen en als ontveld; hierop vormen zich kleine dunne schubben als zemelen, waarmede zich een dun,
F 4 fcherp

fcherp vocht verzamelt. Dit vocht knaagt in de huid, en er vormen zich, na het afvallen van deze schubben, wederom nieuwe, die telkens wederkeeren en eindelijk hoekige putten nalaten, die dikwijls eene zwarte stip in het midden hebben. Men vindt dezelve meest in het wezen en op de handen. Soms zijn deze putten zoo menigvuldig, dat zij het geheele wezen misvormen, en naden maken. Gemeenlijk verdwijnen dezelve langzaam, maar nimmer geheel (k).

2°. Een ander zeer belangrijk gevolg der pokken geven ons de napokken (*variolae secundariae*). Deze komen wel meest voor na kwaadaardige en *confluente* pokken (vooral na de *variolae catarrhales*, *crystallinae*, *siliquosae*), maar ook soms zeer onverwacht na goede en *discrete* pokken, meestal echter in kwaadaardige *Epidemien*. Zij vertoonen zich onder de gedaante van kleine ontstokene puisten (*furunculi*), die schiekelijk zich uitbreiden, groot worden en eene langdurige en lastige verzwering veroorzaken. Zij komen veelal op de ledematen voor. Wanneer de napokken zich op de oogen vestigen, veroorzaken zij dikwijls aldaar eene moeilijke verzwering, en men loopt ten minste altijd gevaar, dat er vlekken op het hoornvlies overblijven, die niet gemakkelijk kunnen worden weggenomen. Soms, vooral na boosaardige pokken, verzet zich de stof naar het oog, vult zich aanstonds met etter, verstoort het geheele oog,

ter-

(k) J. Frank, *Prax. Med. Univ. Fundam.*, t. I. vol. II. p. 287, 288, en Heim in *Horn's Arch. f. Med. Erf.* t. VII.

terwijl het *absces* berst en eene ongeneeslijke blindheid voortbrengt. Deze napokken, welke van eene in het ligchaam overblijvende pokstof zekerlijk moeten worden afgeleid, brengen niettemin geene regelmatige pokken door besmetting voort. Zij behooren ook niet tot de soort van *vericella*, welke van eene bijzondere en van de pokken verschillende smetstof afhangen (1).

3°. Tot de gevolgen der pokken moeten wij ook brengen de verplaatfing der pokstof naar de *cellulosa* van de huid, wanneer er groote en moeilijke verzweringen niet alleen onder de huid voortkruipen, den geheelen vetrok verteren, maar zelfs diep tusfchen de spieren hare verwoesting verbreiden. Deze huidverzweringen plagen dikwijls de lijdens op eene ontzettende wijze, veroorzaken *gangraeneuse* afscheidingen, eindelijk eene uitterende koorts, en daarna den dood zelven. Ik heb hiervan menig voorbeeld in mijne praktijk gezien, en dit is ook door vele anderen voor en na mij waargenomen. Zeer merkwaardig is het verslag, hetwelk ons door den Heer Prof. Voltelen hiervan gegeven wordt in eene *Epidemie* van zeer kwaadaardige pokken te *Utrecht*, in het jaar 1788 (m). Hij zegt, „dat deze *Epidemie* zoo erg was, als „men in geen halve eeuw gezien had, zoo dat „er van de 5 of 6 ten minste één stierf; het „wa-

(1) J. Frank, l. c.

(m) Verhand. van de Natuur- en geneesk. corresp. Soc. opgerigt in 's Hage, I. 2 afd. p. 512, seqq.

„waren meerendeels *variolae confluentes, nigrae,*
 „*cruentae* verzeld met *petechiae, mictus cruentus,*
 „*haemorrhagiae variae,* en een ware *synochus*
 „*putrida.* Velen stierven reeds den 3den of 4den
 „dag, sommigen zelfs voor de uitbotting. Er
 „waren huishoudingen, daar 5 ja 7 na den ande-
 „ren het met den dood moesten bekoopen. De
 „rotstank was ondragelijk, alzoo eenigen kort
 „voor den dood geheelenal *gangreneerden* en zwart
 „werden. — Die van de pokjes zelve hersteld
 „schenen, worstelden nog lang met *phymata,*
 „welke bij sommigen den geheelen vetrok ver-
 „teerden. Bij eenige kinderen heeft men opge-
 „merkt, dat de etterstof na het eindigen der ziek-
 „te uit haren eigen aard niet scherp genoeg was,
 „om de huid te doorboren, en daarin weinig of
 „geene ontsteking maakte, en door deze onmerk-
 „bare verzameling van etter kinderen bijna ge-
 „heel verrot waren en het met den dood bezuur-
 „den, terwijl bij zulken, waar men bij tijds voor
 „gewaakt had, het leven en de gezondheid her-
 „steld werd: men vond, namelijk, niet dan har-
 „digheden in de huid, zonder uiterlijke ontfte-
 „king; welke hardigheden, tusfchen de vingers ge-
 „drukt, de huid als een klein puistje deed oprij-
 „zen, hetwelk, door het lancet geopend, een on-
 „geloofelijke veelheid van etter deed uitvloeijen. In
 „sommige jonge kinderen heeft men 70 ja 80 zoo-
 „danige bedriegelijke verzweringen geopend. An-
 „deren bragten er wel het leven af, maar hadden
 „hunne gezondheid, of het gebruik van deze of

„gene hunner ledematen verloren. Eenige kwamen
 „nog om, lang nadat de ziekte afgelopen was,
 „door een *metastasis* van de overgeblevene ziekte-
 „stof naar de longen.”

4°. Onder de gevolgen, welke, vooral bij kwaad-
 aardige pokken en in sommige *Epidemien*, niet zeld-
 zaam voorkomen, moeten wij ook tellen de stof-
 verplaatsingen naar de ledematen en geledingen.
 Deze stofverplaatsingen gebeuren na het afloopen
 der ziekte onverwacht en zoo schielijk, dat de scher-
 pe stof, welke zich doorgaans op de gewrichten
 van den schouder, elleboog of heup zet, in korten
 tijd de banden en hoofden der beenderen aanvreet
 en, niet dadelijk ontlast wordende, of eene schielijk
 eindigende sluipkoorts, of op zijn best een *anchylo-
 sis*, of aangroeiing der beenderen na zich sleept.
 Deze verplaatsing openbaart zich alleen door hevige
 pijn en zwelling der geleding, waarin men reeds
 kort daarna golving gewaar wordt, zonder dat men
 uitwendige roodheid of ontsteking bemerkt. Men
 kan daarover verder nazien de waarnemingen van
 Hufeland⁽ⁿ⁾ en vooral van van der Haar, en
 de belangrijke prijsverhandelingen van Albers en
 Ficker^(o).

5°. Niet minder nadeelige gevolgen zien wij bij
 sommige op het zenuwgestel, zoodat niet alleen
 stuipen, maar ook de vallende ziekte en verlammin-
 gen, die ongeneeslijk zijn, hier overblijven.

6°. Vooral zijn de pokken zeer gevaarlijk voor
 de

(n) l. c.

(o) In hunne prijsverh. *Über das freywillige hinken.*

de *organe Sensuum* (zintuigen.) Immers zien wij niet alleen, dat de napokken dikwijls eene *suppuratie* van het geheele oog en volkomene blindheid veroorzaken, maar ook niet zelden eene *chronische* ontsteking der oogleden, en eene ongeneeslijke leepoogigheid voortbrengen, ja zelfs traanfistels nalaten. Eindelijk volgt somtijds op de pokken eene gedurige ontlasting van bloed en etter uit de ooren, en hier volgt doorgaans doofheid op.

7°. Het is geen wonder, dat vooral het gestel der watervaten en klieren na kwaadaardige pokken wordt aangedaan. Wij zien immers na dezelve zwellingen der klieren, *parotides*, die dikwijls langdurige verzweringen nalaten — kinderen, die *spina ventosa* hebben, krijgen na dezelve dikwijls volledige *caries osium* — en niet zelden ontwikkelt zich na de pokken eene volkomene *scrophuleuse dispositie*.

8°. Pokken laten dikwijls ook inwendige verzweringen na, als longtering, verstoppingen en verzweringen van het *mesenterium*, verstoppingen der onderbuiksingewanden, waaruit dan uitdrooging, waterzucht, opzetting van den onderbuik enz. ontstaan.

9°. J. Frank telt onder de gevolgen der pokken zamengroeiing der neusvleugels, van het *praeputium* &c (*p*).

10°. Eindelijk volgen, door de zwakheid, verarming en ontaarding der vochten, kwaadfappigheid,
te-

(*p*) II. p. 288. Men zie verder Richter, p. 301, en vooral Juncker, *Archiv. wider die Pockennoth*, op vele plaatsen.

tering en andere chronische ziekten, als ook, om
 dezelfde reden, *melancholie*, *manie* en andere
 zenuwziekten. Hufeland beschrijft breedvoerig
 de gevolgen van de door hem waargenomene
 kwaadaardige pokken te *Weimar*. — „Nog lang
 „droegen zij het beeld des doods, aan wien zij
 „reeds ten halve toebehoord hadden. De verma-
 „gering was voor eene ziekte van zoo weinige
 „dagen onbeschrijfelijk groot. Het ligchaam was
 „van vochten en krachten uitgeput, de gansche
 „*organisatie* verstoord, vooral de oppervlakte des
 „ligchaams en het groote reinigingsmiddel der na-
 „tuur, de huidsafzondering, vernietigd. Geen won-
 „der derhalve, dat zij zich ten uiterste lang-
 „zaam herhaalden, en dat het ligchaam zijne vol-
 „komenheid niet weder bereikte. De zieken lagen
 „verscheiden weken in de volkomenste krachteloos-
 „heid; eene sluipkoorts, *colliquative* doorloop,
 „zweet en ontbinding der vochten verteerden de-
 „zelve, en verhinderden de herstelling der sappen,
 „die men hoopte door het wederkeeren van den eet-
 „lust te verkrijgen; zij moesten van nieuw leeren
 „gaan en verteren en, ik mag zeggen, leven. En
 „dikwijls stierven zij nog, na maanden, aan deze
 „sluipende uittering of aan eene verborgene veret-
 „tering. — Bij sommigen veroorzaakte de natuur
 „een' rooden gierstuitslag of er vertoonden zich on-
 „der de okfelen, achter de ooren, onder de kin
 „*metastatische* gezwollen, die na langen tijd eerst
 „konden geopend worden en nogtans door afflei-
 „ding het leven behielden. — Soms tijds verplaats-

„te

„te zich de stof naar eene geleding, en verwekte
 „verlammende jichtpijnen, maar bij *scrophuleuse* ge-
 „stellen greep zij de beenderen zelve aan, en vier
 „dagen waren genoegzaam, om de beenderen aan te
 „vreten. — Bij velen begonnen de oogen, die
 „onder de pokken vrijgebleven waren, eerst eenige
 „weken naderhand te ontsteken en te loopen enz.” (q)

Wend t, wiens kleine werkjes bij ons te weinig bekend zijn (r), beschrijft eene boosaardige *Epidemie*, die hij te *Erlangen* waarnam in 1782 en 1783.
 „De pokken waren gepaard met *convulsies*, die na de
 „uitbotting voortduurden, terwijl de nauwelijks uit-
 „gekome ne pokken zich met bloed vulden, of, in
 „plaats van pokken, zwarte blazen, die een’ stinken-
 „den etter bevatteden — pestpokken — *diarheen*
 „tegen den tijd der verheffing en zwering der pok-
 „ken, bloedhoest, *convulsies*, en bloedige doorloop
 „bij het afdroogen, stikzinking als de pokken infloe-
 „gen — ontsteking en uitzweren der oogen, water-
 „kanker (*mundfaule*) of, na de pokken, uitterende
 „*diarheen*, of bij buiksverstopping hoest, met ver-
 „mindering van krachten. Er stierven van 206, 22
 „kinderen.”

POK.

(q) *Bemerk. über die Blatternn*, p. 77.

(r) *Nachricht von den Kranken-Institut zu Erlangen.* 5
 und 6 st. p. 15.

POKKEN ZONDER UITSLAG.

Wat heeft men nu te houden van de waarnemingen, waarin ons gezegd wordt, dat er pokken, of liever eene pokziekte, zonder uitflag of dadelijke pokken bestaat?

Over het algemeen geloof ik, dat, bijaldien dit plaats heeft, het ten minste zeer zeldzaam is, en dat men dit zeker niet door kunst verkrijgen kan. Van Swieten(s) haalt voorbeelden aan, dat na eene oogenschijnlijke besmetting eene duidelijke *eruptiekoorts* hebbe plaats gehad, en dat deze koorts met een sterk zweet geëindigd is, terwijl tevens de vatbaarheid voor deze ziekte was weggenomen. Richter(t) verhaalt, dat den 7den dag na de inenting der pokken er eene koorts aankwam, die alle kenmerken van de *eruptiekoorts* had en verzelding van eene sterke poklucht uit den mond. Na het einde van den derden dag kwam er een sterk zweet uit, hetwelk mede een pokreuk had, en eene *urine* met een overvloedig troebel zetsel; er verschenen geene pokken, en het kind herstelde volkomen. Het werd naderhand dikwijls aan de besmetting der pokken blootgesteld en zonder uitwerking ingeënt.

Junc-

(s) *Comment.* t. III. p. 508 et t. V. p. 55 en 97.

(t) *Spec. Therap.* l. c. p. 281.

Juncker (*u*) verhaalt een geval, door Scheidemantel medegedeeld, hetwelk hiermede ten minste veel overeenkomst heeft. „Verscheiden kinderen „uit een huisgezin werden door de natuurlijke pokken aangetast; de vierde zoon kreeg, na de gewoone *eruptiekoorts*, roode harde puistjes; er kwam „toen zulk een sterke neusbloeding, dat men voor „den dood vreesde. Nadat dezelve echter gestild „was, was hij welvarende, de pokken verdwenen, „en ofschoon hij daarna veelmalen aan besmetting „werd blootgesteld, keerden dezelve nimmer weder.” Men moet hiertoe intuschen niet brengen de pokkoorts zonder pokken (*febris variolosa sine variolis*) van Sydenham, daar deze koorts niets anders was, dan eene rotkoorts, die tevens met de pokken *Epidemisch* grasfeerde (*v*).

Wij zijn het volkomen met Hufeland eens, dat tot den regelmatigigen loop der pokken niet alleen genoegzaam is eene geregelde *eruptie*, maar ook eene goede *suppuratie* gevorderd wordt. Immers, wanneer de pokken in haren loop gestuit en onregelmatig worden, wordt daardoor geenszins de *dispositie* weggenomen, zoo als uit de *Epidemie* te Weimar genoegzaam gebleken is. Burserius houdt ook met Ludwig, de Haen en Tissot, ofschoon zeldzaam, deze koorts voor eene ware pokkoorts. (*w*)

IN.

(*u*) *Archiv.* t. II. p. 122, uit Scheidemantel, *Beiträge zum Arzneijk.* p. III.

(*v*) *Oper. Sect. II. cap. 2, p. 98, seqq.*

(*w*) *Inß. l. c. p. 322.*

INWENDIGE POKKEN.

Men heeft weleer veel gesproken van inwendige pokken op de maag, darmen, lever enz.; dan men twijfelt tegenwoordig met reden, of men geen andere puisten voor ware inwendige pokken heeft aangezien. Wij hebben dikwijls gezien, en met ons elk ander oplettend geneesheer, dat in sommige *Epidemien*, vooral met eene *catarrhale complicatie*, de mond, neus en keel vele pokpuisten hebben. — Reil heeft in eene kwaadaardige *Epidemie* gezien, dat de kinderen aan eene soort van croup stierven (*x*). Ik weet echter niet, of men hier wel pokken in de *larynx* gevonden hebbe. Mead (*y*) meende inwendig pokken gezien te hebben, zoodanig, dat zij zelfs tot op de beenderen waren doorgedrongen. Niemand der hedendaagsche schrijvers heeft dezelve gezien, en in alle gevallen, waarin ik aan pokken gestorvenen geopend heb, kon ik geene pok-

(*x*) *Mem. Clin.*, fasc. III. zie boven.

(*y*) p. 36. Stellig zegt dit ook van Swieten, t. V. p. 140, en haalt andere schrijvers aan. In het breede is dit stuk behandeld door Cotunnus, in zijn werk de *Sedibus Variolarum*, die dit niet toestemt.

pokken of uit- of inwendig aan de borst of buiksingewanden bespeuren, waarin ook J. Frank zamenslegt (z).

De pokken, zoo als wij boven breedvoerig gezien hebben, vormen eene algemeene koortsuitslag-ziekte, dat is, zij zijn eene ziekte van het geheele gestel. Ondertuschen heeft men ook waargenomen, dat deze ziekte somtijds alleen plaatselijk is, dat er namelijk hier en daar eene zwerende pokpuist aanwezig was, zonder dat het ligchaam daarbij voor het overige was aangedaan — dan wij zullen hiervan naderhand meer moeten zeggen.

O O R Z A K E N.

I. *Voorbereidende Oorzaken.*

Ik zal hier van den lateren oorsprong dezer ziekte niet spreken (*a*); dit zoude mij te verre afleiden: ik zal hier alleen opmerken, dat deze ziekte eerst uit het oosten door de kruistogten tot ons is overgebracht, en tot die ziekten behoort, welke alleen door besmetting kunnen medegedeeld worden. De ondervinding heeft ons geleerd, dat niet alle menschen en op alle tijden geschikt zijn, om deze ziekte door besmetting te ontvangen. Wij merken hieromtrent het volgende aan.

I. Er is geen ziekte, waartoe zoodanig eene algemeene voorbeschikking of vatbaarheid is, als deze. Mannen, vrouwen, sterken, zwakken, kinderen, volwasfenen en grijsaards kunnen door deze ziekte worden aangetast, wanneer de smetstof behoorlijk aan hen wordt medegedeeld. Er zijn hier echter zeldzame uitzonderingen; sommige menschen,
en

(*a*) Onlangs is daarover weder eene verh. uitgekomen van More, *Med. Zeit.* 1820, II. p. 28, en Thomson in *Hartless Rheinische Jahrbuch.* V. 3. ft., p. 66.

en veelal meer in eene en dezelfde familie, schijnen, hoe ook besmet, voor de pokken niet vatbaar te zijn.

II. Men heeft waargenomen, dat, wanneer de pokken voor het eerst in een land gebragt worden, waarin dezelve te voren nooit geweest zijn, het gif niet alleen allen, die aan de besmetting worden blootgesteld, zonder onderscheid aantast, maar dat de ziekte alsdan zoo kwaadaardig is en met zoo veel geweld woedt, dat meest allen daaraan sterven, en de geheele bevolking daardoor bijna wordt uitgerooid. Toen de ziekte eerst, door het wasfchen van vuil linnen van Engelsche matrozen, die de pokken gehad hadden, op de *Kaap de goede hoop* aan de Hottentotten werd medegedeeld, stierven meest allen aan deze ziekte. Dit zelfde heeft men in de Zuidzee-eilanden ook opgemerkt. Dit komt overeen met de waarneming, die men in den laatsten oorlog zeer algemeen gemaakt heeft, dat de *typhus*, die, bij voorbeeld, aangebragt werd door de *Rusfen*, *Franschen*, *Polen*, *Italianen*, in *Duitschland* veel erger was, dan die door de *Duitschers* zelve werd ingevoerd. Ik heb dit ook in 1795 ondervonden, dat de *typhus bellicus*, die in het *Fransche militaire* hospitaal plaats had, en onze *Groninger* ziekenoppassers, geneesheeren en heelmeeesters besmette, dezen zoo geweldig aantastte, dat er bijna geen eenige ontkwam, daar er bijna geene van de *Fransche militairen*, die ze hadden aangebragt, aan stierven. Er schijnt dus eene zekere verandering of *assimilatie* in sommige smetstoffen plaats te hebben, waardoor dezelve, als het ware, *geacclimatceerd*

worden en een deel van hare kwaadaardige uitwerkingen verliezen. Meermalen heb ik gezien, dat een kwaadaardige *typhus* den eersten met een doodelijk gevolg aanstak; dat een tweede ligter, en een derde of zeer ligt of geheel niet meer werd aangestoken. Dit is dan toch altijd het geval niet, vooral wanneer ongunstige omstandigheden, heete en beslotene lucht, morfigheid enz. te zamenloopen (b).

III. Alle menschen zijn niet te allen tijde even vatbaar voor deze ziekte. Wij zien somtijds, dat menschen, die in hunne jonge jaren meermalen aan besmetting waren blootgesteld, eindelijk nog door deze ziekte aangetast worden, en daaraan in hunnen ouderdom sterven.

Ik heb eens, in eene *Epidemie* van goedaardige pokken, een dame van over de zeventig jaren goedaardige en zeer geregeld afloopende pokken zien krijgen, die voor vele jaren hare eigene kinderen, aan de pokken liggende, had opgepast, zonder dat zij daarvan besmet werd. Zij wist niet, op welke wijze zij nu de pokken had gekregen, daar zij bij geene pokzieken geweest was.

IV. Men heeft algemeen opgemerkt, dat de pokken meest altijd op zekere tijden *epidemisch* worden, en dat dit tijdperk in verschillende plaatsen verscheiden is, zonder dat men daarvan eene bijzondere reden kan geven. In sommige plaatsen

en

(b) Dit zelfde is ook door de Fransche commissarissen te *Barcelona* aangemerkt, die het ook daarvoor houden, dat de gele koorts, aldaar voor het eerst verschenen, zoo verschrikkelijk besmettelijk en doodelijk was.

en steden komen de pokken alle 5 jaren, in andere alle 8, in andere alle 10 of 12 jaren geregeld weder. Men kan echter hierop niet altijd staat maken, dewijl zij wel eens deze tijdperken overtreden, zoo als uit de daarvan opgemaakte tafels van Juncker(c) blijkt. Dit is echter genoegzaam uitgemaakt, dat de besmetting of de invoering van pokken niet altijd genoegzaam is, om eene *Epidemie* daarvan voort te brengen. In de groote steden, als *Londen, Parijs, Berlijn, Amsterdam* enz., is altoos hier of daar een enkele, die de pokken heeft: deze besmet wel den eenen of anderen; doch hieruit ontstaat geene *Epidemie*. Er moet dus een andere zamenloop van omstandigheden plaats grijpen, welke deze *Epidemie* voortbrengt. Het is dus ook van veel belang, dat men deze tijdperken kent, om vooral op deze tijden te zorgen, dat er geene smetstof worde aangebragt. Immers wij hebben nu reeds sedert de invoering der koepokinenting gezien, dat deze tijdperken, door het vermijden van smetstof aan te brengen, geen pokken voortbragten, en integendeel, dat de verwaarloozing van deze voorzorgen wel degelijk nog geduchte *Epidemien* daarvan te weeg bragt.

V. Men is het niet eens, of de vrucht in 's moeders ligchaam ook door de pokken wordt aangetast. Burferius(d) brengt vele voorbeelden uit verscheidene schrijvers bij, waaruit blijkt, dat niet alleen zwangere vrouwen, die de pokken kregen,

(c) *Archiv*, l. c.

(d) l. c. p 155.

gen, kinderen ter wereld bragten, welke de kenmerken van pokken droegen, maar zelfs, dat kinderen de pokken in 's moeders ligchaam hadden doorgestaan, offchoon de moeders daarvan waren bevrijd gebleven. Ludwig (e) zegt: „*Matre e variolis evadente post menssem foetus abortu dejicitur, qui vestigia variolarum depressarum in corpusculo ostendebat.*” Hij geeft daarvan verder eene geheele lijst op, onder anderen ook een geval, door J. van Iperen in de verh. der Holl. Maatsch. te *Haarlem* verhaald (f). Ik herinner mij, voor verscheidene jaren te *Delft* bij mijnen beroemden vriend Dr. van Stipriaan Luiscius gezien te hebben eene vrucht, met pokken bedekt, welke door eene vrouw, die de pokken was ingeent, geboren was. Dan daar het kind niet in de lucht, maar in het *liquor amnii* geleefd heeft, is het natuurlijk, dat de houding dier pokken ook aanmerkelijk van de gewone verschilde. Intuschen geloof ik ook, dat men dikwijls voor pokken houdt de blaasziekte der kinderen (*pemphigus neonatorum*), zoo als ik dit in één geval zelf gezien heb.

II. Toevallige Oorzaken.

Wij hebben zoo aanstonds gezien, dat het niet genoegzaam is tot het daarstellen der pokken, dat het

(e) *Adv. Med. Pr.*, t. I. p. 496.

(f) Tom. XII.

het pokgif aan het ligchaam wordt medegedeeld; maar dat hiertoe moet plaats hebben eene bijzondere vatbaarheid, om het op te nemen en behoorlijk te bewerken, en dat, tot het *Epidemisch* worden, daarenboven eene bijzondere, ons onbekende luchtgesteldheid vereischt wordt. Wij moeten nu zien, wat de ervaring omtrent de wijze van besmetting ons leert.

I. Wij zullen ons niet ophouden met de verschillende droomen der geneesheeren, bij voorbeeld van C. L. Hoffmann en C. Medicus, omtrent den aard en oorsprong dezer ziekte op te geven; men kan dit bij Burferius(g) en anderen overvloedig wederlegd vinden. Wij zullen ons alleen met wel bewezene en nuttige daadzaken, die de ondervinding ons leert, hier ophouden.

II. Offchoon wij volstrekt de natuur van het Pokgif niet kennen (zoo als wij naderhand zullen zien), weten wij echter, dat de ziekte zich bij ons nimmer daarstelt, ten zij iemand of middellijk of onmiddellijk met pokgif besmet zij. Men is het intusfchen niet eens omtrent de wijze, waarop deze besmetting wordt medegedeeld. Sommige meenen, dat de smetstof niet aan de lucht wordt medegedeeld, maar dat eene onmiddellijke aanraking daartoe gevorderd wordt. Men heeft te *Parijs* waarnemingen gedaan, dat menschen, die aan de pokken ziek lagen, in een vertrek werden opgesloten met anderen, die de ziekte niet gehad hadden, zoodanig echter, dat zij door een ijzeren roosterwerk

(gril-

(*grille*) van elkander waren afgescheiden, zoodat er eene vrije *communicatie* van lucht tusfchen hen plaats had — en geen van deze allen door de pokken aangetast werd (*h*). Ondertusfchen leert ons de ondervinding genoegzaam, dat de lucht de smetstof opneemt, zoodanig, dat men de pokken door een' zeer fcherpen reuk, of poklucht waarneemt, en dat diegene, welke zich in deze athmospheer begeven, wel degelijk befmet worden. Dit is denkelijk de reden, dat in den beginne van eene *Epidemie* de pokken gemeenlijk goedaardig zijn, en dat naderhand, wanneer de lucht door pokstof, als het ware, verzadigd is, zij altoos flechter worden.

III. Het is dikwijls moeilijk te bepalen, op wat wijze de smetstof aan het geftel wordt medegedeeld. Sometijds gefchiedt de befmetting door onmiddellijke aanraking, fomtijds door de aanraking van befmette levenlooze dingen, door kleederen, brieven enz. Dan op welk eene wijze wordt de smetstof in het ligchaam gebragt? Proeven hebben ons geleerd, dat de pokstof, op de geheele huid aangelegd, niet befmet, terwijl men dezelve door langdurige wrijving daarin brengt. Richter (*i*) denkt, dat ze dikwijls met het voedsel in de eerfte wegen wordt overgebragt, en hij befluit dit daaruit, omdat altijd eene fterke braking de uitbotting in natuurlijke pokken voorafgaat, hetwelk geen plaats heeft bij de ingeënten. Voorts is het be-

(*h*) Meilin, *Magasin. Encyclopedique*, Ann. III, tom. IV.

(*i*) L. c. p.

bewezen, dat de ziekte gemakkelijk medegedeeld wordt, wanneer de huid van hare opperhuid beroofd is, en ook op die plaatsen, die eene dunne en teedere opperhuid hebben. Hoffman en Doutrepont(j) hebben opgemerkt, dat de ziekte door het doorslikken van pokpuisten veroorzaakt werd. Een kind, bij hetwelk de pokken afvielen, sliep bij zijnen broeder, die de ziekte nog niet had, en smeet de afgevallen roven in den geopenden mond van het slapend kind; kort daarna kreeg dit kind geweldige braking en eene kwaadaardige soort van pokken(k). Eindelijk is het ontwijfelbaar, dat de smetstof ook door inademing wordt medegedeeld, daar zeer dikwijls de kinderen besmet worden, wanneer zij onverwacht in eene, door pokzieken besmette, kamer komen en die onmiddellijk weder verlaten, zonder door aanraking te hebben kunnen besmet worden.

NA-

(j) *Med. Chir. Zeit.* 1802, t. II, p. 343.

(k) *De sede variolar.*

NATUUR DER ZIEKTE.

Wij kennen den inwendigen aard der ziekte niet, en offchoon men allerhande *hypothesen* omtrent de natuur of naaste oorzaak der pokken gemaakt heeft, is men daarmede geen haarbreed verder gekomen. Cotunnius (1) meende, dat het pokgif van binnen naar buiten gebragt werd, en zich plaatste in het net van Malpichius, tusfchen de huid en de opperhuid, zoodat dit net de ware zitplaats dezer ziekte uitmaakte. De beroemde *Maintzer* Hoogleeraar L. Hoffman dacht, dat de zitplaats der pokken was een bijzonder gestel van huidkliertjes, welke hij pokklieren noemt, die natuurlijk naast elkander in de huid geplaatst zijn, met het bloed gemeenschap hebben door een klein ader-tje en slagadertje, voorzien zijn van een afscheidend buisje, hetwelk door een sluitspiertje gefloten wordt, welke kliertjes van de vetklieren onderscheiden zijn; dat deze klieren in haren natuurlijken staat de schadelijke stoffen uit het ligchaam afscheiden, dat zij het pokgif naar deze klieren brengen, dat de sluitspier van de kliertjes zich dan zamentrekt, de stof fcherp wordt en bederft, en dus tot etter overgaat, dat hierdoor de afscheidingsbuisjes verstopt wor-

(1) *Med. Zeit.* 1802, 4, p. 343.

worden, en daardoor de dispositie tot pokken wordt weggenomen. Dan daar hij geene bewijzen voor deze *hypothese* heeft, is het niet noodig die te wederleggen (*m*). Het blijkt alleen, dat er een gif, eene zekere besmettende stof door de pokken wordt medegedeeld, dat deze stof eene bijzondere soort van koortfige toevallen verwekt, die eindigt in eene bijzondere aandoening van de *cellulosa*, welke tusschen de huid en opperhuid geplaatst is, waardoor dezelve in eene soort van ontsteking geraakt, die eindelijk tot verzwering overgaat, waarbij wederom dezelfde besmettende stof wordt voortgebracht, terwijl tevens in dat ligchaam de vatbaarheid wordt weggenomen, om deze ziekte wederom op nieuws te ondergaan.

Dit gif is zoo fijn, dat het door onze zintuigen niet kan ontdekt worden, en dat men het niet bijzonder en afgescheiden van den etter kan daarstellen.

De heer Med. Dr.. Jac. van Geuns heeft, in zijne belangrijke inwijdings verhandeling (*n*) omtrent de natuur van deze stof vele vergeefsche proeven gedaan, maar door geene scheikundige *reagentien* iets kunnen ontdekken. Wij weten daaromtrent alleen het volgende:

I. Dat dit gif een voortbrengsel is van het dierlijk *organismus*, en dat de ziekte thans nooit voortgebracht wordt, dan door besmetting.

II.

(*m*) C. L. Hoffman's *Abhandlung von dem Pocken*, 1. Munster en Hanau, 1770.

(*n*) *Disf. cit.*

II. Dat men deze smetstof niet kan afscheiden van den etter of van de pokkorsten, of van de weiachtige stof, welke het eerst in de pokpuisten wordt gevormd, maar dat zij daarmede steeds vereenigd blijft.

III. Dat dit gif zich alleen aan onze zintuigen openbaart door eenen bijzonderen, onaangenaamen, walgelijken reuk, die zich reeds openbaart bij de uitbottingskoorts, maar vooral zeer bijzonder en sterk is bij de *suppuratie* en afdrooging, vooral en naar mate van de menigvuldigheid der pokken, bijzonder als de pokzieke in een klein en besloten vertrek, vooral bij warm weder, of in eene heet gestookte kamer ligt; dat dit gif zeer vlug is, oplosbaar in de dampkringslucht, zoodat reeds daardoor de ziekte zich kan verbreiden; dat de stof, wanneer ze opgesloten en voor de lucht wel bewaard wordt, zeer lang, ja zelfs jaren, hare besmettende kracht behoudt; zoodanig echter, dat zij door hevige koude en hitte en door rotting hare kracht verliest. Men verhaalt wel voorbeelden, dat er door het openen van graven, waarin voor verscheidene jaren menschen, aan de pokken gestorven, begraven waren, onmiddellijk *Epidemien* van pokken ontstaan zijn; dan ik weet niet, of de waarheid van deze daadzaak wel genoegzaam bewezen is.

IV. Dat de pokstof een en dezelfde schijnt te zijn, zoodat de slechtste pokken en de beste, in een en hetzelfde huis, uit dezelfde besmetting niet zelden plaats hebben. De goedaardigheid en kwaadaardigheid der pokken schijnen van de *Epidemische*

sche constitutie en van vreemde omstandigheden af te hangen. De Heer Bicker entte van pestpokken met het beste gevolg in. Intusfchen houd ik dit toch niet raadzaam, daar somtijds ook de kwaadaardige natuur door besmetting aan goedaardige pokken wordt medegedeeld. Lentin had zijn kind ingeënt, en behandelde op denzelfden tijd kinderen van eenen smid, aan eene soort van kwaadaardige pokken; hij zorgde in het eerst, om eerst zijn kind en naderhand die van den smid te zien; maar eens van den smid terug gekomen, ontmoet hem zijn kind; er niet om denkende, omhelst hij het, hij deinst van schrik terug, en waarlijk krijgt het kind dezelve booze pokken en stierf daaraan. Naderhand ondervond hij hetzelfde, als hij wederom een zijner kinderen had ingeënt, toen eene vrouw in de kamer kwam, die twee kinderen aan kwaadaardige pokken had liggen; het kind kreeg eene hevige koorts, zeer slechte pokken, met bloedstortingen enz.. Door de grootste zorg kwam hetzelfde er nog levend af (o).

V. Dat dit gif geene uitwerkingen, dan op het menschelijk ligchaam doet. Men verhaalt wel van apen en andere dieren, die of door besmetting, of door inenting, de pokken zouden gekregen hebben; ook dat koeijen, met pokstof ingeënt, ware koepokken gekregen hadden — beide verhalen zijn mij voorgekomen, niet genoegzaam bewezen te zijn.

VI. Offchoon het pokgif altijd hetzelfde zij, is het niet om het even, op welke wijze het aan het
lig-

(o) *Beiträge zum Ausub. Arzneijw. t. I. p. 38.*

ligchaam wordt medegedeeld. Wanneer het gif of door inslikking, of door inademing wordt aangebragt, fchijnt het onmiddellijk in den vochtftroom te worden gebragt en eene grootere wederwerking en *asfimilatie* voort te brengen, zoodat er meerdere en zwaardere pokken daaruit voortkomen. Wanneer de ftof integendeel onder de opperhuid wordt gebragt, gaat er eene plaatselijke *asfimilatie* vooraf; er vormt zich langzaam eene ware pok, die eerst ontfteking en daarna *suppuratie* ondergaat, voor dat er *reactie* van het geheele geftel ontftaat. Uit deze pokpuist of plaatselijke pok ontftaat nu eene algemeene *reactie* en, door de plaatselijke *asfimilatie* der ftof, eene veel zachter ziekte. Dit gebeurt fomtijds in eene toevallige befmetting, wanneer er eene rijpe pokzweer voorafgaat, die men de moederpok (*variola genitrix*) noemt, en daarop gemeenlijk een ligte ziekte volgt.

VII. Het is zeer bijzonder, dat er eene plaatselijke befmetting kan plaats hebben zonder aandoening van het geheel geftel, en dat dit ook gebeuren kan bij menfchen, die de ziekte reeds hebben doorgestaan. Het gebeurt dikwijls, dat moeders, die hare kinderen in deze ziekte oppaffen, een of meer *suppurerende* pokken krijgen. Huxham verhaalt (p), dat hij in eene *Epidemie*, die in *Plymouth* in het jaar 1724 voorviel en tot het jaar 1735 voortduurde, gezien heeft, dat verfcheidene vrouwen vele pokpuisten hadden, die hare tijdperken regelmatig doorliepen, ja dat hij bij eene

40 regelmatige pokken gezien had alleen in het wezen, namelijk aan die zijde, waar zij het kind gewoon was te dragen. Hij had dit vooral waargenomen bij vrouwen, die een teeder vel hadden. Mijn geachte vriend, de kundige Haagsche Geneesheer van de Laar, verhaalde mij voor vele jaren, dat hij gezien had eene smidsvrouw, die, een kind, aan *confluente* pokken ziek liggende, aan de borst hebbende, na eene sterke *eruptiekoorts* eene sterke uitbotting kreeg van pokken, welke geregeld hare tijdperken doorliepen, maar zich volstrekt bepaalden tot de zijde, waarop het kind altijd lag.

VIII. Dezelfde plaatselijke besmetting kan ook in de ingeënte pokken plaats hebben, zoo dat eene welgevormde pok behoorlijk zweert en een' goeden en besmettenden etter voortbrengt, terwijl echter het gestel zelf niet aangedaan wordt, zoo dat naderhand, bij eene nieuwe besmetting, eene regelmatige pokziekte volgt.

IX. Soms worden de pokken in haren regelmatigen loop gestuit, vooral door het onvoorzigtig vatten van koude, of door eene andere hierbij komende ziekte. In dit geval word de *dispositie* voor de kinderziekte niet weggenomen en soms hervat zich de ziekte nog in dezelfde *Epidemie*.

X. Met betrekking tot de hoeveelheid van smetstof, welke door de inenting in de vochten gebragt wordt, heeft men opgemerkt, dat het best is, daartoe de minst mogelijke hoeveelheid te bezigen, wanneer, volgens de waarnemingen van Fordyce (q),
de

(q) *Med. Transact.* t. I. p. 77.

de ziekte het beste slaagt en slechts weinige pokken waargenomen worden. Van hetzelfde gevoel is de *Montpelliësche* geneesheer Chrestien(*r*). Hij deed, namelijk, op zich zelve eene merkwaardige proef. Offchoon hij de kinderziekte had ondergaan, entte hij zich wederom in; na het vormen der pok, herhaalde hij de inenting op eene andere plaats tot acht malen toe; hij kreeg toen eene hevige *eruptiekoorts* en een' algemeenen uitslag van geregeld afloopende pokken.

XI. Maar wat moet men nu denken van het terug keeren der ziekte, wanneer men die eens heeft doorgestaan? Wat men ook moge zeggen, wij kennen de natuur van het pokgif niet, en de ondervinding kan hier alleen beslissen. Het is doorgaans waar, dat men slechts eens in zijn leven deze ziekte ondergaat; dan er zijn te veel waarnemingen van gevallen, dat iemand voor de tweede maal de ziekte gehad heeft, dan dat men de waarheid daarvan zoude ontkennen. Burferius(*s*) denkt, dat het door ontwijfelbare gronden bewezen is, dat men meer dan eens deze ziekte kan krijgen. Hij haalt de getuigenissen van Diemerbroek, Marescotti, van Doeveren, Aaskow, de Meza, Rofen en meer anderen aan, die dit beslissend bewijzen. Hartenkeil(*t*) zag bij zijnen neef, in zijn eigen huis, tweemaal

ge-

(*r*) *Über die Inpfung der Blattern*, p. 116, seqq.

(*s*) p. 153—158. Zie van Swieten, *Com.* t. V. p. 10, seqq.

(*t*) *Med. Ch. Zeit.* 1800, t. V. p. 218.

geregeld afloopende pokken. Chrestien zegt, dat het dikwijls gebeurt, dat iemand tweemaal door deze ziekte wordt aangetast, en dat hij dit in zijn eigen ligchaam ondervonden heeft (u).

Richter schijnt echter geen geloof te slaan aan die gevallen, waarin verhaald wordt, dat iemand voor de tweede maal de pokken gehad heeft, en denkt, dat de eerste slechts plaatselijke pokken geweest zijn (v). J. F. Frank zegt daarvan: „*Qui*
 „*tributum semel huic morbo persolvit hic, metu*
 „*liber, medios inter variolosos tutissimus incedit:*
 „*ac licet plurima secundae infectionis exempla,*
 „*quorum aliqua nobis quidem haud conspecta, ne-*
 „*gare non contendimus, a multis adducantur,*
 „*communis tamen et in vulgum nota, ex supera-*
 „*to semel morbo, securitas ad paucissimos ille ip-*
 „*se casus, ac ad vix sensibiles a regula communi*
 „*exceptiones restringit (w).*” J. Frank, ofschoon hij de mogelijkheid niet wil ontkennen, denkt echter, dat men hier dikwijls *varicella* voor pokken heeft aangezien (x). Als ik mijn gevoelen zal zeggen, ben ik van hetzelfde begrip. Ik heb in veertig jaren nimmer een duidelijk voorbeeld van voor de tweede maal terug keerende pokken gezien. Het is mij meer dan eens voorgekomen, dat ik een' sterken uitslag van *varicella* aanzag voor hetgeen het was, daar andere, zelfs oude geneesheeren, de ziekte voor

wa-

(u) *Sur la petite verole.*

(v) p. 270.

(w) *Eplt. Lib. III. p. 154.*

(x) *Inst. Med. t. I. part. 2, p. 285.*

ware *variolae* hielden. In eene volgende *Epidemie*, waarin de kinderen ware pokken kregen van de ergste soort, en daaraan stierven, zag men, dat ik wel geoordeeld had.

XII. Ik heb reeds opgemerkt, dat men door doorslikken van pokpuisten de ziekte kan mededeelen. Profesfor L. Hoffman van *Munster* heeft dit door *directe* proeven bewezen, door namelijk pokstof aan eenen lepel te strijken, en koekjes met pokstof te besmetten en die in te geven. Dat echter deze wijze niet veilig en zacht is, bewijst niet alleen het boven aangehaalde geval, maar ook een geval in de *vaderl. Letteroefeningen* verhaalt van een' jongen, die pokpuisten had doorgeslikt en daarvan ijsfelijke stuipen en krimpelingen kreeg, waarvan hij door het uitbreken der pokken bevrijd werd (y).

Dezelfde Hoffman heeft ingeënt het speeksel, het bloed, *urine*, drekstof enz. van poklijders (z), zonder eenig gevolg.

XIII. Er blijft nog eene gewigtige vraag over: wanneer en op welken tijd der ziekte is dezelve het meest geschikt, om aan anderen medegedeeld te worden? Men heeft over het algemeen gedacht, dat dit zeer verschillend was in natuurlijke pokken, dat, bij voorbeeld, schrik voor deze ziekte maakte, dat dezelve reeds den tweeden dag na de besmetting zich vertoonde. Anderen, zoo als onze

van

(y) Z. boven.

(z) *Abh. über die Pocken*, 8 Sect. p. 160—169.

van der Haar(a), denken dat de 21ste dag de tijd is, die er verloopt tusschen de besmetting en de *eruptie*. Ik ben in verscheidene *Epidemien* van pokken zeer oplettend geweest op den tijd, die er verliep tusschen de besmetting en de uitbotting, en heb bevonden, dat de ziekte den negenden dag uitbrak na de besmetting der natuurlijke pokken, die aan het zweren waren. Wij kunnen immers veilig stellen, dat men eerst van dit tijdperk af de besmetting moet rekenen. Gewoonlijk zag ik, dat, wanneer een kind in een huis door de pokken werd aangetast, het tweede kind de beginfelen der ziekte kreeg op den 13den of 14den dag daarna, dat is op den 7den of 8sten dag na de beginnende *suppuratie* der pokken bij het eerste kind. De Heer Med. Dr. Jacob van Geuns heeft daaromtrent meer beslissende proeven genomen, welke hij in zijne voortreffelijke inwijdingsverhandeling over deze stof heeft medegedeeld(b). Wanneer hij, namelijk, den juisten dag der *infectie* konde bepalen, kwam de *eruptie* altijd op den 8sten of 9den dag; hetgeen ook volkomen instemt met de proeven, door de *Utrechtsche* geneesheeren omtrent dit stuk genomen, en die ook breedvoerig door hem beschreven zijn. Met hem stemt ook overeen Hoffmann(c), die ook waarnam, dat de natuurlijke besmetting op den 7den of 8sten dag plaats had. Waaruit dan blijkt, dat

(a) *Geneesk. Waarn.* p. 76, § 58.

(b) l. c. p. 68 seqq.

(c) *Abh. über die Pocken*, S. 5. p. 169 seqq.

dat de natuurlijke en kunstmatige besmetting door inenting denzelfden loop houden, en dat dus de inenting nooit kan voorkomen de uitwerking der natuurlijke besmetting, zoo als onlangs de Heer Fordyce meende (d).

XIV. Eindelijk is het de vraag, welk het voermiddel is van de smetstof? want de smetstof zelve valt niet onder onze zinnen. Is het de heldere weifstof, die in het begin in de pokjes wordt afgescheiden? is het de etter, waarmede die naderhand gevuld worden? of, eindelijk, wordt dezelve ook bevat in de korsten, die naderhand afvallen?

Offchoon ik niet wil ontkennen, dat de besmetting het sterkste is op dien tijd, waarin de pokken in den staat van ettering zijn, omdat alsdan meer smetstof ontwikkeld is, die in de lucht ontbonden wordt en door de uitwafeming vervliegt, en men gewoonlijk ook van dien tijd af de besmetting moet rekenen, leert echter de ondervinding, dat de besmetting ook veel vroeger kan plaats hebben. Eene zwangere vrouw bezocht hare ingeënte zuster dagelijks tot den achtsten dag, wanneer de *eruptiekoorts* aankwam, en den adem reeds de gewone poklucht te kennen gaf. Acht dagen daarna kreeg de zwangere vrouw de kinderziekte (e).

Hoffmann verrigte de inenting met dunne heldere pokstof, die hij uit natuurlijke pokken op den
twee-

(d) *Observ. on the smallpox in Transact. of a Society for the improvement of Med. et Surg. knowledge* p. 1 seqq.

(e) Hoffmann, § 289, p. 158, 159.

tweeden dag na de *eruptie*, als ook uit ingeënte pokken voor de uitbotting nam; in beide gevallen volgde de ziekte regelmatig. Ik heb bij het inënten van de natuurlijke pokken altijd liever heldere stof, dan etter gekozen, dewijl ik vond, dat dezelve beter en zekerder werkte. Intusfchen kan men ook, bij gebrek van versche stof, welbewaarde gedroogde stof bezigen. Hoffmann vond, dat twee jaren bewaarde pokstof nogtans zeer wel vatte.

DIAGNOSIS. (ONDERSCHIEDING.)

De pokken vertoonen ons eene soort van uitflag-ziekte, die zoo zeer van alle andere uitslagen verschilt, dat men dezelve, eens gezien hebbende, uit de toevallen en het beloop, gemakkelijk zal kunnen herkennen. Intusfchen is dit dan toch altijd het geval niet, bijzonder in het begin der ziekte en in het aankomen eener *Epidemie*. Met dat al is het van belang, dat men deze ziekte voort in het begin kenne, eensdeels om de verdere besmetting en den voortgang der ziekte te verhinderen, anderdeels om aanstonds de behandeling daarnaar te kunnen rigten.

In het aankomen der pokken zijn er wel geene zekere teekenen dezer ziekte; intusfchen kan men dezelve vrij zeker vermoeden uit de buitengewoon zware pijn in den rug en de lendenen, uit de hevige braking, die gemeenlijk de *eruptie* voorafgaat; maar men kan dit dan met meer zekerheid vooruit zeggen, wanneer er eene *Epidemie* van pokken is, en allermeeft, wanneer de lijder zich aan besmetting heeft blootgesteld.

Somtjids is het zeer moeilijk de pokken van mazelen te onderscheiden, zoo als ik dikwijls dit zelf ondervonden heb, vooral wanneer beide

ziekten tevens worden waargenomen. De jonge Frank(*f*), die zich vooral toegelegd heeft om de kenmerken der ziekten duidelijk op te geven, geeft de volgende onderscheidingsteekenen van pokken en van de mazelen op. De mazelen komen op met platte, boven de huid verhevene vlekken. De pokken onder die van vlekken, die alleen in het midden verheven zijn en een voelbaar hard knopje hebben. Bij de mazelen blijft, ook na de *eruptie*, de koorts voortduren; bij de pokken vermindert die altijd en houdt in de ligte foort na de uitbotting geheel op. De oogen tranen altijd bij mazelen, en het vocht, hetwelk uit de oogen loopt, is heet; wanneer dit bij de pokken plaats heeft, is de traning niet brandende. Eindelijk kunnen de zieken in de mazelen het licht niet verdragen, hetwelk bij de pokken het geval niet is.

II. *Petechiae*, die in kwaadaardige pokken dikwijls daarmede vergezeld gaan, onderscheidt men daardoor, dat het onregelmatige of blaauwe vlekken zijn, die niet boven de huid uitkomen en geen hard knopje in het midden hebben(*g*).

III. Niet zelden heeft men de blaasziekte van eerstgeborene kinderen (*Pemphigus neonatorum*) met pokken verward(*h*); deze komen echter geheel anders aan, groeijen veel schielijker, worden flets en ronzelig, zweren niet, maar schilferen af, en vormen zwarte korsten, die lang op de huid blijven zitten.

IV.

(*f*) *Inst.* l. c. p. 282.

(*g*) l. c.

(*h*) Eekhout, *Disf. de Pemphigo*, p. 44 seqq.

IV. De *water-*, *wind-* en *steenpokken*, die onder den algemeenen naam van *varicellae* begrepen worden, zijn van fommige geneesheeren, bij voorbeeld, van Sarcione, gehouden voor dezelfde ziekte met de natuurlijke pokken. Anderen houden die voor ontaarde pokken. Ondertusfchen zijn de meesten van gevoelen, dat zij eene bijzondere ziekte zijn. P. Frank gaat zoo verre, dat hij die onder een geheel ander geflacht, tot de *Pemphigus* of blaasziekte, brengt (*i*). Het verwondert mij, dat men zoo weinig over deze ziekte bij de fchijvers vindt. De heer Heberden (*j*) heeft en, niet lang geleden, ook de Heer Lamberts, over deze ziekte bijzonder gefchreven (*k*). Het is bij mij niet uitgemaakt, dat de verfchillende foorten van *varicella*, die wij onder den naam van *wind-*, *steen-* en *waterpokken* bevatten, uit eene verfchillende finetstof zouden voortkomen, niettegenftaande wij meestal in de verfchillende *Epidemien* daarvan die verfchillende *modificatien* opmerken.

Het is bij mij zeker, dat de *varicella*, hoe dan ook gewijzigd, eene bijzondere, zeer befmettelijke ziekte is, die veel fterker befmet, dan de pokken, en zich ook veel fneller verfpreidt; dat de *varicella* de ware pokken niet uitfluit, en dat ware pokken, omgekeerd, ook aantasten diegenen, welke de *varicella* gehad hebben. Sommige meenen, dat men

de

(*i*) *Epitome*, tom. III, p. 269.

(*j*) *Commentar.* cap. 96, p. 398.

(*k*) *Disf. de Varicella.* Gron. 1818.

de ziekte meer, dan eens, kan krijgen; ik heb dit intusfchen nooit gezien (*l*). J. Frank geeft ons eene vergelijkende tafel van pokken en *varicella* (*m*).

Volgens mijne eigene waarnemingen breng ik het onderscheid tusfchen deze beide uitflagziekten tot de volgende punten.

I. Bij de *varicella* is de uitbottingskoorts nauwelijks merkbaar, en de pokjes zijn veel minder talrijk; deze regel heeft dan toch ook uitzonderingen. Ik heb *varicella* gezien, waarbij niet alleen eene zeer aanmerkelijke *eruptie*koorts plaats had, maar ook met *cohaerente* pokken, zoodat een ieder, die ze zag, dezelve voor ware pokken, die tevens heerschten, hield. De koorts bleef ook na de *eruptie* voortduren, zoodat de zieke, een volwasfen meisje, verscheidene dagen het bed moest houden.

II. De *eruptie* is bij de *varicella* gewoonlijk vroeger, meest op den tweeden dag, daar die in natuurlijke *discrete* pokken op den vierden eerst plaats heeft. Volgens den heer Heim (*o*) duurt de *eruptie* veel langer, zelfs na den vijfden dag. Dagelijks komen er nieuwe pokjes bij — zelden heeft dit bij *variolae* plaats; als er echter op den 5den dag of later nieuwe pokken aankomen, komen er gewoonlijk, na voorgaande koorts, eene menigte pokken te gelijk.

III. De pokken zelve komen in de *varicella* overal tevens over het geheele ligchaam uit, zelfs
veel

(*l*) Richter, *Spec. Therap.* vol. II, p. 351.

(*m*) l. c. p. 328.

(*o*) Horn's *Archif.* 1815, 2 Hest. p. 297, 317.

veel op het harige gedeelte van het hoofd, waar men altijd pokken vindt, hetwelk in de ware *variola* zeldzaam is. — De natuurlijke pokken komen in den regel meestal eerst in het aangezicht, zelden op den tronk en de ledematen.

IV. Het is moeilijk, bij het uitkomen deze ziekten te onderkennen — De pokjes zijn rood en harder bij de *varicella*, worden schielijker groot, verheffen zich meer in een punt, en deze punt is met een dun *sereus* vocht gevuld, hetwelk eerst helder is, daarna troebel wordt, en geen' waren etter, maar eene melkachtige stof bevat — er komt in het midden geen kuiltje (*umbilicus*), maar de pok wordt aanstonds bolrond.

V. De *varicella* loopt veel onregelmatiger af; terwijl er nog nieuwe pokken uitkomen, droogen reeds den 4den en 5den dag de overige pokken op.

VI. Bij de *varicella* is eene veel sterker jeuking, die soms onverdragelijk is, als er vele puisten zijn.

VII. Ik heb reeds opgemerkt, dat zij minder sterk zweren; dit heeft meer in het wezen, minder op het lijf, allerminst op de ledematen plaats.

VIII. De beroemde Heim (*p*) heeft opgemerkt, dat de *varicella* eene *specifische* lucht verspreidt, verschillende van die van de pokken; ik heb dit niet opgemerkt — ook zegt hij, hetgeen ik ook zoo even aantekende, dat eene geheele familie, ook volwasfenen, daarvan op eens aangestoken worden.

IX. Dezelve merkt aan, dat in de *varicella* bij de *eruptie* het aangezicht zwelt en bij de *suppuratie* invalt.

X.

X. Met betrekking tot den vorm der pokken maakt de *varicella* eene zachte, niet veerkrachtige pok; zij is halfrond, zoodat die met de huid een' hoek vormt.

XI. De stof vloeit niet uit de pok; wanneer zij er uitvloeit, wordt ze daarin niet weder gevormd.

XII. De lidteekens zijn hier ook veel zeldzamer, en wanneer die er zijn, vindt men die glad, daar ze in ware pokken zwarte puistjes en haren hebben, de randen niet rond (zoo als in *varicella*) maar hoekig zijn, en in het gevoel zacht (volgens de waarneming van Heim).

PROGNOSIS. (VOORZEGGINGSTEEKENEN.)

Wat betreft de voorzeggingssteekenen, heeft Burferius (*p*) zoo uitnemend en breedvoerig daarvan gehandeld, dat ik daarbij niets te voegen heb. Wij zullen echter, daar dit boek niet in ieders handen is, hier het voornaamste aanstippen.

I. Niemand zal tegenspreken, dat deze ziekte eene der ergste en gevaarlijkste ziekten is, wanneer men opmerkt, dat dezelve, voor de koepokinenting, jaarlijks alleen in *Europa* 40,000 menschen wegnam, en mogelijk een gelijk getal op de eene of andere wijze verminkte. Daar deze ziekte alle 4, 5 of 6 jaren gewoon was weder te keeren, en in goedaardige *Epidemien* de tiende of elfde, en in kwaadaardige de derde of vierde der daarvan aangestaste zieken stierf, is het geen wonder, dat er veel meer hieraan, dan aan de pest stierven. Men kan deze berekeningen verder nazien bij Suzmilch (*q*), J. Frank (*r*), Jahn (*s*), Juncker (*t*), Vrolik (*u*) en meer anderen.

II.

(*p*) t. II. p. 214, sqq.

(*q*) *Gottl. Ordn* II. § 518, V. p. 627.

(*r*) l. c. p. 284, 285.

(*s*) *Kinderkr.* p. 323.

(*t*) *Archiv wider die Pockennoth.* t. V.

(*u*) *Verh. over de Koepokken.*

II. Over het algemeen is de ziekte des te gevaarlijker, naarmate er meer pokken, vooral in het aangezicht zijn. Dit heeft echter ook zijne uitzonderingen, daar somtijds *confluente* pokken gemakkelijk afloopen, en *discrete* door bijkomende toevallen doodelijk worden.

III. Kinderen, wanneer zij niet in het tandenkrijgen zijn, komen er doorgaans gemakkelijker door, dan volwasfenen, vooral als oude menschen dezelve nog krijgen.

IV. De tijd van manbaarheid, de maandstonden, zwangerheid en kraam maken de ziekte altijd erger (v).

V. De pokken zijn niet altijd gunstig, wanneer het gestel gezond is, daar integendeel ongezonde en *scrophuleuse* kinderen dikwijls de goedaardigste pokken krijgen.

VI. Eene zachte en blanke huid, eene heldere kleur, een helder en vrolijk gelaat, heldere, maar niet al te levendige en schitterende oogen beloven gemeenlijk gunstige pokken — daarentegen flechtere en kwaadaardige ontstaan bij een mager ligchaam, eene dorre harde huid, eene geele donkere kleur, een treurig en zwaarmoedig gelaat, zwakke en roode oogen, zwart haar, eene harde of heesche stem (Burferius) (v).

VII. Het komt veel in de voorzegging aan op het geslacht, waaruit men gesproten is; immers zijn er familiën, die allen gemakkelijke, en wederom andere, die altijd zware en gevaarlijke pokken hebben.

(v) p. 216.

ben. Camper zegt (w), dat meestal de kinderen naar hunne ouders, naar welke zij het meest gelijken, ook in de soort van pokken aarden (Burferius, Frank).

VIII. Veel brengt tot de goed- of kwaadaardigheid der pokken toe de gesteldheid van den tijd en de *Epidemische* gesteldheid der ziekten, die zich bij de pokken kunnen voegen. Wanneer er rot- of *inflammatoire* ziekten tevens met de pokken in zwang gaan, voegen zich die gewoonlijk bij deze ziekte (Burferius) (x).

IX. De pokken, die *sporadisch*, bij enkelen zijn, zijn veel gunstiger dan de *Epidemische*. Offchoon de *Epidemien* zeer van elkander verschillen, zijn zij gewoonlijk in het begin gunstig en worden naderhand kwaadaardiger, terwijl zij op het einde der *Epidemie* weder gunstig worden.

X. Zij zijn gemeenlijk gunstiger in het voor- en najaar, dan in den zomer en zeer koude winters. Ik heb gedurende eene hevige koude veel *petechiale* pokken gezien.

XI. Wanneer de koorts eenvoudig en niet te hevig is, is de *inflammatoire complicatie* verre de beste, en geeft ook de beste soort van pokken. Maar alle *complicatie* met onzuivere ontsteking, bij voorbeeld, de *catarrhale*, waarin de oogen, de keel en de werktuigen der ademhaling worden aangedaan, zijn altijd bedenkelijk. — De *gastrische*, *pituiteuse*, *putride* en vooral ook de *complicatie* met wormen zijn niet wenschelijk, daar

(w) Over de Inënting.

(x) p. 217.

daar zij niet alleen het beloop onregelmatig maken, maar ook krampen en eene ontarding der vochten veroorzaken.

XII. Met opzigt tot de voorzegging in de verschillende tijdperken moet men in acht nemen, wanneer in het begin of in het eerste tijdperk der ziekte de toevallen zacht en gunstig zijn, ziet men gemeenlijk, dat er goedaardige pokken komen; maar als de hoofdpijn hevig, de pijn in de lendenen sterk, de dorst bovenmatig, het zweet buitengewoon, de braking gedurig en zeer lastig, de onrust, ziekelijkheid, slapeloosheid, of integendeel de flaperigheid bovenmatig, de pols zeer sterk, veranderlijk, of zeer klein, onregelmatig en zwak is, met nederdrukking van krachten, zwelling van handen en voeten, beving, walging, perfsingen en pijnen in den buik, moeilijke ademhaling enz. plaats hebben, zijn de pokken veelal ongunstig.

XIII. Wanneer de *eruptie* zeer vroeg, binnen de 60 uren, begint, wanneer er kleine opeengehoopte en aan elkander hangende puistjes, vooral in het wezen, opkomen, heeft men *confluente* ongunstige pokken te wachten (y). Ondertusfchen heeft reeds Sydenham (z), en na hem Burferius (a), teregt aangemerkt, dat, als er hier of daar eene hevige pijn, hetzij in de borst, in den buik of in de heup bespeurd wordt, dit niet alleen de *eruptie*, zelfs tot den negenden dag, kan

te-

(y) p. 221.

(z) p. 235.

(a) p. 210.

tegenhouden, maar ook eene kwaadaardige soort van pokken beteekenen.

XIV. Men denkt gewoonlijk, dat stuipen onder de *eruptie* eene goede soort van pokken beteekenen; dit is wel over het algemeen waar; maar wanneer zij zeer hevig zijn, veroorzaken zij wel eens eene beroerte of den dood, of zij geven eene slechte soort te kennen.

XV. Het is een slecht teeken, wanneer, na de *eruptie*, de koorts sterk blijft aanhouden en daarmede ijlhoofdigheid gepaard is; alsmede wanneer in het beloop der ziekte het aangezicht invalt en de zwelling van het hoofd vermindert, als er gedurig nieuwe pokken bijkomen, als zij plat en neergedrukt blijven (*sessiles*), de rijpwor- ding traag voortgaat en de kwijling met het in- vallen van het wezen ophoudt.

XVI. Vooral is de elfde dag gewigtig; het is zeer kwaad, wanneer, het zwellen van het aangezicht verminderende, de handen niet opzetten. Het knar- sen der tanden is ook een voorteeken van stuipen.

XVII. Een buikloop, een smeltend zweet, voor- al *petechien* en daarbij komende bloedstortingen zijn zeer noodlottig; ik heb nooit gezien, dat bij die bei- de laatste teekenen de zieken behouden werden. Men zie verder Richter en Burferius, die over dit stuk der voorzegging zeer breedvoerig handelen (*b*).

PRO-

(*b*) Zie Richter, t. II, van pag. 302—308.

PROPHYLAXIS. (VOORBEHOEDING.)

De pokken leveren ons zulk eene verschrikkelijke en gevaarlijke ziekte op, dat men reeds voor langen tijd bedacht geweest is, middelen uit te vinden, om deze pest voor het menschedom te voorkomen en uit te roeijen.

I. Daar de pokken, even als de Oosterfche pest, eenig en alleen door besmetting voortgeplant worden, kwam het al aanstonds den Geneesheeren in de gedachten, om ook dezelfde middelen aan te wenden, waardoor deze ziekte met zulk een goed gevolg reeds sedert twee eeuwen uit *Europa* geweerd is, namelijk door het beletten van alle gemeenschap met zieken en goederen, die door deze ziekte besmet zijn. Dit afzonderingsmiddel hebben reeds voorgesteld de Heeren Chauvel, Mead, Dotharding, Rast, Richard, Le Camus, Poullet, Sarcone, Scuderi en Puffendorf. Dan men heeft dit middel, doordien zich, door de al te groote verspreiding dezer ziekte, daartegen al te groote zwarigheden opdeden, niet in werking kunnen brengen. Immers is de ziekte toch niet zoo doodelijk over het algemeen, als de pest, en daar het gif veel duurzamer, dan dat van de pest is, en zich zoo gemakkelijk aan alles aanhangt, had het te veel moeilij-

lijk-

lijkheid in, om zekerheid te hebben, dat de stof niet konde worden overgebracht.. De Heer Faust, een menschlievend *Buckenburger* geneesheer, en Prof. Juncker van *Halle*, hebben hierom een ander middel voorgeslagen, om deze ziekte te verdelgen, namelijk het oprigten van hospitalen, alleen geschikt om pokzieken op te nemen, waarin dus onmiddellijk moesten overgebracht worden alle diegenen, welke door deze ziekte werden aangetast. Dit middel kon ook niet in werking gebragt worden, dan alleen door eene algemeene medewerking van alle mogendheden, die dan ook dit ten strengste moesten uitvoeren.

II. Daar nu dit middel niet uitvoerbaar was, hebben Boerhave en, na hem, van Swieten gedacht, dat, als men de ontstekingskoorts konde voorkomen, welke in *suppuratie* overgaat en dus de pokziekte daarstelt, konde stuiten of voorkomen, men den verderen loop daarvan zoude kunnen voorkomen. Dit denkbeeld steunt op de waarneming, dat er somtijds, zoo als wij te voren zagen, *febris variolosa*, of pokkoorts zonder uitflag van pokken kan plaats hebben, welke de vatbaarheid voor deze ziekte wegneemt. Dan het is nu genoegzaam bewezen, dat deze koorts, over het algemeen, niet genoegzaam is, om de *dispositie* voor deze ziekte uit te wischen; maar dat daartoe vereischt wordt, dat de ziekte regelmatig hare tijdperken doorloope. Immers leert de ondervinding, dat, als de regelmatige loop der pokken door eene bijkomende ziekte gestoord wordt, men voor eene

tweede besmetting geenszins veilig is. Sommigen dachten, dat men door herhaalde aderlatingen deze ziekte konde voorkomen. Cleghorn heeft dit in eene kwaadaardige *Epidemie* in *Minorca* beproefd, maar gezien, dat, offchoon eenigen daardoor vrij bleven, de meesten echter daarvan stierven. Deze dwaling hebben naderhand wederlegd Rosen van Rosenstein(c), Tralles(d) en vooral Dr. J. van Geuns(e).

III. Men is op het wonderlijke denkbeeld gekomen, dat de pokken haren oorsprong verschuldigd waren aan het moederlijk bloed, hetwelk in de navelstreng der eerstgeborene kinderen werd opgehouden, en daarom, ter voorbehoeding daarvan, voorgeschreven, om dit ter dege voor de binding er uit te drukken. De eerste uitvinder van deze stelling is Digby. Ondertuschen worden er nog menschen gevonden, die deze stelling vasthouden. Het is echter door proeven gebleken, dat dit niets afdeed, en dat diegene, bij welke dit zorgvuldig gedaan was, echter naderhand de pokken kregen. Dr. Kämpf(f) en Schwartz, in Juncker's *Archif* (g), hebben deze bewerking zeer aangeprezen. De laatste verhaalt een aanmerkelijk voorbeeld van eenen koopman, welke op die wijze ten minste zes kinderen in eene *Epidemie* bewaard had. Onlangs heeft

(c) *Ziekten der Kinderen*, p. 277.

(d) *Disf. Epist. de methodo hactenus cognita insufficienta.*

e) *Disf. cit.*

(f) *Unterricht die Blätter zu verhuten.*

(g) l. IV, p. 70.

heeft Wolfart dit middel wederom met veel ophef aangeprezen.

IV. Eindelijk heeft men begrepen, een specifiek middel te moeten zoeken, geschikt om het gif der pokken te dooden, en op die wijze de ziekte te voorkomen.

I. De groote Boerhave is de eerste geweest, die zulk een *specificum* gezocht heeft in het spiegelglans (*antimonium*) en de kwik (*mercurius*), en dit is verder door nieuwe bewijsgronden gestaafd door van Swieten (*h*). Intusschen zijn daaromtrent de eerste proeven genomen door den Heer J. J. van den Bosch (*i*), die zich beroemde een specifiek middel tegen de kinderziekte gevonden te hebben, en dit ook als een geheim middel verkocht. Naderhand heeft hij dit geheim algemeen gemaakt en men heeft toen bevonden, dat dit voornamelijk bestond uit de *Regulus Antimonii Medicinalis*, een verouderd spiegelglans *preparaat*. Zoodra dit middel bekend werd, hebben verscheiden *Haagsche* geneesheeren, en ook ik zelf, met deze poeders proeven genomen, en den uitflag daarvan bekend gemaakt (*j*). Uit deze proeven is het gebleken, dat dit middel geheel niet aan de verwachting beantwoordde en noch de pokken voorkwam, noch ook eenig nut deed, meer dan

(*h*) *Waarn.* t. V. p. 64, § 1392.

(*i*) *Proeve over de voorbeh. der kinderpokken*, 1789. *Verh. over den waren aard der kinderpokjes*, 1791.

(*j*) *Geneesk. Corresp.* II. D. p. 15--20.

dan andere *antimoniaal* middelen in die kwaadaardige foort van pokken. Aan den anderen kant moet men bekennen, dat andere geneesheeren met deze middelen veel op hadden, en daarvan uitnemende uitwerkingen gezien hebben. En dit is oók niet te verwonderen, daar men reeds lang wist, dat alle *antimoniaal* middelen, vooral aanhoudend en in sterke giften toegediend, in *catarrhale* en *nerveuse* pokken den meesten dienst bewijzen, niet door eene bijzondere *specifieke* kracht, maar door eene algemeen bekende werking, waardoor zij de werking der huidvaten aanzetten en de pokstof naar de huid brengen.

II. De kwikmiddelen zijn reeds lang bekend geweest als eene uitstekende uitwerking doende in alle huid- en uitslagziekten; het moest dus natuurlijk invallen, deze middelen te beproeven (*k*) in de kinderziekte, en om het gif daarvan te verdelgen. Reeds heeft daarin ook van Helmont eene *specifieke* kracht tegen de pokken gezocht. Daarna hebben de *Suttonianen* altijd kwikmiddelen gegeven ter voorbereiding voor de inenting. Hufeland, ofschoon hij niet zeker durft zeggen, dat de kwik eene *specifieke* kracht op het pokgif uitoefent, heeft echter daarvan veel nut ter voorbehoeding voor dezelve gevonden. Hij gaf aan negen kinderen, gedurende eene *Epidemie* van pokken, eenige maanden lang alle dagen een kleine *dosis calomel*, met dat gevolg, dat zij of vrij bleven of zeer gemakkelijk de natuurlijke kinderziekte kregen. Van vijf

(k) van Swieten, p. 18.

vijf broeders namen er vier *Merc. dulcis*; de vijfde kon om bijzondere redenen daarvan geen gebruik maken. Alle, die de kwik gebruikt hadden, kregen de ziekte zeer ligt, terwijl hij, die de kwik niet gebruikt had, kwaadaardige pokken kreeg (l). Hetzelfde is waargenomen door D. Bachmann (m) in de *Epidemie* te *Culenbach* in het jaar 1792, dat diegene, welke kwikmiddelen hadden gebruikt, gemakkelijker pokken gehad hadden. Desessarts prijst ook de kwikmiddelen aan (n). De eerste echter, die door *directe* proeven de kracht van den *Merc. dulcis* beproefd en bevestigd heeft, is Doct. van Woenfel (o). Hij toonde door proeven, dat niet alleen de pokstof, wanneer zij vermengd werd met *Merc. dulc.*, niet besmette, maar dat, wanneer na de inenting de wondjes reeds ontstoken waren, de uitwendige aanwending daarvan genoegzaam was, om de ziekte in haren verderen loop te fluiten.

De Romeinsche geneesheer Lujac (p) zegt, dat hij in dertien *Epidemien* meer dan 700 menschen door het wrijven van het aangezicht met *ung. Neapolitanum* behouden heeft. Hij laat deze inwrijving tweemaal doen, wanneer er op die plaats nooit pokken komen.

In

(l) *Bemerk. über die Blattern*, p. 16, seqq.

(m) Juncker, *Archiv.* t. III, p. 87.

(n) *Med. Ch. Zeit.* 1802, t. II, p. 247.

(o) *Nouvelles experiences faites avec le mercure dans la petite verole*, 1780.

(p) Juncker, *Arch.* t. I, p. 199.

In eene kwaadaardige *Epidemie* van het jaar 1793 en 1794 hebben mijn geachte vriend, de Heer Groen van Prinsterer, en ik dezelfde goede uitwerking van den *Merc. dulc.* zoo wel ter voorbehoeding van de pokken, als ter vermindering der hevigheid dezer ziekte ondervonden. Alle kinderen, die gedurende de *Epidemie* van tijd tot tijd *Merc. dulc.* gebruikten, bleven of geheel vrij of kregen eene goedaardige en ligte soort van pokken. Men moet echter hierbij opmerken, dat kinderen zeer dikwijls aan ophooping van slijm en aan wormen onderhevig zijn, en klierverstoppingen hebben, en dat de kwik vooral een uitstekend middel is, om deze *obstructies* op te losfen en het gestel der watervaten gangbaar en open te maken (*q*).

Rosen van Rosenstein, in zijn *clasisch* werk over de ziekten der kinderen (*r*), verhaalt, dat hij in eene *Epidemie* van booze pokken te *Upsal* voorbehoedende pillen gegeven had, die zulk eene uitmuntende uitwerking deden, dat ze daarna door geheel *Zweden* gebezigd werden. Wanneer men deze pillen gebruikte, volgden of geheel geene pokken of zeer goedaardige. Het voorschrift was het volgende:

R_ϕ. *Calomet.* gr. xij.
Camphor. gr. viij.
Extr. aloes. gr. xij.

Gum.

(*q*) Hufeland, *Über die natürl. und künstl. Blattern im Jahr 1788*, p. 21, *in nota*.

(*r*) Cap. XIV.

Gum. Guajac. gr. xv j.

m. f. pil. gr. ij. *Deargent.*

Men neemt van deze pillen zoo veel, dat er van 2 tot 4 ontlastingen volgen. De gift is voor een kind van twee jaar 3 pillen, van 3 jaar 4 en van 5 jaar 6 pillen. Men neemt echter niet meer, dan 7 pillen. Maar wanneer er dan geene ontlasting komt, moet men er een of meer greinen *Resina Jalappes* tweemaal s'weeks bijvoegen. — Men moet daarbij gezoutene spijzen vermijden en slechts eens daags vleesch eten. Wanneer men de pillen gebruikt, moet men dien dag niet in de lucht komen (s).

Ik heb ook deze pillen met hetzelfde goede gevolg dikwijls gegeven, en gezien, dat de kinderen na dit gebruik of geheel geene of zeer goede pokken kregen.

Lentin (t) entte, in eene *Epidemie* te *Lunenburg* van het jaar 1786, twee kinderen, waarvan het eene de pillen van *Rosenstein* gebruikt had, het andere niet. Het eerste had bijna geene ziekte; het tweede meisje, hetwelk niets dan *magnesia* met *rhabarber* gebruikt had, kreeg eerst den 9den dag eene *eruptiekoorts* met sterke stuipen en hierop *catarrhale* pokken, die slecht etterden, offchoon zij *discreet* waren.

Wij hebben dikwijls, in navolging van *Hufeland*, gegeven de *Pilulae Plummeri*, die, zoo als bekend

(s) p. 282.

(t) *Beiträge zum Ausüb. Arzneyw.*, t. I. p. 200, 201.

kend is, uit *sulph. aur. antim.* en *merc. dulc.* bestaan, met het beste gevolg, zoo om de ziekte te voorkomen, als de hevigheid daarvan te verminderen. — Men moet met dit alles echter bekennen, dat niet alle geneesheeren dezelfde gunstige uitwerking van de kwik gehad hebben. De beroemde geneesheer Chrestien, van *Montpellier*, had in het *militaire* hospitaal aldaar *confluente* pokken zien ontstaan bij iemand, die vier oncen *ung. Neapolitanum* gebruikt had (u).

III. De heer Berkeley heeft, in een bijzonder geschrift, in vele ziekten het teerwater aangera- den, ook ter voorkoming der pokken.

Rosenstein verklaart insgelijks, dat hij, toen er in *Zweden* kwaadaardige pokken grasfeerden, ondervonden heeft, dat na het gebruik van teerwater goedaardige pokken ontstonden, en dat het drinken daarvan onder de ziekte derzelve kwaadaardigheid wegnam. Dr. Schwartz bewaarde vele menschen in *Polen*, gedurende eene *Epidemie*, door het drinken van dit water (v).

IV. Eindelijk heeft de beroemde Casimir Medicus als voorbehoedmiddel tegen de pokken den koortsbast aangeprezen, en gezegd, daardoor vele kinderen voor deze ziekte bewaard te hebben (w)

BE-

(u) *Über die Einimpf. der Blattern*, p. 37.

(v) Juncker *Arch.* t. IV. p. 71.

(w) van Geuns, *Disf.*

BEHANDELING.

Wij hebben nu uit het voorgaande gezien, dat men de ziekte, wanneer die eenmaal door besmetting is medegedeeld, door geene middelen kan voorkomen. Men heeft gezien, dat de inenting der natuurlijke pokken niet in staat was, deze verderfelijke ziekte uit te roeijen, en hoezeer men gehoopt had, dat de ontdekking der *vaccine* daartoe binnen weinige jaren zoude in staat zijn, zien wij helaas! dat ook deze, hoezeer dezelve ook veel van de verwoestingen heeft voorgekomen, nogtans niet in staat is geweest, dit heilzaam oogmerk te bereiken. Wij zullen dus nu moeten spreken van de behandeling dezer ziekte in hare verschillende tijdperken en in hare verschillende vormen en samenstellingen met andere ziekten, welke wij boven hebben beschreven, terwijl wij, om den draad niet te verliezen, op het einde dezer verhandeling van de koepokken zullen spreken, als het eenige en beste voorbehoedmiddel, om eindelijk deze ziekte te voorkomen en geheel uit te roeijen.

In de behandeling der kinderziekte moet men, in de eerste plaats, daartoe zijne geheele behandeling zoeken in te rigten, dat de ziekte hare tijdperken

regelmatig en gemakkelijk doorloope; dat men voorts daartoe alle beletfelen, die dezen regelmatigen loop belemmeren, zoeken weg te ruimen; en eindelijk, ten derde, dat men de zoo zeer te vreezene *complicatiën* dezer ziekte doelmatig behandelde.

Wanneer wij dus zien, dat de ziekte haren regelmatigen en natuurlijken loop houdt, en de natuur tevens in staat is dezelve tot een goed einde te brengen, is het volstrekt noodig, dat wij de geheele ziekte aan de natuur overlaten, dat wij alleen toeschouwers zijn, en dat wij niets meer verrigten, dan een' geschikten leefregel voor te schrijven.

Behandeling van het Eerste tijdperk.

In het eerste tijdperk, in de uitbottingskoorts, waarin de pokstof bewerkt, *geassimileerd* en als het ware toebereid wordt, zoodat zij behoorlijk naar de huid kan gebragt worden, moet men het daarheen zoeken te brengen, dat men dezelve zoodanig matige, dat er alleen eene matige hoeveelheid en eene niet al te groote mate daarvan worde *geassimileerd*; en er dus geene te groote hoeveelheid pokken uitbotten.

De oudere geneesheeren meenden, met het gemeen, dat de pokstof door warmte en het broeijen in het bed naar de huid moest worden gebragt, en dat men daartoe heete geneesmiddelen, die het zweet bevorderen, moest gebruiken. De ondervinding leerde echter spoedig, dat men door zulk eene heete

behandeling eene veel te groote gisting en ontwikkeling van pokstof bevorderde, en, in plaats van goede en *discrete, confuente* pokken te weeg bragt. Intusfchen waren er reeds vroeg, en na de eerste beschrijving der pokken, sommige, onder anderen de Arabier Rhazes, die niet alleen eene sterk *antiphlogistische* behandeling, maar zelfs het koude bad aanrieden; welke behandeling ook zijne leerlingen Avicenna en Albucasis navolgden (x). Dezelfde behandeling hebben ook sommige onzer landslieden gevolgd, zoo als P. Forestus (y) en Joh. Heurnius, die in de zestiende eeuw gebloeid hebben. Toen echter vooral in *Engeland*, door den invloed der *Chemische* sekte, en over het algemeen in *Europa* de heete en zweetdrijvende behandeling de overhand had — heeft zich tegen dezen stroom het eerst aangekant de groote hervormer der geneeskunde Thom. Sydenham. Deze was van oordeel, dat de pokken tot de ontstekingsziekten behoorden, en dat de uitwerking van deze ontsteking bestond in eene al te sterke *assimilatie* en gisting, waardoor de afscheiding van etter veroorzaakt werd, en dat men deze alleen door eene koude en *antiphlogistische* behandeling konde voorkomen. Niet minder ernstig hebben onze groote Boerhave en zijn tijdgenoot J. de Gorter, die te gelijk met Sydenham bloeiden, deze zelfde behandeling aangeprezen; alleen verklaarde zich daartegen de ambtgenoot van Sydenham,

ham,

(x) *De Variolis.*

(y) *Op. omn. t. I. l. VI. obs. 44, p. 245.*

ham, Richard Morton(z), die zich tegen deze algemeene aanwending der koude in de pokken verklaarde. Men kan echter dit verschil tusfchen deze twee groote mannen gemakkelijk vereffenen, als men aanneemt (zoo als uit beider beschrijving ook duidelijk blijkt), dat Sydenham *inflammatoire* en Morton *putride* en *neryeuse* pokken behandeld heeft.

Men moet hier aanmerken, dat de pokken, invalende bij gezonde en sterke gestellen, altijd eene *inflammatoire* koorts voortbrengen, en dat deze altijd behoorlijk bepaald, gematigd en binnen hare grenzen moet gehouden worden, opdat er geene al te groote hoeveelheid pokken voortgebracht worden. En dit is ook de reden, dat alle hedendaagfche geneesheeren het hierin eens zijn, dat men in het begin dezer ziekte altijd eene ontstekingswerende en koele behandeling moet aanwenden, en die altijd fchikken naar den ftaat en het geftel der zieken. Deze *antiphlogiftifche* behandeling in de pokken beftaat hierin, dat men, zoodra er zich voorboden dezer ziekte vertoonen en de uitbottingskoorts aankomt, de zieke uit het bed neme en hem over dag daarbuiten houde, en 'snachts hem flechts ligt bedekke.

Voorts, dat men de zieke aan de vrije lucht voorzigtig bloot ftelle, terwijl men de hevige koude, regen en wind vermijde. En deze koele behandeling met voorzigtigheid, en het geftel des lijdens altijd in aanmerking nemende, heb ik zelfs

in

(z) *De Variolis. Op. Tract. de Feb. Inf. univ. p. 56 eq. 7.*

in de ergste *confluente* pokken altijd met het uitstekendste nut aangewend, en steeds ondervonden, dat niet alleen daardoor de hevlgheid der koorts werd verminderd, maar dat ook vele pokken, welke zich reeds op de huid vertoonden, daardoor wederom verdwenen, en het getal der pokken daardoor aanmerkelijk verminderd werd, zonder dat dit in het minste den loop der ziekte benadeelde. Deze koele behandeling heeft zoodanig een gelukkig gevolg gehad in eene *Epidemie* te *Grodno*, door den Heer Gillibert behandeld, dat, daar er van 150, die aan deze ziekte lagen en gebroeid werden, 62 stierven, er uit een getal van 40 onder zijne behandeling slechts één zieke stierf (*a*). Offchoon nu dit over het algemeen zeker en door de ondervinding bevestigd is, is het niet minder waar, dat deze regel zijne uitzonderingen heeft, en dat men ook hier, even als in alle andere zaken, zich voor uitersten moet wachten. Gillibert zag, dat kinderen, die met pokken bedekt waren, op het ijs speelden — dan ik oordeel dit roekeloos en onvoorzigtig. De grijze *Erlanger* Hoogleraar Wendt (*b*) heeft eene verhandeling niet lang geleden uitgegeven, waarin hij bewijst, dat men hierin ook een' middelweg moet volgen, en dat men het veiligst handelt, wanneer men door het gansche beloop der pokken een' warmtegraad van tusfchen de 10 en 12 graden *Reaumur*, of van 55 tot 59 van *Fahrenheit* houdt. —

Men

(*a*) *Observat. de Medec.* p. 117, 120.

(*b*) *Med. Ch. Zeit.* 1802, t. II. p. 130, *Bijlage* N. 32.

Men behoort niettemin gedurende de opdrooging de zieken meer warm te houden. Voorts zegt hij, dat men de kamer, waarin de zieke ligt, koel moet houden, maar de zieke in het bed behoorlijk moet dekken.

Tot deze *antiphlogistische* behandeling behoort ook de onthouding van alle dierlijke spijs, terwijl men alleen *vegetabel* voedsel en verkoelende en *diluerende* voedfels moet toedienen. Voorál moet men in acht nemen, dat men den buik zacht open houde door zachte zure *eccoprotica*, als *Tamarinde*, *Cremor Tartar.* met *Manna*, verkoelende middenzouten, welke niet alleen de hitte der koorts matigen, maar ook de al te sterke gisting verminderen, en daar zij het ligchaam verkoelen, niet alleen de uitbotting niet verhinderen, maar eerder bevorderen. Men wachte zich maar, dat men hierin niet te ruim te werk ga, en dus, door te veel te prikkelen, den loop der vochten naar de ingewanden voere, vooral wanneer de *Epidemie* een *neryeus* of *catarrhaal character* heeft.

Als een voornaam middel moet men hier beschouwen de aderlating. — Deze komt in twee gevallen in dit tijdperk te stade. Vooreerst, wanneer de *inflammatoire* koorts de behoorlijke palen overschrijdt, en van een' harden sterken pols en ijlhoofdigheid verzeld is. Of wanneer de krachten door de al te groote hoeveelheid bloed zoodanig onderdrukt worden, dat hetzelfde, als het ware, eene stikking te weeg brengt, door het hart en de vaten niet kan voortgestuwd worden. Dit moet men dan beoordeelen

zoo wel uit het gestel des lijdens, als uit het jaargetijde en de *Epidemische* gesteldheid. In dit geval is het er zoo verre van daan, dat daardoor de *eruptie* zoude belet worden, dat veeleer aanstonds het ligchaam in rust komt en, de algemeene spanning zoowel, als de huidkramp, daardoor weggenomen zijnde, de pokken schielijk en gemakkelijk nu voor den dag komen. Eene schoone verhandeling vinden wij, over de behoorlijke matiging der koude in de kinderpokken, in de *disfertatione*, daarover geschreven, onder de besturing van den Heer van Geuns, door den Heer Liebert(c). Zeer schoon en breedvoerig heeft ook daarover gehandeld Burferius(d). Wanneer nu alles in dit tijdperk natuurlijk en wel afloopt, heeft men, behalve het reeds gemelde omtrent de koele behandeling, niets te doen. Wanneer er, vooral bij kinderen, eene *gastrische complicatie* aanwezig is, dan is het dikwijls nuttig een ligt braakmiddel uit *Ipecacuanna*, of zachte en oplosfende laxermiddelen toe te dienen.

In *discrete* pokken heeft men niet zelden een toeval te behandelen, hetwelk bij kinderen alleen voorkomt en bij de omstanders veel onrust baart, namelijk stuipen, die wel eens naar een' *epileptischen* aanval gelijken.

Wij zagen boven, dat dit van verschillende oorzaken

(c) *De moderamine caloris in variolis, diversisque Medicorum de eo praeceptis.* Harderw. 1785.

(d) p. 231.

zaken kan afhangen. Wanneer de oorzaak daarvan wormen zijn, is het best olieachtige middelen, *emul-sies* en vooral kleine giften van de *flores zinci*, toe te dienen. Deze zelfde middelen komen insgelijks te stade, wanneer deze toevallen van eene te groote gevoeligheid afhangen. Hufeland heeft vooral veel op met de *flores zinci* in dit geval (e). Maar wanneer deze stuipen aanhouden, ja zelfs gedurende een' geheelen dag blijven voortduren, moet men bij zwakke kinderen een weinig wijn, warme voetbaden, ja zelfs *opiaten*, *syr. pap. alb.*, *extr. hyoscyami* enz. geven. Richter raadt hier aan, warme pappen op den buik te leggen en die te wrijven met het *linimentum volatile* en klisteren met *asfa foetida* en *valeriana* met een eijer-door.

Behandeling in het tweede Tijdperk.

In *discrete* pokken, waarin de *eruptie* gewoonlijk gemakkelijk is, heeft men genoegzaam in de behandeling geene verandering te maken. Men moet zich echter hier zeer wachten van niets te overdrijven. In een sterk en gezond gestel moet men hier voortgaan met eene verkoelende behandeling, en men moet zich zeer in acht nemen voor alle heete en aanzettende middelen, welke hier zeer te onregte dikwijls van onkundigen worden gegeven. Wanneer de *temperatuur* van de lucht matig

(e) l. c.

matig is, gaat de *eruptie* in de open lucht gelukkig voort. Zeker moet dan de zieke, volgens den raad van Sydenham, buiten het bed doorbrengen, wanneer, volgens Richter, ten minste tweede derde der uitgebrokene pokjes wederom verdwijnen.

Men moet nu echter alle uitersten zorgvuldig vermijden: want, bijaldien de lucht vochtig en koud is, wordt de loop der ziekte gestoord en de pokken slaan naar binnen. Maar wanneer de *eruptie* niet wel voortgaat en er bij zwakke kinderen, of ook wel bij zwakke, teedere gestellen bij volwasfenen, eene krampachtige zamentrekking der huidvaten plaats heeft, of bij koud en vochtig herfst- of voorjaarsweer de uitbotting moeilijk voortgaat, moet men den lijder niet aan deze lucht blootstellen, maar liefst, ligt bedekt, in het bed houden en zachte opwekkende en krampstillende middelen toedienen, bij voorbeeld, een aftreksel van vlier- of *kamille* bloemen met *Spir. mindereri* en *vinum antimonii Huxhami*, soms ook wel kleine giften *camphor*, *opium*, *moschus* en *flores zinci*.

II. Men moet hier vooral trachten de pokjes, zoo veel mogelijk, van het aangezicht en de oogen af te wenden. Wanneer wij dus zien, dat het aangezicht te veel pokken zal krijgen, hetwelk vooral in *confluente* pokken plaats heeft, moet men gedurig hetzelfde met koud water afwaschen, vooral wanneer het wezen rood en brandend is en er eene sterke ophooping van bloed naar het hoofd is. Men moet dit des te meer doen, wanneer men uit de roodheid der oogen, de groote gevoeligheid voor

het licht en stekende pijnen door de oogen vermoedt, dat zich in het oog een of meer pokken zullen vormen. In dit geval heb ik het meeste nut ondervonden van het gestadig aanwenden van koud water, door middel van een oogbad, en door het aanleggen van *compresen* met koud water, die ik, zoo deze koud wierden, liet vernieuwen. Hufeland(*f*) en Richter raden hier aan, op de oogen lapjes, met *camphor* aangestroken, of den damp van *camphor* aan de oogen te brengen. Ik zoude echter vreezen, dat deze prikkeling nadeelig konde zijn. Wanneer zich intusfchen pokjes op de oogen beginnen te vormen, heb ik mij meermalen met vrucht van den raad van Hufeland bediend, namelijk om eene oplossing van *Sacharum saturni* gedurig in de oogen te laten druipen, wanneer de zich vormende pokken wederom verdwenen (*g*).

III. Eene matige ontlasting is altijd in dit tijdperk nuttig; dan wanneer deze tot eene aanhoudende *diarhé* overgaat, wordt de uitbotting verhinderd, en men loopt gevaar, dat de loop der pokken daardoor gestoord wordt. Men behoort dus dezelve te matigen en hier *mucilagineuse* middelen te bezigen en soms zelfs *opiaten* daarmede te paren.

IV. Offchoon eene al te fchielijke *eruptie* niet wenschelijk is, en doorgaans geene gunstige pokken aanduidt, zoo is echter ook eene al te trage *eruptie* niet altijd gunstig, daar dikwijls inwendige prik-

(*f*) p. 317.

(*g*) *Therap.* p. 122.

prikkels, eene al te sterke koude, vooral koud en vochtig weder, of eene zeer zwakke ligchaamsgesteldheid dezelve kunnen vertragen, en de pokstof zich hierdoor op eene der inwendige edele deelen kan werpen. In dit geval moet men deze *materieele* inwendige prikkels eerst verwijderen en wegnemen, eene meer warme behandeling aanwenden, de zieke te bed leggen, zonder echter te zeer te broeijen, inwendige zachte *cardiaca* en *antispasmodica diaphoretica* toe te dienen, als *moschus*, *flores zinci*, *Spir. Mindereri*, *Nitr. dulcis*, *aether aceti*, etc., waardoor men niet alleen de *activiteit* der vaten opwekt, maar ook tevens de hier vooral nadeelige huidkramp wegneemt. Een weinig hoenderboullon, of een weinig beste rijnwijn bevorderen hier dikwijls uitnemend schielijk de uitbotting.

Behandeling van het Tijdperk van suppuratie.

Wanneer de pokken weinig in getal en *discreet* zijn, houdt, na de *eruptie*, alle koorts op en de zieke gevoelt zich verligt, en de pokken komen dus gemakkelijk tot rijpheid. Men behoeft dus dan ook geene geneesmiddelen toe te dienen. Men moet echter altijd zorgen, al zijn er weinig pokken, dat men dezelve niet door eene al te koude behandeling onvoorzigtig terug drijve; men doet daarom het veiligst, wanneer men de zieke van de lucht onthoudt. Maar wanneer er veel pokken zijn,

wordt er gemeenlijk 'savonds iets koortfigs bespeurd, en de aanwezigheid van zoo vele kleine *abscesfen* op de geheele oppervlakte van het lichaam geeft, door hare prikkeling, niet alleen veel ongemak, maar ook de uit deze *abscesfen* opgenomene etter vermeedert mede de koorts. Hufeland raadt hier aan, de pokken, als die met etter gevuld zijn, dikwijls, naarmate zij wederom vol worden, voorzigtig met eene schar te openen en met eene spons met warm water en melk uit te waschen.

Ik heb dezen raad meermalen gevolgd, maar mij daarbij niet wel bevonden, en dit zelfde hebben mij ook andere geneesheeren verzekerd, ook zoo bevonden te hebben. Richter heeft regt, wanneer hij, dit afkeurende, zegt, dat het gedurig doorsnijden der pokken niet alleen veel pijn en prikkeling in het gestel veroorzaakt, maar ook altijd lidteekens nalaat; dat voorts, daar hierdoor eene *suppurerende* oppervlakte aan den invloed der lucht blootgesteld wordt, er eene veel sterkere afscheiding van etter, en, bij gevolg, ook eene veel grootere *absorptie* daarvan in den vochtstroom plaats grijpt. Het is dus veel beter en veiliger, om den overtolligen en opgenomenen etter door de waterwegen en de buiksontlasting uit te voeren, en hiertoe zijn vooral afkookfels van *rad. Graminis*, *Taraxaci*, *scorsonerae* enz., alsmede *selterwater* met melk, en zachte openende zouten nuttig en dienstbaar.

Behandeling van het Tijdperk van opdrooging.

Bijaldien de pokken weinig in getal en eenvoudig zijn, heeft men ook in dit tijdperk alleen op de regeling van den leefregel te letten en zelden eigenlijk gezegde geneesmiddelen noodig. Men wachtte zich in dit tijdperk vooral voor overlading der maag, dewijl nu de eetlust doorgaans sterker wordt, en voorts ook voor het onvoorzigtig bloot stellen aan koude — maar zorgte vooral, altijd, gedurende de opdrooging, ruime buiksonstlastingen te onderhouden. Geheel anders is het, wanneer er vele pokken zijn, die in den staat van *suppuratie* zijn, en deze nu opdroogende korsten vormen, waardoor de ontlasting der pokstof verhinderd wordt en onder de korsten verborgen blijft. Deze korsten veroorzaken eenen staat van werkeloosheid in de huidvaten, waardoor de zoo noodige uitwaseming belet wordt en, de pokstof niet kunnende uitwasemen, in het ligchaam blijft. Wanneer nu de zieke zorgeloos behandeld wordt, of onvoorziens uit eene warme kamer in de koude lucht wordt gebragt, of zich met zware spijsen overlaadt, komen er dikwijls verplaatfingen naar de hersenen, de borst, den buik of de ledematen; waaruit ijlhoofdigheid, hoest, kolijkpijnen, *convulsies* of *abscesen* ontstaan kunnen. Wij moeten daarom, volgens den raad van Hufeland, het *systeem* der watervaten gangbaar maken en zuiveren door het geven van afkookfels van graswortel, paardelbloemen enz., gepaard met gepaste giften van *Calo-*

mel, hetwelk zeker een *specifiek* vermogen uitoefent, om het pokgif, als het ware, onzijdig en krachteloos te maken, daar deze *decocten* tevens alle de wegen openen en geschikt maken, om de teruggeblevene stof te ontlasten. Hier komen dus, zoo als Richter zeer wel opmerkt, geen *camphor* en andere *diaphoretica* te stude, maar men moet hier liever zachte *laxantia* tevens voorschrijven, om niet alleen de pokstof, maar ook de stoffen, die gedurende de ziekte zich in de ingewanden hebben opgehoopt, uit te drijven. Hufeland raadt in dit tijdperk aan *Calomel* met *Rheum* en *Falappe* te gebruiken (*h*). Burserius merkt hieromtrent niet zonder grond aan, dat men hiermede voorzigtig moet te werk gaan, opdat men niet door eene al te sterke prikkeling eene stofverplaatsing naar de ingewanden voortbrenge (*i*). Waschingen met witte zeep, met rijnwijn of met een aftreksel van *aromatieke* kruiden, zijn, na het afvallen der korsteu, zeer geschikt om de huid te versterken.

Behandeling der confluyente Pokken.

Wanneer de *confluyente* pokken eenvoudig zijn en in een gezond ligchaam voorvallen, hebben wij gezien, dat somwijlen de ziekte zonder veel ongemak afloopt, dat de koorts zeer matig is, dat de

(*h*) p. 133.

(*i*) p. 294.

eetlust goed blijft, de zieke meestal buiten het bed blijft en de ziekte met weinig of geene geneesmiddelen tot een goed einde komt. Dit heeft intusfchen over het algemeen geen plaats, en de groote menigte pokken, en de daardoor veroorzaakte sterke *suppuratie*, veroorzaakt zware toevallen en brengt de lijdens in levensgevaar.

Behandeling van het Tijdperk der koorts.

Wij moeten hier boven alles de koorts zoeken te matigen door eene koele behandeling, om daardoor te maken, dat de groote hoeveelheid van uitbottende pokken niet doorgaat, maar wederom verdwijnt; wij moeten daarom ook ruim open lijf houden, opdat in het

Tweede Tijdperk der eruptie

vooral het aangezicht en de oogen niet door eene al te groote menigte pokken bedekt worden, zoo als wij dit boven hebben aangemerkt. — Men kan ook hiertoe of verkoelende klisteren of laxermiddelen bezigen.

De beroemde Closfius (j) heeft voorgesteld, om van het begin der ziekte af spaansche vliegen aan de beenen te leggen en dezelve, gedurende de geheele ziekte, open te houden. Hij meent, dat daardoor het getal der pokken aanmerkelijk ver-

(j) *Nova Meth. Sanand. Var.*

verminderd wordt en de ziekte een' veel gemakkelijker loop houdt. Andere, en vooral Frank, willen niet, dat men dezen raad in allen gevalle opvolge, omdat het gestel hierdoor te veel geprikkeld wordt. Men doet hier veiliger, warme stovingen en roodmakende middelen aan de kuiten of aan de voeten te leggen. Om de oogen voor pokken te bewaren, raadt Ofiander (*k*), behalve de door Hufeland aangeradene wasching met *aq. saturnina*, de oogen te baden met een aftreksel van slaapbollen in melk. Beer (*l*), die in het vak der oogziekten zeker zeer groote ondervinding heeft, raadt de oogen liever te betten met het volgende oogwater:

R_o. Aq. Rosar. unc. i v.
Mucilag. Cydon. Dr. j.
Laud. Liq. Sydenh. gr. x x x.
 m.

Hij meent ook, dat, als men zich tweemaal daags tot aan de kin in een laauw bad begeeft, dit de pokken naar de ledematen zal lokken.

Behandeling van het Tijdperk van suppuratie.

Omtrent de behandeling der *confluente* pokken in dit tijdperk heeft Burserius zoo uitvoerig en gewig-

(*k*) *Lehrbuch der Hebammenk.*, p. 603.

(*l*) *Kurze Bemerkungen zum zweckmässigen Behandlung der Augen, während der Blatterkrankheit.*

wigtig gehandeld, dat ik de lezing daarvan aan jonge geneesheeren niet genoeg kan aanprijzen (*m*).

Ik zal dus alleen de voornaamste hoofdzaken, welke de behandeling van dit tijdperk der *suppuratie* betreffen, hier aanstippen.

I. Vooreerst moet ik hier spreken van de *febris secundaria* of etterkoorts, welke voor een gedeelte uit de prikkeling der huid, gedeeltelijk uit de opneming van den etter voortvloeit. Deze koorts wordt somtijds zoo geweldig, dat daardoor de lijder in levensgevaar komt. In jonge en volbloedige voorwerpen, vooral, wanneer er eenige vrees voor ontsteking van het een of ander ingewand ontstaat, hebben Sydenham en Burferius voorgeschreven, eens of somtijds meermalen eene ader te openen. De laatste, in eene noot sprekende over de aanwijzingen en tegenaanwijzingen dezer aderlating, zegt, dat drie koningen, KAREL de tweede van Spanje, LODEWIJK de veertiende van Frankrijk en KAREL de tweede van Engeland omtrent denzelfden tijd door aderlatingen behouden waren (*n*). DE HAEN heeft niet alleen in dit tijdperk, maar zelfs bij het droogen en afvallen der pokken, de nuttigheid der aderlating in sommige gevallen ondervonden (*o*).

Voorts moet men de hevigheid der *suppuratie*koorts matigen door eene behoorlijke vernieuwing der lucht,

op-

(*m*) p. 269, seqq.

(*n*) FREIND, in *Epist. de pargat. in secund. variol. const. febre adhib.* Burferius, p. 267, not.

(*o*) *Rat. Med. Cont.* t. I. cap. V. t. VII. 4, 7.

opdat dezelve niet door bedorven lucht en de warmte van het bed vermeerderd worde en in eene rotkoorts ontaarde. — De schrijvers zijn het intuschen niet eens, of de zieke in dit tijdperk het bed moet houden, of buiten hetzelfde moet blijven. Tisfot, die hierin Sydenham volgt, is er voor, de zieken uit het bed te nemen (*p*), terwijl Burferius en, na hem, ook Hufeland dit niet zonder uitzondering willen toestemmen, dewijl er, door het onvoorzigtig vatten van koude, dikwijls stofverplaatgen gebeuren, zelfs in gunstige en *discrete* pokken (*q*).

Verder moet men ter matiging van de koorts zachte, verkoelende, oplosfende en *diuretische* dranken aanwenden, waardoor niet alleen de al te groote spanning wordt weggenomen, maar ook alle wegen geopend worden, om het pokgif uit te drijven.

Het is eene andere vraag, of hier purgeermiddelen te pas komen?

Sydenham, Freind, Mead, Huxham en Tisfot prijzen in dit tijdperk der *confluente* pokken dezelve aan.

Tisfot stelt, dat men daardoor niet alleen de *suppuratie*koorts matigt, maar zelfs geheel voorkomt. Maar Burferius bepaalt het gebruik der purgeermiddelen alleen tot het ééne geval, wanneer zij te schielijk afloopen en eene heete koorts veroorzaken, of wanneer, de zwelling van het aangezicht

(*p*) *Epist.* 39.

(*q*) p. 271 nota.

zigt verdwijnende en de kwijling ophoudende, de ledematen niet zwellen (r).

Niets is er, hetwelk zoo zeer geschikt is, om de scherpte der vochten en de opneming van etter te voorkomen, als het aanwenden van de *minerale* zuren, welke in dit tijdperk van Sydenham en Haller worden afgekeurd, daar zij zoo zeer in de voorgaande waren aangeprezen (s). Ik ben niettemin van oordeel, dat dezelve in alle tijdperken van zamenlopende pokken te stade komen, wanneer de ettering sterk is, vooral wanneer er eene *putride complicatie* of overhelling tot rotting aanwezig is, waarvan ik naderhand in het bijzonder zal spreken.

II. De geneesheer moet vooral oplettend zijn op de *salivatie*, welke dan dikwijls dik en lijmig wordt en tevens vermindert: want men moet de *salivatie* beschouwen als eene *critische* poging der natuur, om de pokstof uit te voeren. Hierom moet men dezelve bevorderen door veel verdunnende dranken, met honig gemengd, volgens Burserius, toe te dienen (t).

Wanneer de kwijling dik en zoo lijmig wordt, dat men daardoor stikking te vreezen heeft, raadt dezelve om een aftreksel van zoet hout of vlierbloemen te nemen, om daarmede te gorgelen, of met eene spuit dit aftreksel met *oxymel simplex* of *scilliticum* met *sal ammoniac* in de keel te brengen. Sydenham raadt in dit geval, wanneer er

ge-

(r) p. 279, 280.

(s) p. 287.

(t) p. 275, 276.

gevaar van stikking is, hetwelk soms omtrent den elfden dag plaats heeft, een braakmiddel te geven, hetwelk echter niet altijd door Burserius wordt goedgekeurd.

Maar wanneer het speekfel scherp is, raadt hij een decoct. van *rad. althae* of *semen Psyllii* met melk aan. Ingeval de kwijling niet behoorlijk voortgaat, kan men, volgens Hufeland, *calomel* geven; men wachtte zich echter, dat men hiervan niet te veel toediene.

III. Hierbij komt nog een zeer lastig toeval, namelijk, dat er eene zeer onaangename droogte van den neus, mond en keel plaats heeft, en dezelve zoowel, als de huid, met harde zwarte korsten bedekt is. Dit plaats hebbende, moet men deze deelen door *emollierende* dampen, stovingen, mondspoelingen en weekmakende warme pappen verzachten (*u*).

IV. In dit tijdperk dient men vooral te letten op het zwellen van het aangezicht. Wanneer nu deze zwelling geen plaats heeft, of niet genoegzaam is, hangt dit dikwijls alleen af van zwakheid, wanneer men opwekkende middelen, ja zelfs somtijds den koortsbast moet geven. — Maar wanneer het wezen rood, gespannen en, integendeel, te sterk gezwollen is, moet men deze spanning matigen door dezelfde *emollierende* pappen, stovingen en dampen, waarvan wij aanstonds gesproken hebben.

V. Wanneer de etterkoorts in de *confluente* pokken aankomt, is er meestal mede gepaard eene verba-

(*u*) Burserius, p. 277.

bazende onrust en zenuwachtige *agitatie*, met eene floring der overige werkzaamheden des ligchaams. In dit geval komen de slaapmiddelen te stade. Om-trent het regt gebruik dezer middelen valt veel aan te merken.

Sedert den tijd van Sydenham heeft men veel getwist over het gebruik van *opium* in deze ziekte. Men moet dit toeschrijven aan het denkbeeld der ouden, dat zij, en ook Sydenham, aan dit middel eene verkoelende en stillende kracht toeschreven. Hij gaf daarom in *discrete* pokken in het tijdperk van *suppuratie*, als er veel onrust was, een slaapmiddel. Maar in *confluente* pokken oordeelde hij het gebruik van *opium* zoo noodzakelijk, dat hij altijd 10 druppelen van zijn *laudanum liquidum*, of een once *syr. de meconio* voorschreef, hetwelk s'avonds te 6 of 7 uren voor de verheffing der koorts moest genomen worden (v).

Vooraf dringt hij aan, om de *opium* te geven 'savonds voor den elfden dag, om de hevige verheffing van de *febris secundaria*, welke alsdan plaats heeft, te matigen. Wanneer ééne gift niet genoegzaam is, om deze koorts te bedaren, laat hij die alle acht uren herhalen, tot dat men het gewenschte oogmerk bereikt heeft. Hij geloof niet, dat dit middel, offchoon het eene vochten verdikkende kracht heeft, de kwijling vermindert, maar dat veel-
eer in die gevallen, waarin alle dagen *paregorica* gebruikt worden, veeleer de *salivatie* gelukkig voortgaat, en dat, wanneer zij ook al eens een
paar

(v) l. c. p. 94, seqq.

paar dagen minder wierd, echter op den veertien-
den dag wederkeert. Dit overvloedig gebruik van
opium wordt ook verdedigd door A. de Haan
en Werlhoff, maar integendeel verworpen van
Tralles en Tisfot, die daarvan nadeelige ge-
volgen, als slaapzucht, ijlhoofdigheid enz., hebben
zien voortkomen (w).

De laatste verwerpt dit echter niet zoodanig,
dat hij het altijd voor ongeschikt houde, maar ge-
looft, dat het somtijds zeer nuttig kan zijn. Bur-
ferius denkt ook, dat men het niet altijd en
zonder onderscheid kan gebruiken, maar bepaalt te
regt de gevallen, waarin het nuttig of schadelijk
kan zijn (x). Een groote lofredenaar van de *opium*
is de Heer Hufeland, die in de *Epidemie* van
Weimar daarvan de beste uitwerking gezien heeft,
wanneer de natuur geheel bezweek en de zenuw-
toevallen dringende waren; in dit geval gaf hij
kleine giften *opium*, waardoor de krachten opge-
beurd, de zenuwtoevallen bedaard en de pokken
wederom met etter gevuld werden. Wij hebben
dit ook in de *Epidemie* van 1800 gezien, wanneer
de krachten geheelenal gezonken waren en de pok-
jes niet tot zweren wilden komen, dat dezelve na
het toedienen van kleine giften *opium* opzwollen
en ruim etterden. Reil (y) heeft dezelfde opmer-
king gemaakt. Althoff heeft in eene kwaadaar-
dige *Epidemie* te *Göttingen*, in het jaar 1792, ook
veel

(w) Zie Burferius, l. c.

(x) p. 273—275.

(y) *Memor. Clin.*, vol. I. fasc. 1. p. 62.

veel nut gehad van de *opium*, vooral in de *eruptie*. Wanneer dezelve niet gemakkelijk voortging, gaf hij, na het toedienen van een braakmiddel, de *Tinct. Thebaica* met *vinum antimon. Huxhami*. Hij was in deze *Epidemie* zoo gelukkig, dat hij van 160 zieken, die hij behandelde, slechts 4 verloor (z). Hoeveel nut in eene moeilijke uitbotting, en daaruit voortvloeiend levensgevaar, dit middel doen kan, heeft de Heer Gebel door vele voorbeelden bewezen (a). J. Frank zegt (b): „*Opii in variolis inflammatoriis usus multis controversis locum dedit, ex quibus duce propria experientia collegimus, hoc remedium, neque in mitiore morbo, neque ab initio morbi adhiberi posse; imprimis autem indicari a summo dolore ex cute admodum sensili, undique pustulis obsita ac tensa — ab initatione totius systematis nervosi cum summa inquietudine, a diarhaea vires exhauriente et a pulsu magis magisque concidente.*”

Wanneer wij nu alles omtrent het gebruik van de *opium* in deze ziekte overwegen, meenen wij het volgende daaromtrent te moeten aanmerken.

I. Vooreerst, dat men de *opium* niet onverschillig overal moet bezigen, zoo als dit door Sydenham is voorgesteld, maar alleen in die gevallen,

(z) Murray, *App. med.* ed. 2, t. II, p. 307, 308.

(a) Hufeland, *Journal*, t. VIII, p. 196.

(b) l. c. p. 316, 317, vol. I, pars II.

len waarin groote slapeloosheid plaats heeft, en men dan daarvan eene kleine gift voorschrijve.

II. Dat men dit middel in eenvoudige *confluente* pokken, waarvan wij nu spreken, niet moet geven aan kinderen, daar het zoo ligt de heilzame *diarhè* wegneemt en opwellingen van bloed naar het hoofd veroorzaakt.

III. Maar dat men de *opium* moet geven, wanneer de *eruptie* traag voortgaat, wanneer er stuipen zijn, of wanneer eene huidkramp of groote zwakheid dringend zijn, waardoor de pokstof zich niet naar de huid begeeft, of wanneer er eene plaatselijke pijn aanwezig is.

IV. Wanneer er zoodanig eene zwakheid is, dat de etterkoorts zich niet kan ontwikkelen, het wezen zich niet kan opzetten, of door de onderdrukking der levenskrachten de pokken dreigen naar binnen te slaan, de pokken plat worden en de etter verdwijnt, dan werkt de *opium* als een uitstekend hartsterkend middel.

V. Men geve de *opium* niet, wanneer de *febris secundaria* hevig is, gepaard met *phrenitis apoplectische* toevallen, of *peripneumonie*, of wanneer de kwijling ophoudt; hier zoude men olie in het vuur werpen. Wanneer derhalve de pols hard en sterk is, er ijlhoofdigheid plaats heeft en de borst benaauwd en gedrukt is, moet men zich daarvoor wachten. Men vergelijke hiermede, hetgeen daaromtrent gezegd is door Tisfot en vooral door Burserius, en boven alles de voortref-

treffelijke verhandeling van de Haas over dit onderwerp (c).

Met de krachten van de *opium* komen in vele opzigten overeen die van den wijn. Sydenham gaf, zelfs in *discrete* pokken, als een hartsterkend en opwekkend middel *canariewijn*. Dit uitmuntend geneesmiddel komt echter meer te stade in *confluenten*, wanneer de krachten zoodanig verminderd zijn, dat de pokken neervallen en dreigen naar binnen te slaan. In die gevallen, op de hoogte der ziekte, wanneer de *febris secundaria* aanstaande is, heb ik geen geneesmiddel gevonden, hetwelk zoo zeker en zoo snel de levenskrachten opbeurt en de pokken uitzet, als een glas oude Rijnwijn. Men wachte zich echter wel, dit te gebruiken, wanneer men reden heeft te vermoeden, dat hier een *inflammatoire* staat onder schuilt.

*Behandeling van het Tijdperk der opdrooging
in confluyente pokken.*

Het tijdperk van ettering en oprdooging loopt in deze soort van pokken zoodanig in een, dat men dezelve nauwelijks van elkander kan scheiden.

(c) Tisfot *Epist. ad Haller*, p. 22--26. Murray *App. Med.*, t. II. Burferius, l. c. De Haas, *de controversa opii in variolis adhibitione ex efficacia hujus antiseptica probabilius determinanda*. Traj. ad Rhen. 1783.

scheiden. Langzaam verdikt hier de etter, en er vormen zich korsten, die, openbarftende, den dikken etter doorlaten, tot dat ze, alle opgedroogd zijnde, ook allengs afvallen. Men behoort daarom met dezelfde behandeling voort te varen; men moet de dikke korsten week maken, door ze gedurig met *emollierende* middelen te baden, om dus altijd den onderliggenden etter te ontlasten. Men kan dezelve ook gedurig met amandelolie smeren, of, naar het voorschrift van Grant, met het uitgedrukte sap van eene kalfslebbe bevochtigen. Wanneer de pokken dit tijdperk bereikt hebben moet men vooral door *diluerende* dranken de afscheiding van het water bevorderen, en er voor zorgen, dat men ruim open lijf houde. Men wachtte zich intuschen wel van niet te vroeg en te overmatig purgeermiddelen toe te dienen, maar bepale zich bij het geven van *Manna*, *Tamarinde*, een weinig *electuarium lenitivum* of andere dergelijke zachte en ligte laxeermiddelen. Sydenham, Freind en Tisfot willen, dat men aanstonds bij het aankomen van de *febris secundaria* purgeermiddelen moet geven, zoodat de lijder ten minste drie of vier ontlastingen daags heeft.

Offchoon het zeer noodzakelijk is, om gedurende dit tijdperk buikzuiverende middelen te geven, moet men echter dezelve niet altijd en overal zonder onderscheid toedienen.

Men is, naar mijn oordeel, doorgaans te schielijk in het geven dezer middelen. Zoo lang het aangezigt gezwollen is en de pokken met etter gevuld zijn, moet

moet men dezelve niet geven; maar wanneer het wezen niet meer opgezet is en de pokken ook op de handen beginnen te droogen, wijst de natuur ons zelve aan buikzuiverende middelen te bezigen, dewijl veelal alsdan van zelf eene *diarhé* ontstaat, die men door de kunst moet leiden. Voor het overige moet men des te meer laxeermiddelen voorschrijven, naar mate de pokken minder sterk geëtted hebben, en men bevreesd is, dat de stof zich op het een of ander deel wil verplaatsen, of een *absces* vormen. Men moet vooral dan een' tijdlang met deze middelen voortgaan, maar echter behoorlijke tusschenpoozingen overlaten, om de krachten niet te veel weg te nemen (*d*).

Men moet ook nu vooral gebruik maken van minerale zuren, die de neiging tot rotting, welke hier zoo ligt de overhand neemt, tegengaan.

Gewoonlijk ziet men, dat niet alleen op het einde der ziekte, maar reeds in het voorgaande tijdperk van *suppuratie* de krachten bezwijken, en het dringend noodzakelijk is dezelve op te wekken en te ondersteunen. De koortsbast is hier als het beste versterkende, opwekkende en de levenskracht ondersteunende middel boven alle andere te verkiezen, en hierom ook door Sydenham, Huxham, Tralles, Monro, Boerhave en van Swieten aanprezen, vooral wanneer de natuur de behoorlijke ettering niet kan bewerkstel-

li-

(*d*) Burserius geeft hier wederom nuttige aanmerkingen, p. 280, 281.

ligen. Hierom heb ik ook dit middel altijd met het beste gevolg gebezigd. — Voor eenigen tijd heeft een Italiaansch geneesheer Zeviani (e) den koortsbast met een ander oogmerk aangeraden, om namelijk de opflorping van etter en het terugflaan der pokken te verhinderen. Hij schrijft dit aan de *adstringerende* kracht van den koortsbast toe, waardoor zoo wel de inwendige deelen, als de huid versterkt worden, en daardoor de *absorptie* belet wordt. Hij wil, dat men dit middel in *discrete* pokken op den 9den dag en in *confluente*, die minder regelmatig zijn, vroeger gebruike. Hij ondervond, dat daardoor het hoofd beter opzwol en de ettering bevorderd werd, de tweede koorts zachter werd, en er geen gevolgen van achterbleven.

Na het afdroogen der pokken is het ook nu geraden kleine giften *calomel* te geven, en de te voren beschrevene wasfchingen, baden en zuiveringen van het ligchaam, welke hier vooral noodig zijn, naarftig en langdurig aan te wenden.

Behandeling der Complicaties.

Ik heb te voren reeds aangemerkt, dat de pokken, wanneer zij eenvoudig zijn, geene zoo gevaarlijke ziekte uitmaken, maar dat het altijd in de behandeling veel moeilijkheid veroorzaakte, wanneer de-

(e) Kuhn en Weigel, *Italienische Bibliothek*, I. 12 ff. art. IV. p. 140.

dezelve met andere koortsen gepaard gingen, en dat het gevaar meest van de zwaarte van deze zamengestelde ziekten afhing. Wij zullen daarom van de behandeling dezer *complicaties* hier moeten spreken.

I. *Behandeling der pokken, met eene ontstekingskoorts verbonden.*

Uit hetgeen wij boven van de *complicatie* der pokken met eene *inflammatoire* koorts gezegd hebben, volgt van zelf, dat de verkoelende behandeling, die wij in het eerste tijdperk hebben aangeprezen, hier in den hoogsten graad moet worden aangewend. Men dient dus aanstonds onder de *eruptie* koorts niet alleen een *regimen antiphlogisticum*, met alle te voren daarbij bepaalde regelen, aan te wenden, maar boven alles aanstonds eene ruime aderlating te doen, om de al te sterke *assimilatie* van pokstof voor te komen. Deze koorts, die de uitwerking is van eene al te sterke werking der vaten, wordt best bedwongen door eene ruime bloedontlasting, wanneer de *eruptie* door het wegnemen der spanning bevorderd wordt en er doorgaans veel minder pokken voortkomen. Bijaldien deze aderlating in den beginne verzuimd is, moet men dezelve nog onder de *eruptie* in het werk stellen, wanneer wederom vele pokken verdwijnen en de *suppuratie* niet zoo sterk is. De aderlating, zelfs wanneer men die herhaald in het werk stelt, komt

niet alleen de al te sterke ettering voor, maar ook de overhelling tot rotting, welke zoo dikwijls bij onzuivere ontstekingen plaats grijpt, en in deze soort van pokken zeer dikwijls in het tijdperk van ettering wordt waargenomen.

Hierom moet men de bloedontlasting ook herhalen en den verkoelenden regel ook min of meer aanhouden in dit tijdperk, dewijl er altijd, vooral bij den avond, verheffing van koorts, teekenen van ontsteking en opwelling van bloed zich vertoonen. Maar vooral komt deze behandeling te stude omtrent den elfden dag der ziekte, wanneer de *febris secundaria* hier hevig opkomt en er eene sterke ijlhoofdigheid met een' harden pols, hitte, dorst, drooge tong, enz., mede gepaard gaan. Men moet dan aanstonds eene ruime aderlating doen, wanneer, de koorts bedaard zijnde, de *suppuratio* matig wordt en de kwade gevolgen worden voorgekomen. Burserius raadt vooral onder deze omstandigheden de aderlating aan. Hij wil echter, dat men alleen zoo veel bloed aflate, als genoegzaam is, om de al te groote ontsteking en volheid der vaten weg te nemen, zonder te veel de krachten ter neder te slaan. „Itaque,” zegt hij (f) „ut a VS. ordiar quarendum sedulo est, utrum symptomata ejusmodi sint, quae variolas inflammatorias designant, aut febris vehementius exardeat cum pulsu valido aut duro, calore magno ac siti ingente an c. firmum juvenile exercitatumque sit, victui et potui calenti expositum, aut regimine calidiori

(f) p. 279.

„*usum, aut inter initia venae incisio neglecta fuerit, tunc utique S. mitti oportebit, praesertim, si symptomata gravia, ut phrenitis, coma, convulsio, faucium praefocatio peripneumonia S. de- tractionem suadeant.*” Ik heb dit hier geheel aangehaald, omdat ik zoo dikwijls gezien heb, dat men in deze gevallen opwekkende middelen, koortsbast enz., met een doodelijk gevolg gegeven heeft.

Maar bovendien is het niet zeldzaam, dat hier in dit tijdperk tevens met de etterkoorts ontstekingen van andere deelen geboren worden, welke eene ruime aderlating gebiedend vorderen. Burserius gaat daarom verder voort. „*Itemque notandum est, inflammatoria S. praevalente diathesi interiores sedes saepe inflammatione tentari; atque hinc febrem secundariam pronasce, quin variolae deprimantur, quod indicio est non a depressione earum, neque a pure resorpto, cum variolae exstant, et pure bono turgeant illam ortum trahere, sed a viscerum aliquorum inflammatione. Hoc etiam casu summum praesidium est in cita et larga S. missione.*”

Met de aderlating moet men hier openende en zachte pisdrijvende, *diluerende* en verkoelende dranken paren, als afkookfels van graswortel, scorseneren, *bardana, carex arenar.* met *nitrum, spir. sninder.* enz., om door alle wegen de *purulente* stof uit het ligchaam te voeren.

Dewijl hier echter, door de hevigheid der koorts en door de menigte van etter; zeer ligt eene neiging tot ontbinding der pokken geboren wordt,

is het altijd noodig hier de *minerale* zuren, met eene genoegzame hoeveelheid water verdund, bij te voegen, vooral de *spir. vitrioli*, of *spir. salis marini*, welke niet alleen de hitte temperen, maar ook de neiging tot rotting krachtig tegenwerken.

Om de hitte te matigen, zijn ook voetbaden, laauwe stovingen en waschingen uitnemend dienstig.

Op het einde der ziekte moet men ook vooral voor de ruime buiksonstlastingen zorgen, vooral door *Tamarinde*, Middenzouten, *Cremor Tartari*, welke de stofverplaattingen, die hier zeer ligt voorkomen, en de lastige napokken best voorkomen (g).

II. Behandeling van gastrische en bilieuse pokken.

Ik heb reeds opgemerkt, dat de pokken dikwijls met eene *gastrische* en *bilieuse complicatie* verzeld zijn; dit is reeds door Stoll waargenomen (h).

„*Observasse mihi videor variolas prae aliis febribus*
 „*adamare potissimum biliosas, putridas malignas,*
 „*quasve ob earundem ex abdomine genesin gastricas*
 „*appellamus. Num miasma variolosum succos gas-*
 „*tricos imprimis adsociat, et contaminet, numne*
 „*idem intra venas susceptum ita hominem immutet,*
 „*ut epidemia ipsum prae ceteris feriat et efficacius,*
 „*ignoro.*”

„*Ea etiam supervenientium malarum febrium*

73.

(g) Jahn, *Kinderk.* p. 353.

(h) *Rat. Med.* t. II. p. 158.

„ratio esse potest, quod aura variolosa sanis-
 „simum hominem non raro afflet, eumque fortassis
 „bene pransum, et ventriculo repleto, quum ni ip-
 „sa natura suapte salutari conamine subvertat et
 „vacuet, multa aliena moles longa mora corrum-
 „penda gravabit. Atque inde temporis tractu ma-
 „lorum Ilias.

In het behandelen dezer soort van pokken merkt de zoo even genoemde schrijver te regt aan, dat men niet zoo zeer op de pokken, als wel op de zamenloopende koorts behoort te letten. Wanneer derhalve de pokken in een ligchaam vallen, hetwelk of met *sordes gastricae* vervuld is, of zich daarmee eene galkoorts paart, moet men onmiddellijk, wanneer er namelijk geene tegenaanwijzingen zijn, deze stoffen door een braakmiddel ontlasten. De braakmiddelen doen hier namelijk eenen dubbelen dienst; zij ontlasten eerst de maag en ingewanden zoowel, als de galwegen, van de daarin tegennatuurlijk opgehoopte stoffen; zij nemen den daardoor veroorzaakten krampachtigen toestand der ingewanden weg, en zij ontspannen tevens door eene *sympatische* werking de huidkramp, brengen de pokstof naar de huid en bevorderen daardoor den natuurlijken loop der ziekte. Men wachte zich echter wel, dat men niet zoo aanstonds, en zonder behoorlijke oplettendheid, een braakmiddel voorschrijve. Sydenham en Stoll hebben zeer wel aangemerkt, dat men hier op den aard van de *Epidemien* niet alleen, maar ook op het gestel des lijders moet letten, dewijl hier dikwijls

eene ontstekingsachtige gesteldheid tevens plaats heeft, welke eene voorafgaande aderlating vordert. De galkoortsen, die men vooral in den herfst, na heete zomers, aantreft, hebben dit bijzonder, dat de scherpe gal het hart en vaten dikwijls prikkelt, en dus ontstekingsgevallen veroorzaakt, en dit gebeurt nog veel meer, wanneer de pokstof dezen prikkel vermeerderd. Wanneer deze *complicatie* plaats heeft, behoort men niet aanstonds braakmiddelen te geven, maar eerst eene aderlating en *diluerende* middelen vooraf te laten gaan. Stoll verhaalt ter zelfde plaats een geval van eenen metselaar, die te gelijk met de pokken eene galkoorts had, en dien hij met een goed gevolg op deze wijze behandelde.

Ik had ook gelegenheid deze soort van pokjes met eene *febris inflammatorio biliosa*, in December 1793, in eene kwaadaardige *Epidemie* in 's Hage waar te nemen (zie boven p. 62). Na eene aderlating waren herhaalde braakmiddelen nuttig, daarna aanhoudende zure *purgantia*, als *Tamarinde*, *cremor Tartari*. Tusschenbeiden Juleppen, met azijn of citroen zuur gemaakt. In deze *complicatie* moet men echter niet te sterk of te lang met de *antiphlogistische methode*, en bepaaldelijk met de aderlatingen aanhouden; maar wanneer de *circulatie* vrij is, moet men *emetica* en deze dikwijls herhaald toedienen, dewijl deze uitnemend de koorts en galachtige gevallen wegnemen. Ik heb echter opgemerkt, dat de aderlating van kleine kinderen niet verdragen werd en een sterk verval van krachten veroorzaakte.

In

In deze *complicatie* is het ook vooral noodzakelijk, den buik ruim open te houden en de galachtige stoffen door dien weg te ontlasten. Men wachte zich wel van hier scherpe purgeermiddelen toe te dienen, maar men geve zachte zouten en zure *laxeermiddelen* als *Tamarinde*, *Cremor Tartari* of *Manna*, dewijl deze middelen tevens de scherpte der gal temperen en de al te sterke afscheiding daarvan matigen. Men moet tusfchen deze middelen tevens *vegetabile* zure dranken geven, als het uitgeperste fap van aalbesfen, morellen, berberisfen, citroenen of oranjeappelen. Bij diegene, welke, uit hoofde van meer behoeftige omftandigheden, deze misfen, kan men azijn of honigazijn met water toedienen, welke even zoo goed in deze gevallen voldoet.

In het vervolg van deze ziekte, vooral als de behoorlijke ontlastingen verwaarloosd worden, gaat dezelve zeer ligt tot rotting over; men moet hier daarom reeds vroeg hierin voorzien en tusfchenbeiden langzaam tot *minerale* zuren overgaan, welke niet alleen de hitte der koorts matigen, maar ook de al te groote afscheiding van etter verminderen, vooral tegen den elfden dag, wanneer de *febris secundaria* aanwezig is en de opdrooging der pokken in het aangezicht begint, en hierdoor de opflorping van etter het sterkste is. Deze zuren werken tevens als *diuretica* en bevorderen de ontlasting van den etter door de piswegen. In dit geval heb ik ook veel nut gehad van het gebruik van *opium*,
wan-

wanneer een *anodynum*, des avonds toegediend, zeer de koortfge bewegingen matigde.

Wanneer de teekenen van galkoorts verdwenen zijn, is het nu raadzaam den koortsbast toe te dienen, welke, tevens met de *minerale* zuren gegeven, de neiging tot rotting voorkomt.

Eindelijk moet men op het einde der ziekte met den koortsbast zure laxeermiddelen paren, bij voorbeeld *Tamarinde* of *Cremor Tartari*, welke de napokken, die hier zeer dikwijls plaats hebben, het best voorkomen.

Behandeling van de pituiteuse of slijmachtige complicatie.

Dikwijls paart zich, in ons koud en vochtig land, met de pokken eene *febris pituitosa*, en niet zelden zien wij bij kinderen ook eene ophooping van slijm in de eerste wegen, welke onze oplettendheid bij de behandeling verdienen. De slijmkoorts is meestal, ten minste bij volwasfenen, gepaard met *catarrhale* toevallen, waarvan wij zoo aanstonds zullen spreken. Men moet hier de ophooping van slijm, na dezelve door oplosfende middelen, door *extracta resolventia*, zachte mid-
denzouten en *diluerende* dranken te hebben losgemaakt, door kleine *doses Ipecacuanna* of *Tart. Emeticus* ontlasten, en, wanneer er geene genoegzame buiksontlastingen zijn, dezelve door zachte
lax-

laxeermiddelen bevorderen. Men zorge intusfchen, dat men hier vooral niet te veel of te fcherpe *purgeermiddelen* toediene, dewijl de pokken hier dikwijls zamenvallen en niet gemakkelijk tot zweren komen. Dikwijls komt hier ook eene neiging tot rotting bij, wanneer men al fchielijk tot bittere middelen, koortsbast, fpecerijachtige middelen, vooral tot de *camphor* moet komen. Spaanfche vliegen komen hier ook in het verder beloop der ziekte zeer te ftade.

De pokken, welke in den laten herfst of in een^d open regenachtigen winter met eene dikke *atrabilaire* ftof in de ingewanden en met een *infaretus atrabilarius* gepaard zijn, hebben dikwijls zwaardere toevallen. Grant geeft ons daarvan een treffend voorbeeld op (i). Hier moet men, na het gebruik van zoute oplofende middelen, *sal ammoniak*, *refolverende decocten* enz., fpoedig tot den koortsbast overgaan, dewijl zij fchielijk eene *asthenifche* natuur en neiging tot rotting aannemen.

III. *Behandeling der catarrhale pokken.*

Daar deze *complicatie* in ons land zeer gewoon en de behandeling daarvan zeer moeilijk is, heb ik in de befchrijving derzelve breedvoeriger geweest. Ik zal daarom ook in de behandeling daarvan minder kort kunnen zijn.

De beroemde Huxham, die in het hoofddeel
over

(i) *On fevers t. I. p. atrabilious constitution.*

over de pokken(j) deze *catarrhale* pokken het best beschreven heeft, heeft aangemerkt, dat deze pokken nooit regelmatig rijp worden, maar dat de daarin bevatte stof altijd dun, ongekoekt, *ichoreus* blijft; dat de pokken op de meeste plaatsen zamenvloeijen, groote blazen maken, die, doorgebroken zijnde, alles aantasten en verteren, den zieken geheel met zweren bedekken, zoodat hij er als een afgetrokken haas uitziet. Hij heeft gezien, dat sommigen zoodanig uitteerden, tusfchen de 20 en 30 dagen, dat zij een fcherp vocht doorlieten, tot dat zij eindelijk als dubbeld verfmolten (*duplici sensu disolverentur*). Een groot deel dezer fcherpe stof wordt opgefloort en wederom in den vochtftroom gebragt, en laat eene menigte ledige ingevallene blazen op de huid over. In deze foort van pokken zien wij dikwijls, dat een hevige koorts, ftuipen, *peripneumonie* en ijshoofdigheid den dood veroorzaken. Wanneer er eene matige *diarhé*, of een donkere en met een zetfel voorziene *urine* ontlast wordt, geneest de lijder fomtijds. Maar wanneer de ontlastingen zwart en bloedig worden en de buik pijnlijk en opgezet wordt, is het een teeken van vuur in de ingewanden. Het is een zeer flegt teeken, wanneer er eene opftopping van water plaats heeft, wanneer die niet van spaansche vliegen afhangt. In deze *variolae crudae, ichorosae*, welke bezwaarlijk tot ettering komen, en waarin eene fterke kwijling is, de huid bleek en blaauwachtig, de pols zwak, de pis dun en waterachtig is, raadt hij warme geneesmiddelen

aan

(j) *Opp. part. t. I. p. 137 enz.*

aan, als *pulyis contraiervae compos.*, *myrrha*, *moschus*, *crocus*, *camphor.*, *theriaca mithridatium*, *confectio cardiaca*, welke geschikt zijn om de stof te koken en de pokken te vullen. Met hetzelfde oogmerk prijst hij ook aan wei, gemaakt met canariewijn, het *iulapium testaceum* en koffij, die hij, de geheele ziekte door, met nut gegeven heeft; daar deze den hoest, die zoo scherp en prikkelende is, het best bedaarde. Hij gaf ook *opium* en *syr. diacodii* in zoodanige giften, dat zij wel rust gaf, maar geene ongevoeligheid veroorzaakte. Hij vergelijkt de uitwerking der *opium* met die der geestrijke dranken, en wil, dat men met kleine giften beginne. Hij is van oordeel, dat de *opiaten* de scherpe vochten verdikken, de prikkeling bedaren, de rijpmaking der pokken bevorderen; dat men de *opiaten* vooral dient te geven, wanneer de ziekte op het hoogste is, als de pokken zeer pijnlijk zijn, maar dat men er voorzigtig mede moet zijn, wanneer de kwijling taai is, en dat men alsdan *gum. ammoniac*, *oxymel scilliticum*, enz. daarbij moet voegen. Niettegenstaande het openen der puisten leelijke naden en putten achterlaat, wil hij echter, dat men ze opene, om de opneming van den etter in den vochtstroom te voorkomen. Om de scherpe vochten te ontlasten, laat hij ook spaansche vliegen leggen. Voorts daar de ruime pislozing het gebrek der andere ontlastingen vervult, vooral wanneer de *salivatie* ontbreekt, wil hij, dat men zachte pisdrijvende middelen toediene, als *nitrum*, *sal succini*, *spir. nitr. dulc.* Zelfs moet men

den lijder aanmanen, dikwijls water te lozen, waartoe het nuttig is, hen op de knien te zetten.

Daar de *diarhé* somtijds *critisch* is, moet men die niet al te schielijk stuiten, en eerst nu en dan wat rhabarber geven. Maar dit niet helpende, moet men zijne toevlugt nemen tot *adstringerende* middelen, *tinct. rosar.* met *opiaten* enz. en, wanneer dit alles te vergeefs is, eene klisteer met *diascordium* of *theriaca* zetten; daarbij moet men zorgen, dat men de krachten door zachte zamentrekkende voedfels ophoude. In de *variolae crudae crystallinae* heeft hij nooit nut gehad van plant- of mineraalzuren, maar veel nut in kleine, zwarte *confluente* pokken, met *petechiae* gemengd.

Hij geeft den koortsbast onder den vorm van zijne *tinct. C. P. alexipharmaca* (k) aanstonds na de *eruptie*, om de ettering te bevorderen; maar hij wil dezelve niet gebruikt hebben, als er moeilijke ademhaling of hardlijvigheid plaats heeft. Het grootste gevaar in deze pokken komt aan op den 7den, 9den of 11den dag, wanneer de met etter gevulde pokken neerslaan, de *salivatie* schielijk ophoudt, de

pok-

(k) R_p. Cort. Peruv. opt. pulv. ℥ij.
 Flaved. aur. hispal. ℥iβ.
 Rad. serp. virgin. ℥iij.
 Croci anglic. ℥iv.
 Coccinell. ℥ii.
 Spir. vin. gall. ℥xx.

P. infus. claus. per dies aliquot (3 saltem vel 4) deint cotatur. Cap. de Febr. VIII, p. 118.

pokken flets worden, de koors met rilling en hui-
vering en eene groote benaauwdheid in het adem-
halen aankomt, met aanhoudenden angst, beving,
opsporing der pezen en flauwte, de *urine* bleek en
dun is, de *arteriae temporales* en *carotides* beven:
in dit geval moet de geneesheer zeer op zijne hoe-
de zijn, dewijl het lot van den lijder in weinige uren
kan beslist zijn. Hij geeft hier de volgende nutti-
ge voorschriften.

I. Wanneer de handen en voeten niet opzwe-
len, wanneer het hoofd dun begint te worden, en
de kwijling tevens vermindert, legt hij pappen en
daarna zuurdeeg aan handen en voeten, en daarna
sometijds spaansche vliegen, hetwelk de vochten niet
alleen derwaarts trekt, maar ook ontlast.

II. Wanneer de lijder klaagt over hitte, hoofd-
pijn, walging, zwaarte in den buik, onrust en
stompheid omtrent den 6den of 7den dag na de
eruptie, dan laat hij eene klisteer geven van melk,
suiker en zout, vooral wanneer hij vergeeffsche po-
gingen tot ontlasting in het werk stelt, dewijl
door het opruimen der stoffen in de ingewanden
de *circulatie* in den onderbuik hersteld wordt. Hij
laat daarom ook alle 2 of 3 dagen, gedurende de
ziekte, eene klisteer zetten, hetwelk maakt, dat
de slaapmiddelen naderhand beter verdragen worden.

III. De *opiaten* zijn meest altijd hier aangewe-
zen, al was het alleen om de pijn te matigen,
die de veelheid der pokken altijd verwekken; maar
vooral moet men dezelve geven tegen den dag der

crisis. Wanneer er meer hitte en koorts is, moet men dezelve met zuren, of met een *potio salina* paren; doch wanneer de krachten ontbreken, dezelve met *theriaca* of *alexipharmaca* verbinden.

IV. Maar wanneer de pols snel en hard is, met moeilijke ademhaling en hoofdpijn, is het noodzakelijk eene ruime aderlating te doen.

V. Bijaldien de pols zwak is en de pokken flets, rimpelig en bleek staan, en de *extremiteiten* koud zijn, moet men opwekkende middelen, warmen wijn en spaansche vliegen aanwenden.

VI. Wanneer de *salivatie* op het einde van het derde tijdperk vermindert en zoo dik wordt, dat men alle oogenblik voor stikking moet vreezen, vindt hij geene gorgeldranken beter, dan cider met honig, of azijn met *oxymel simplex* of *scilliticum*, met een weinig salpeter, *ammoniaczout* of mostaard. Wanneer dit alles vruchteloos is, geeft hij een braakmiddel, en in dit geval verkiest hij het *oxym. scillit.* boven de *vinum benedictum*, door Sydenham aangeprezen, dewijl het niet alleen de slijm ontlast uit de eerste wegen, maar ook uit de borst, en de ontlasting en water bevordert.

VII. Wanneer de huid overal met eene dikke korst bezet is, zoo dat de stof nergens kan ontlast worden, en dus alle stoffen in het bloed worden opgenomen, moet men herhaald spaansche vliegen leggen, den buik door *emollierende* klisteren open houden, dikwijls den lijder verschoonen, de lucht vernieuwen en daarna purgeermiddelen toedienen.

Len-

Lentin, die⁽¹⁾ zeer naauwkeurig de *catarrhale* pokken te *Clausthal* heeft waargenomen, denkt, dat men in de behandeling van dezelve niet alleen te letten hebbe op de belette werking der huid, maar ook vooral op de *sympatische* belette afscheiding der nieren, uit welke dubbele bron hij meest alle toevallen afleidt. Nadat hij derhalve de kenmerken van deze foort van pokken heeft opgegeven, oordeelt hij, dat de hoogste *indicatie* is, om de uitwaseming en de werking der nieren zoo veel mogelijk op te wekken, en dit, zoo mogelijk, voor de koorts en de *eruptie*, maar ook in het geheele beloop der ziekte te doen. Hij gaf, dien ten gevolge, aanstonds de *tinct. pap. rhaead.* met *essentia pimpinellae alb.* en *spirit. nitr. dulc.*, en liet daarop drinken een *decoct. rad. altheae* met *liquirit.* en *flor. pap. rhaead.*; daarna, voort bij het uitkomen, een warm bad en, wanneer dit niet geschieden konde, een voetbad. Voorts liet hij met zijne *linimentum diureticum* de lendenen insmeren en aanhoudend met eene warme pap stoven; vooral bij meisjes, bij welke de scherpe stof dikwijls op de teeldeelen viel, liet hij stovingen van warme melk met wollen lappen aanleggen of een warm bad gebruiken. Op deze wijze werd de ontlasting van water aangezet en het bloed van veel pokstof bevrijd. Als de pokken begonnen te droogen, hield hij den buik open; als

(1) *De aëre, ritae genere et morbis Clausthaliensium.* p. 64—68.

als de handen en voeten begonnen te zwellen, liet hij de armen en beenen met een *emollierend decoct.* baden, of in eene pap van wortelen leggen. In de *Epidemie van Luneburg*, op eenen tijd, toen er te gelijk de *influenza* regeerde, namen de pokken daarvan ook den aard aan, en waren met eene *catarrhale* koorts verbonden. Hij behandelde deze pokken op dezelfde wijze, maar voegt daarbij nog eenige bijzondere aanmerkingen. Wanneer de verkoudheid nog niet lang geduurd had, werd zij gemakkelijk door *diuretische* en *diaphoretische* middelen hersteld; maar wanneer die reeds lang geduurd had, waren er reeds zulke veranderingen in de werktuigen der spijsvertering te weeg gebracht, dat zij eene bedorvene gal en scherpte in de vochten veroorzaakte. Zij maakte hier, of eene zure, of eene rotachtige scherpte. In het eerste geval was het aangezigt bleek en geel, in het andere rood, met eene geelheid omtrent de oogen en den mond; hier kwam bij gebrek aan eetlust, daarna walging en braking. Hij gaf dan de poeijers van Dimsdale en *absorberende* middelen. Hierdoor braking te weeg gebracht zijnde, gaf hij daarop een *laxans*, en hij hield vervolgens of door laxeermiddelen of door klisteren den buik open. Na de te voren voorgeschrevene behandelingen in acht genomen te hebben bij het opdroogen der pokken, poogde hij de veerkracht der huid te herstellen door het wasfchen met een eijerdoor in een weinig wijn opgelost, hetwelk de kinderen vooral zeer verkwikte. Hij vraagt, of gedurende het gansche beloop der *serense* pokken

ken

ken de warme baden niet zouden te pas komen? Hij had dikwijls waargenomen, dat in de *catarrhale* pokken puistjes in de oogen kwamen, maar hij had dit nooit in *bilieuse* pokken gezien. Wanneer zich nu hiervan de teekenen openbaarden, liet hij onmiddellijk eene spaansche vlieg tusfchen de fchouders leggen en liet de oogen tweemaal daags baden met een *decoct.* van *althaea*, waarin hij eenige greinen *sal ammoniac* deed. Dit verhinderde dikwijls de volkomene vorming dezer pokken. Maar wanneer men dit verzuimd had, en er reeds een vlek op het horenvlies gevormd was, nam hij, in plaats van *sal ammoniac*, eenige greinen *borax*, en liet dit gedurende drie of vier weken aanwenden. Inwendig tweemaal 's weeks een *laxans* en *diuretica*, bestaande uit $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{4}$ gr. *tart. emeticus* met *millepedes* en fuiker met een ligte diëet (n).

Hufeland (n), die dezelfde foort van *catarrhale* pokken in de *Epidemie* te *Weimar* behandelde, komt volkomen met de behandeling van Lentin overeen. Het zal daarom genoeg zijn hier op te merken, dat hij in het eerste tijdperk, wanneer hij daarbij tijdig geroepen werd, aanstonds trachtte alle, met de pokken verbondene prikkels weg te nemen; dat hij bedacht was voorts de eerste wegen te zuiveren, de vaten met *emollierende* en *dilueerende* dranken te vullen, alle de afscheidende *organen* gangbaar te maken, zachte tegenprikkelende
mid-

(n) *Beijtrage*, t. 1. p. 55.

(n) l. c. p. 89, seq. 3 cap.

middelen te bezigen, de krampen van het zenuwgestel te bedaren; — dat hij in het tijdperk van *suppuratie* dezelve zoo veel mogelijk zocht te bevorderen: hierom trachtte hij het zenuwgestel te versterken en de levensgeesten door warme, vlugge, krampstillende zenuwmiddelen op te wekken, dat er eene goede *crisis* konde volgen, dat het tijdperk van opdrooging nog wel opwekkende zenuwmiddelen vorderde, maar echter vooral ook de afscheidingen moesten bevorderd worden, vooral de buiksontlastingen, opdat hierdoor de zoo scherp gewordenen vochten konden ontlast en vernieuwd worden.

Hij gaf met dit oogmerk in het begin der ziekte kleine giften *tart. emet.*, daarna voetbaden, stovingen, *emollierende* klisteren, *diluerende* dranken van *melisse*, vlierbloemen, *arnica*, *tusfilago*, *althaea*, zoethout met *rad. irid.* en *semen foeniculi*, als ook veel *emulsies* voor gewonen drank.

Wanneer er tevens eene te groote afscheiding van gal was, gaf hij *tamarinde*, *calomel*, met eene kleine gifte van *tart. emeticus*; als er slijm mede gepaard ging, *tartar. tart.* of *sal ammoniac.* Wanneer de *eruptie* traag was door eenen prikkel der zenuwen en er ijlhoofdigheid en stuipen plaats hadden met *diarhé* of waterige dunne pis, behandelde hij dezelve met *flor. zinci.* In *diarhé* gaf hij *resolverende* middelen als *saleb*, het *decoct. alb. Sydenh.*, kleine hoeveelheden *ipecacuanna*, klisteren met stijffel, en dat niet helpende, *opiaten.* Voor het overige raadde hij zeer aan, de lucht te vernieuwen, de zieken koel te houden

en ze niet aan de zonnestralen bloot te stellen, hetwelk hij zeer schadelijk vond. Koortsbast vermeed hij in dit tijdperk, als ook minerale zuren, die den doorgang vermeerderden en soms een' *colliquativen* pisvloed veroorzaakten.

In het tijdperk van *suppuratie*, wanneer de pokken zich niet behoorlijk vulden, liet hij de *flor. zinci* voort gebruiken, en de krachten door koortsbast, met *tamarinde* afgekookt, ondersteunen, waardoor tevens de buik open gehouden werd, zonder de *diarhé* aan te zetten. Wanneer de pokken desniettemin plat en ledig bleven, voldeed de *camphor* uitwendig en in klisteren beter, dan inwendig. Wanneer bij *scrophuleuse* kinderen de *salivatie* gering was, gaf hij met vrucht de *calomel* tot 1 of 2 greinen daags, waardoor de klieren gangbaar werden. De borst werd aanmerkelijk verligt door het aanleggen van een *vesicatorium* op den arm, door het zetten van klisteren en het inwendig gebruik van *oxym. scillit.*, *spir. minder.* en een *infusie* van *flor. arnicae*; om de zwelling der handen en voeten te bevorderen, had hij veel voordeel van eene pap van wortels met mostaard. Wanneer in dit tijdperk pokken in de oogen kwamen, verhinderde hij derzelve voortgang, door daarin eene zwakke oplossing van *aqua saturnina* te laten druipen; het gedurig wasfchen van dezelve met warme melk belette ook de aandoe-ning der *meibomiaansche* klieren. Wanneer hij bij zeer boosaardige pokken, die alle deze middelen weerftonden, geroepen werd, als dezelve geheel droog, plat en ongevuld waren, en men eenen

zekeren dood te gemoet zag, vond hij nog dikwijls de onverwachtste hulp van de *opium*, waardoor de pokken gevuld werden en de ziekte dan nog gelukkig afliep. Azijnklisteren, *asa foetida*, een drankje uit *tamarinde* en *manna* namen de *congestie* naar het hoofd weg, door de *opium* soms veroorzaakt. Hij gaf de *opium* in giften van een droppel *tinct.* met 2 greinen *flores zinci*. In gewone gevallen onthield hij zich van kwikmiddelen. Bij *scrophuleuse* kinderen bezigde hij het *ung. neapolitanum*. Eindelijk raadt hij hier aan een matig warm houden en het wachten voor koude.

In het laatste Tijdperk.

Deze gevaarlijke *periode*, die veelal het tijdperk des doods was, konde door de geschikte behandeling der beide voorgaande tijdperken dikwijls onschadelijk gemaakt worden. Intusfchen was het ligchaam hierdoor niet genoegzaam gezuiverd, en men moest zoowel door zachte laxermiddelen den buik open houden, als door koortsbast, *camphor*, *arnica* enz., de krachten ondersteunen, en door *minerale* zuren, zuivere lucht en dikwijls verschoonen de neiging tot bederf voorkomen. Vooral moest men nu de stofverplaatfingen voorkomen door afleidende middelen (o).

Het wordt tijd, dat ik eindelijk overga, om op te geven, hetgeen mijne eigene ondervinding mij omtrent de behandeling der *catarrhale* pokken geleerd heeft. Ik

(o) Hetgeen Hufeland omtrent de behandeling dezer pokken breedvoerig zegt, verdient hier nagelezen en betracht te worden.

Ik moet hier vooraf opmerken, dat ik in alle gevallen dezelfde behandeling niet gevolgd heb, maar dat ik mijne behandeling altijd geschikt heb naar de verschillende *Epidemien* en de verschillende jaargetijden, waarin deze pokken voorkwamen.

In de maand November 1788, wanneer *catarrhale* pokken heerschten en dikwijls in het begin met een' roosachtigen uitslag gepaard gingen, gaf ik eerst een braakmiddel, liet bij tijds spaansche vliegen aan de kuiten leggen en inwendig poeijers uit *sulph. aur. antim.* met *calomel*, met een uitnemend goed gevolg toedienen, wanneer de pokken haren gewoonlijken loop hielden. Toen in de maand Februarij 1789 de pokken meer algemeen verspreid werden en met *catarrhale* toevallen vergezeld waren, was de *eruptie* zeer traag, en de kleine pokjes hadden eene groote neiging, om in te slaan. Een braakmiddel, in het begin gegeven, spaansche vliegen aan de beenen gelegd, poeijers van *antimonium* met *ipeacuanna*, bragten dezelve tot haren natuurlijken loop. Een ruim zweet en een wit zetfel in het water schenen hier *critisch* te zijn. Wanneer de pokken waterachtig, plat en onwerkzaam bleven, deden ook poeijers van *ipeacuanna* en *sulph. aur. antim.* en spaansche vliegen veel nut en namen de benaauwdheid en borstbeklemming weg. De *camphor* deed hier ook eene goede uitwerking. In de maand Maart namen de *catarrhale* pokken een' *inflammatoiren* aard aan. Wanneer zich in het begin der ziekte aanstonds *inflammatoire* toevallen met dezelve vertoonden

den

den, en met plaatfelijke aandoeningen der borst verzeld gingen, deden eene aderlating, met het gebruik van openende *decocten* en het aanleggen van fpaanfche vliegen aan de beenen, de beste uitwerking en bevorderden de *eruptie*. Refolverende *extracten*, verzachtende afkookfels met *oxymel simplex*, bevorderden de ophoesting. Bij het afnemen der ziekte moest men de krachten met koortsbast ondersteunen en daarbij *camphor* met *antimoniale* middelen voegen, om de stof naar de huid te brengen. Maar wanneer zich eerst bij de ziekte, in het tijdperk van *suppuratie*, *catarrhale* toevallen voegden, was de uitkomst zeer twijfelachtig. De natuur werd hierdoor verhinderd de stof behoorlijk te koken, te bearbeiten en rijp te maken, en dewijl de wegen der huid gefloten waren, poogde de natuur zich eenen anderen weg te banen, en de stof wierp zich op de longen of op de onderbuiksingewanden, en veroorzaakte groote benaauwdheid, kortademigheid of een' afmattenden buikloop, terwijl de pokken plat, ingevallen en als ledige blazen zich vertoonden; dit gebeurde meest op den elfden dag. Het was integendeel een goed teeken, wanneer van het begin der ziekte af, ten minste op de *critische* dagen, er zich in het water een wit of rozekleurig flijmachtig zetsel vertoonde. Onder het beloop dezer ziekte hield ik den buik zacht open, met *casfia*, *manna* enz., met vermijding van alle heete middelen. Maar wanneer er een hartsterkend middel (*cardiacum*) noodig was, gebruikte ik den koortsbast met rijnschen wijn.

IV. *Behandeling der nerveuse pokken.*

Bij de behandeling der *catarrhale* pokken hebben wij reeds opgemerkt, dat de *catarrhale* en *nerveuse* pokken veelal gepaard gingen, en dat daarom ook de behandeling over het algemeen dezelfde was. Het zal hierom niet noodig zijn, dat ik hier breedvoerig over de *nerveuse complicatie* handele, daar men het voorgaande hier gemakkelijk kan toepassen.

Men ziet deze soort van *nerveuse* pokken meest in zeer gevoelige prikkelbare gestellen, die tevens teeder en zwak zijn, vooral in regenachtig koud winterweder. De uitbotting is traag, onregelmatig en onvolkomen; de koorts is weinig en de hitte zeer matig, eer te weinig dan te sterk. Men moet den lijder daarom in het bed matig warm houden, echter niet onder de dekens verslikken, maar behoorlijk tegen het vatten van koude dekken. Men moet hem zachte *diaphoretische* dranken warm laten drinken, om de poren der huid te openen en de huidkramp weg te nemen, opdat de pokstof haren weg naar de huid moge vinden. Hufeland prijst hier zeer het gebruik van de *flores zinci* reeds in het begin der ziekte aan, welke hier, naar mate der jaren, in giften van 1 of 2 grein gegeven, den besten dienst doen; men moet dezelve zoo lang geven, tot dat zij de vereischte uitwerking te weeg brengen. Maar wanneer men door de schijnbare ligtheid der ziekte verleid wordt, om dezelve zorgeloos te behandelen, blijven de pokken plat, bleek, niet ontstoken en, wanneer zij zich met

et-

etter behoorden te vullen, ledig, ingedrukt en in het midden met eene loodkleurige vlek bezet. Hier voegen zich dan dikwijls bij heeschheid, hoest, benaauwdheid op de borst, een ingetrokken en bleek wezen, een kleine, krampachtige pols; gewoonlijk doen dan deze middelen niets af en men moet alsdan zijne toevlugt tot sterkere middelen nemen. In de maand September 1793 had ik deze foort van pokken te behandelen, die met de *febris lenta nervosa* gepaard gingen en met de *variolae crudae* van Sydenham en Sarcone overeenkwamen en denzelfden loop hielden. *Flores zinci*, *antimoniaal* middelen, ja zelfs koortsbast met rijnwijn, deden hier alleen de vereischte werking niet. Wij hadden integendeel eene uitnemende uitwerking van warme *aromatische* kruiderbaden. Naauwelijks waren de lijders in het bad, of de ingevallen blazen begonnen zich te verheffen, de bleeke huid werd rozekleurig, alle *oppresie* op de borst hield op en de pokken vulden zich met etter. Men moet hier intusfchen waarschuwen, dat men met het aanwenden dezer baden voorzigtig moet omgaan, dewijl de lijders door het uitnemen uit het bad zeer ligt koude vatten en alsdan alle toevallen wederkomen. Een tweejarig kind, bij hetwelk de pokken ledig en plat en de gemelde toevallen in een' hoogen trap aanwezig waren, heb ik, door hetzelfde driemaal daags in een warm bad met *aromatische* kruiden te leggen, en daaruit komende, in wollen lappen, in deze kruiden gedoopt, te wikkelen en warm te houden, alleen behouden,

den,

den, zonder dat het eenige napokken of toeval-
len daarna kreeg. Bij een ander kind, bij hetwelk
op den tienden dag de pokken infloegen en plat
werden, heb ik dezelve, door het een half uur
in het bad te houden, en inwendig *sp. C. C.* te
geven, weer doen opkomen en gelukkig hersteld (*p*).

Het gebruik der warme baden in deze soort van
pokken wordt ook aangeprezen door een' onge-
noemden Schrijver, in de *Nieuwe Alg. Vaderl.*
Letteroef. (*q*) Hij wil echter, dat men den zieken
vleeschnat, melk en vleesch toediene en in groote
zwakheid ook wijn. Ik zoude dit echter, wat de
vleeschspijzen betreft, niet durven aanraden. De
Heer SCHEIDLER heeft, in hetzelfde tijdschrift (*r*),
eenige waarnemingen gegeven omtrent dit zelfde
onderwerp. Gezien hebbende, dat de Heer A-
lexander drie of vier waarnemingen had, in
welke het sfoven van de beenen met wollen lap-
pen met heet water zweet verwekte, heeft hij in
het derde tijdperk der pokken deze behandeling aan-
gewend, daar hij meende, dat de meeste zieken daar-
aan stierven, dat de pokken te veel weerstand in
de huid ontmoetten.

Hij verhaalt hier verschillende gevallen, waarin
de sfoving van den buik en beenen met heet water
en melk, tevens met het inwendig gebruik van
koortsbast en *camphor*, de beste uitwerking deden;
in alle gevallen kon hij echter daardoor zijne lij-
ders niet redden. O.

(*p*) *Nieuwe verk. van de Geneesk. Corresp.* I, p. 300.

(*q*) V Deel, N. 8, mengelw. p. 319.

(*r*) *ib.* N. 14.

Over het algemeen zijn deze pokken zoodanig gevaarlijk, dat dikwijls alle middelen vruchteloos zijn. Hufeland gaf *calomel* met *opium*, met warme specerijen, en legde zuurdeeg en *aromatisc*he stovingen aan. Richter gaf *opium*, *Sp. C. C. succin. moschus*, zuurdeeg, spaansche vliegen, wijn, stovingen met brandewijn, enz. Ik heb de zoo even genoemde middelen ook dikwijls met vrucht gebezigd, maar ben zelden geheel daarmede geslaagd; de lijdens sleepten dikwijls nog een ellendig leven eenige dagen voort en stierven dan nog in het tijdperk der opdrooging.

V. *Behandeling der putride pokken.*

Wij hebben bij de beschrijving der *variolae putridae* opgemerkt, dat deze niet alle van denzelfden aard waren, maar dat zij, of aanstonds deze neiging tot ontbinding of rotting hadden, of dat zij van den beginne af aan met eene rotkoorts verbonden waren, of dat deze zich in het beloop der ziekte daarbij voegde.

Wanneer wij zoo wel uit den aard der heerschende *Epidemie*, als uit de boven opgenoemde toevallen bemerken, dat wij kwaadaardige *petechiale* pokken te wachten hebben, en zich in den beginne daarvan te gelijk teekenen van *fordes* in de maag en in de eerste wegen opdoen, is een braakmiddel dikwijls zeer nuttig, niet alleen om de onreine stoffen uit te werpen, maar ook doordien
het-

hetzelve de huidkramp wegneemt en de pokstof naar de huid drijft. Haller heeft in *Epidemien* van kwaadaardige pokken daarvan de beste uitwerking ondervonden (s).

Dit gaat echter niet door in alle *Epidemien*, dewijl in sommige daarvan alle ontlasting bevorderende middelen, door de neerdrukking der krachten, die daardoor veroorzaakt wordt, schadelijk zijn. Wanneer men nu in het eerste begin der ziekte, voor de *eruptie*, uit de toevallen, als een zware pijn in den rug en in het hoofd en andere toevallen van zwakheid, bespeurt, dat men kwaadaardige *putride* pokken moet verwachten, moet men den lijder aanstonds te bed leggen en niet aan de koude lucht blootstellen. In dit geval moet men den raad van Sydenham niet volgen, die ook hier de koude lucht aanraadt; maar veeleer de zieken matig warm houden. Inwendig geeft men ook zachte, opwekkende middelen, een aftreksel van vlierbloemen, *cammille*, *cardebenedict* enz., met het *serum lactis vinosum* of rijnwijn. Ik zoude hier liever den raad volgen van Morton, door Burferius (t) aangehaald: „*sicuti enim a multis*
 „*stragulis impositis spiritus in fluorem nimium et*
 „*motus efferatos adacti non possunt non dissipari;*
 „*ita a frigore nimio et ambientis aëris iniuriis*
 „*coacti et obruti nequeunt prorsus sese satis expan-*
 „*dere, atque robore nativo hostem adoriri. Quo no-*
 „*mi.*”

(s) *Op. patn.* l. c.

(t) p. 245.

„mine numquam in sententiam clarissimi doctissimi-
 „que nostri Sydenhami deduci potui, qui fri-
 „gidum regimen in variolarum curatione (cuius-
 „cunque fuerint generis) ubique idque indiscrimi-
 „natim adhibendum acriter contendit, et spiritu
 „vitrioli, decocto albo, syrupo de meconio, cete-
 „risque id genus infrigidantibus, et aëre ipso frigi-
 „do cubiculi utramque curationis paginam adim-
 „plet, adeo autem ab usu alexipharmacorum ab-
 „horret, ut aegre admodum vel tantillum aquae
 „epidemicæ, theriacæ, pulveris e chelis cancrorum
 „compositi, vel quidem liquoris possetici, floribus
 „calendulae et rasura C. C. alterati (utut pestilenti-
 „alis vel deleterius fuerit morbi genius), conce-
 „dendum opinatur (u).”

In deze complicatie is het derhalve schadelijk de zieken te veel aan koude bloot te stellen, dewijl hier de natuur niet te werkzaam is en er een gebrek aan werking is, waardoor er eene overhelling is, om de stof eer naar binnen, dan naar de oppervlakte van het ligchaam te brengen. Bursarius raadt hier, de zieken niet te veel met dekken te overladen, maar dat men vooral, ter voorkoming van bederf, zoo veel doenlijk, het ligchaam rein en de lucht, door voorzigtige vernieuwing, zuiver houde.

Wanneer er zich voorts, in het begin der ziekte, teekenen van ontbinding en bederf opdoen, moet men aanstonds bedacht zijn, dezelve tegen te gaan, door het geven van *minerale zuren*, *camphor* en koortsbast.

Wan-

(u) *Exercit. tert. de febre inflamm. cap. VII, p. 65.*

Wanneer er zware hoofdpijn is, en de *eruptie* niet voorspoedig gaat, raadt Burferius warme voetbaden en laauwe baden aan, welke van het hoofd aftrekken en de vochten meer naar beneden voeren. Hij bewijst, door het voorbeeld van de Haan, Tisfot en andere beroemde schrijvers, dat niet alleen voetbaden, maar ook geheele baden in kwaadaardige pokken niet alleen de uitbotting uitnemend bevorderden, maar ook maakten, dat er veel meer pokken aan de onderste ledematen zich vertoonden (v).

Bijaldien er zich bij de *eruptie* zware pijnen, eene groote slapeloosheid of stuipen vertoonden, houdt hij het zeer noodzakelijk *laudanum* voor te schrijven, hetwelk ook door Hufeland zeer wordt aangeprezen. De *opium* werkt hier tevens als een hartsterkend middel, hetwelk de krachten uitnemend opwekt. Men kan hierbij een weinig wijn voegen, vooral wanneer hier eene *diarhé* zich bij de ziekte voegt. Bijaldien er bloedstortingen plaats hebben, hetwelk somtijds reeds in het begin gebeurt, moet men onmiddellijk tot *adstringerende* en verdikkende middelen toevlugt nemen. Onder deze middelen verdienen de *minerale* zuren de eerste plaats te bekleeden, vooral het *acidum vitrioli* en *salis marini*, welke, met den gewonen drank vermengd, in groote giften moeten worden gegeven. Hoffmann gaf hier wei met arabische gom; onze hendaagsche schrijvers raden hier aan aluin, *serum*

a-

(v) p. 248, nota.

aluminosum, *catechu*, *gummi kino*, een afkooksel van *campeche*hout en dergelijke zamentrekkende middelen.

Wanneer onder de *eruptie* de krachten te zwak zijn, om die genoegzaam daar te stellen, wanneer de pols zwak, de huid slap en bleek is, en er zich maar hier en daar een pokje vertoont, is het volstrekt noodig een opwekkend middel toe te dienen. Men geve alsdan zachte *aromatieke* middelen, met zuren gepaard, bij voorbeeld, het *elixir vitrioli* Mijnsichti, voorts de *liquores aetheraei*, *liquor anodin. miner.* Hoffm., maar vooral *camphor* en wijn. Sommige raden, in het begin, in deze pokken spaansche vliegen te leggen. Zeker doen dezelve veel nut als afleidende middelen; dan men moet ze alleen gedurende een korten tijd, bij voorbeeld een uur, aan de dijen of beenen leggen, zoo dat de huid alleen rood wordt, en geene blazen trekken, veel min dezelve open houden, dewijl zeer ligt daardoor in het vervolg zeer kwaadaardige en brandige zweren ontstaan. Ik verkies, om die reden, eenvoudig zuurdeeg met azijn, of met een weinig mostaard, en wel zoodanig aan te leggen, dat er geene ontsteking en daarna *gangreen* ontstaat, en hierom is het best dezelve gedurig van plaats te doen verwisfelen.

Maar wanneer de pokken zeer kwaadaardig zijn en met groote zwakheid, blaauwe vlekken en striemen, *petechiae*, bloedstortingen, *diarhé* enz. reeds aanstonds in het begin vergezeld gaan, vooral wanneer dezelve verkeerd behandeld zijn, of de genees-
heer

heer eerst in dezen staat er bij geroepen wordt, ziet men dikwijls, dat reeds voor de volkomene uitbotting slaapzucht en stuipen ontstaan, en de lijdens daarin blijven voor dat er nog eenige teekenen van *suppuratie* aanwezig zijn. Ik heb zelden of ooit een' zieke in dezen toestand zien herstellen. Hetzelfde getuigt ook Mead, die uit duizend geen één daarvan heeft zien opkomen. Maar wanneer de zieken dit eerste tijdperk van de kwaadaardige *putride* pokken doorworstelen, komen deze echter nauwelijks tot eene geregelde zwering, maar blijven plat en droog; de huid wordt als parkement en onder de zwarte korsten, die los aan de huid hangen, verzamelt zich een dunne, stinkende, rottige *ichor*, terwijl zich overal teekenen van de uiterste zwakheid vertoonen. Zelden wordtook een enkele nog in dezen staat behouden. In dit uiterste gevaar moet men op alle mogelijke wijzen de levenskrachten opbeuren; hier komen dus alle versterkende middelen te stude, koortsbast met *aromatieke* middelen, vooral *camphor* en een ruim gebruik van *minerale* zuren, met *liq anod. min. Hoffmanni*, *spir. nitr. dulc.*, *aether aceti* enz., gedurig oude rijnsche wijn. Voorts moet men, zoo veel mogelijk, hier de lucht zuiveren en vernieuwen, zonder echter de zieke aan togt of koude bloot te stellen. Voorts wasfchingen met wijn en *spir. vini camphor.*, hetwelk vooral door den Heer L. Hoffman wordt aangeprezen. Soms tijds doet ook hier de *laudanum* in kleine en herhaalde giften veel nut als *cardiacum*.

Geheel anders is het, wanneer de pokken eerst in haar verder beloop een' rottigen aard aannemen; wanneer door de hevigheid der koorts, of door eene heete behandeling, eerst in het tijdperk van *suppuratie* eene overhelling tot *gangreen* plaats grijpt; alsdan is het nog raadzaam, een' zekeren trap van *antiphlogistische* behandeling te beproeven. Soms kan eene matige aderlating de hitte en gisting van het bloed matigen; hier komen dan nu ook zeer te stade de *minerale* zuren, welke, zeer verdund met water, hier echter in ruime mate behooren te worden gegeven, daar zij niet alleen de hitte bedwingen, maar ook krachtig de neiging tot rotting van het bloed tegengaan.

Dit zelfde geldt ook, wanneer de rotting ontstaat van de groote hoeveelheid etter, welke gedurende de *suppuratie* wordt opgenomen; hier is ook de koortsbast, met zuren vermengd, het beste middel. Maar bijaldien hier tevens eene *nervyuse complicatie* bijkomt, zijn hier vooral *moschus*, *camphor*, *serpentina virginiana* en *laudanum* aangewezen.

Over het algemeen komen in alle foorten van pokken met eene *putride complicatie* de *minerale* zuren in alle tijdperken, niet alleen in de *eruptie*, maar ook vooral in het *stadium suppurationis*, te stade. Deze zijn het eerst door Sydenham in de eerste tijdperken aangeprezen, daar hij, hetgeen zeer te verwonderen is, die in de tijdperken van *suppuratie* en afdrooging schadelijk houdt. Zij worden vooral aangeprezen van Tissot, die de zuren in deze pokken, vooral de *sp. vitrioli*, in
groot-

groote giften wil aangewend hebben. En er is inderdaad geen middel, hetwelk, wanneer het in eene ruime mate wordt toegediend, zoo zeer de tegennatuurlijke snelle werking van het hart bedwingt, zoodanig verkoelt en de rotting tegen gaat, als dit middel. Terwijl het door het verdikken der vochten de *diarhé* en het smeltend zweet vermindert.

Men moet het echter in eene ruime mate toedienen. Tisfot gaf het tot eene halve once, en somtijds sterker, in 24 uren. Eveneens kan men hier het *acidum nitri* en *salis marini* geven, die beide, vooral het laatste, sterk op de afscheiding van het water werken. — In de kwaadaardige bloedpokken moet men met de zuren specerijen, de *rad. serp. virgin.*, *camphor*, rooden wijn, aluin en vooral ook den koortsbast paren (w).

Behandeling van de gevolgen der pokken.

De pokken hebben, niet alleen gedurende derzelver beloop, gevaarlijke toevallen, welke den dood veroorzaken, maar wanneer men meent, de ziekte overwonnen te hebben, komen er, zelfs na het gelukkig afloopen der goedaardigste pokken, naweeën, welke of het ligchaam ontfieren en mismaken, of zelfs doodelijke gevolgen te weeg brengen.

(w) Burferius, *nota* p. 288.

gen. Dit heeft echter meer plaats in kwaadaardige *Epidemien* en in *catarrhale* en *putride* pokken, welke meestal, wanneer de lijders, zoo men meent, het groote gevaar ontworsteld te zijn, hen dan nog de treurigste gevolgen doen ondervinden, zoo als wij dit boven breedvoerig hebben aangetoond.

I. Onder de gevolgen, welke de schoonheid van het aangezicht misvormen, moeten wij in de eerste plaats noemen de zoogenaamde dellen of pokdalen. Men moet dezelve dus bij *confluente*, en vooral bij kwaadaardige *confluente* pokken op alle mogelijke wijzen trachten voor te komen.

Hufeland (*x*) raadt te dien einde, om, wanneer de pokken afvallen, dezelve gedurig te betten met een afkookfel van rijst of kalfspooten; of om de huid dikwijls af te waschen met zeep, gemaakt van versche olie van bittere amandelen, *spermaceti* met *oleum tart. per deliquium*, met *camphor* en osfegal. Burferius (*y*) raadt, om de diepe pokdalen te verdrijven of te verminderen, dezelve te besproeijen met ezinnemelk, of een aftreksel van bloesems van boonen, of met amandelmelk, of eindelijk ze met een penseel te bestrijken met *oleum ovorum recens*. Anderen raden, versche boter of *cacaoboter* of versche room daartoe te bezigen.

II. De napokken, welke gemeenlijk op de *variolae crystallinae*, *lymphaticae*, *catarrhales* en *confluentes* volgen en dikwijls veel ongemak geven, daar zij zich meest op ongemakkelijke plaatsen zetten,

(*x*) *Ueber die Blattern*, enz. p. 135.

(*y*) p. 299, 300.

ten, kan men niet altijd voorkomen. Zij zijn gemeenlijk meer ontstoken, grooter, pijnlijker, en zweren veel sterker, dan de pokken zelve. Dikwijls kan men dezelve vermijden, als men de ziekte van den beginne af aan zorgvuldig behandeld heeft, en vooral in het laatste tijdperk altijd ruime buikontlastingen heeft bevorderd. Burferius (z) raadt, wanneer zij hard zijn en niet gemakkelijk tot ettering willen overgaan, daarop pappen van wittebrood en melk aan te leggen, of daarop *altheazalf* met boter, of eene pleister van *diachylum simplex* te leggen. Men moet ze, zoodra zij met etter gevuld zijn, aanstonds met het mes daarvan ontlasten.

Stoll (a) zag bij eenen metselaar, die aan zeer erge *petechiale* pokken gelegen had, napokken (*furunculi*), welke met zoo veel pijn en slapeloosheid vergezeld waren, dat ze erger dan de ziekte zelve waren, en eene sterke en moeilijke ettering te weeg bragten. Hij behandelde hem inwendig met sterke giften koortsbast, welke de krachten opbeurden en de ziekte tot een gewenscht einde bragten.

Ik heb dikwijls bij deze pokken de lastige napokken kunnen voorkomen, door bij het opdroogen dagelijks *calomel* met *sulphur aur. antimon.* en tuschenbeiden ruime *laxantia* te geven, en tegelijk door baden en waschingen de huid te openen en de belette uitwaseming te herstellen.

III. Wij hebben reeds boven gezien, dat de
Hoog-

(z) p. 197.

(a) *Rat. Med.* t. II, p. 153.

Hoogleeraar Voltelen in de *Epidemie* van pokken te *Utrecht* van het jaar 1779 zweren gezien had, welke de geheele vetrok verflonden. Sarccone (b), van de *variolae saniosae* sprekende, zegt daarvan, dat zij niet tot eene geregelde *suppuratie* kwamen, maar dikwijls tot *gangreen* overgingen, zoo dat zij als met zwerende puisten bedekt werden, die schielijk tot rotting overgingen. Tulpius (c) beschrijft eene *Epidemie* van *variolae saniosae*, die te *Amsterdam* heerschte.

De etter, welke uit deze pokken ontlast werd, was zoo scherp, dat niet alleen de algemeene bekleedfelen daardoor aangedaan werden, maar dat ook daaronder gelegene spieren verteerd, de beenderen aangevreten, de geledingen vernietigd en onbruikbaar gemaakt werden. Zelden kwam iemand van deze ziekte op, en alles ging hier tot verettering of versterf over; de stank was zoo ondragelijk, dat de geheele *atmospheer* daardoor aangedaan werd, en de bijstanders of met pokpuisten, of met zweren, of met kwaadaardige koortfen besmet werden. Brendel (d) verhaalt, dat op het einde van de etterkoorts, zelfs na het gebruik van purgeermiddelen, bij een kind van vier jaren de koorts terug kwam, en er zich een ettergezwel in de linker lies opdeed, waaruit zich etter ontlaste, die den reuk der pokken had: het kind herstelde. — Bij een ander kwam een *absces* in de linker nier, die hem

in

(b) *Uber die Pocken*, § 67 p. 154.

(c) *Obs. Medic.* l. IV, cap. 52.

(d) *Opp.* t. III, p. 43.

in drie weken wegnam: de nier was geheel met etter gevuld. Bij een ander kind van twee jaren keerde de koorts viermaal weder en veroorzaakte telkens *abscessen*, waarvan één onder de wenkbrauwen. Deze herstelde ook. Hij voegt er bij, dat bij allen de pokken waren *discretæ et quam rarissimæ*. — Jacotius(e) zag na de pokken zweren in het tandvleesch, de keel en het gehemelte, die in *carcinoma* (waarschijnlijk het *ulcus noma*) overgingen.

Mead zag fomtijds de zieken in de *variolæ deliquescentes* den dood ontworstelen, maar na het eindigen der ziekte het ligchaam met zweren (*furunculi*) bedekt en de klieren van den hals en de okfelen verzweren.

Hufeland schrijft dit toe aan gebrek van behoorlijke buiksonstlastingen, aan eene onvolkomene *suppuratie*, aan het verzuim van de pokken te openen, aan eene al te sterk voedende diët, of aan gevatte koude; zoo dat hij die na eene geschikte behandeling niet heeft waargenomen.

Wanneer hij merkte, dat er kenteekenen kwamen, dat er eene verplaatsing van pokstof naar binnen of naar de buitenste deelen te vreezen was, nam hij aanstonds zijne toevlugt tot afleidende middelen, spaansche vliegen, mostaardpappen aan de kuitten, herhaalde buiksonstlastingen en verkoelende zure dranken, mondspoelingen, sponfen met azijn en *myrrhe* enz. Hij heeft ook een treffend

voor-

(e) Sarcone, *Lib. laud.*, p. 186, 187.

voorbeeld van een *caries* van het *palatum* bij een kind (f).

IV. Niets echter is er, hetwelk zoo veel be-
kommering baart, als de stofverplaatfing naar de
geledingen en de beenderen. Burferius heeft,
naar zijne gewoonte, hierover breedvoerig en fchoon
gehandeld (g). „*Nonnunquam,*” zegt hij, „*mor-*
„*bidi humoris pars aliqua transfertur ad articu-*
„*los aut ad ossa ipsa, ibique defigitur, atroces*
„*dolores excitans, quin tamen ullus tumor exte-*
„*rior cernatur, aut rubor. Hinc saepe aut an-*
„*chylofis aut caries subsequitur prope insanabilis.*
„*Quando illud accidit, ut tam dira, et pertinacia*
„*mala praecaveantur, si vires vigent, et pulsus*
„*sit durus, tentanda est resolutio iterata sanguinis*
„*missione, interpositisque alternatim catarthicis ido-*
„*neis. Si tamen dolores osteocopi pertinaci-*
„*ter persistant, et ossum et articulorum corrup-*
„*tionem intentent, praeter externas fomentationes*
„*et cataplasmata anodyna et discutientia, quae*
„*apprime indicata videntur, a Störckio intrinse-*
„*cus danda proponuntur extracta cicutae, aconi-*
„*ti, flammulae iovis. Aliis vero magis arrident*
„*decocta sarsaparillae, ligni sancti, radicis chinae*
„*et rubiae tinctorum, aethiopsis mineralis, antimo-*
„*nium crudum, atque extrinsecus frictiones ex lini-*
„*mento mercuriali. Sed magni hic fieri debet*
„*camphora tam extrinsecus, quam intrinsecus ad-*
hi-

(f) l. c., vooral de *Krankengeschichten*.

(g) p. 207 § 278.

„hibita, quemadmodum a Collinio in singula-
 „ri de camphora libello proponitur. Cui si c. pe-
 „ruviani adjeceris opem, egregie traumaticam,
 „maior affulgebit spes, ulcera feliciter coalitura.”

Dezelfde nadeelige gevolgen hebben ook gezien Sarcone en Lentin, vooral in *sereuse* pokken. De laatste kwam dezelve best voor, door eerst de armen en daarna de beenen met warm water en melk te stoven, door het dikwijls toedienen van laxermiddelen, uit *manna* en *tamarinde* bestaande, en gestadig de huid met wijn en eijerdooren te waschen (*g*).

Hufeland (*h*) heeft de verschrikkelijke gevolgen van de verplaattingen der pokstof naar de beenderen en derzelve geledingen uitvoerig behandeld. Binnen weinige dagen ontstond er *caries*, en men kon alleen aanstonds in het begin het ellendig lot dezer lijdens voorkomen door eene krachtige *revulsie* te maken. Vooral werden de geledingen van den schouder, den elleboog en der handen hiervan aangedaan, waarin zich een scherpe, dunne etter vergaderde. Wanneer zij derhalve in het tijdperk der opdrooging klaagden over pijn en stijfheid der geledingen, werd er onmiddellijk eene groote spaansche vlieg op die geledingen gelegd, ofschoon er noch zwelling noch roodheid in die geleding plaats had; het deel werd met warme melk gestoofd en tevens werden *mercuriale purgatives* gegeven, met dit gelukkig gevolg, dat deze behan-
 de-

(*g*) *Beyträge*, t. I, p. 56—59.

(*h*) *Über die Blättern* etc. p. 153.

deling slechts in twee gevallen mislukte en in beide gevallen de lijdens stierven.

Ik heb in mijne praktijk maar eenmaal deze schielijke verplaatsing der pokstof naar den elleboog waargenomen; ik liet onmiddellijk de stof door het lancet ontlasten, met dit gelukkig gevolg, dat het kind geheel herstelde.

Richter(i) raadt, dat men eerst in de ontstekingen der geledingen en der klieren de gewone *spiritueuse* en *aromatische* stovingen beproeve, maar wanneer hierdoor de stof niet verdreven wordt, de *suppuratie* door *emollierende* middelen moet bevorderd worden en de stof, rijp zijnde, door middel van het *lancet* moet ontlast worden. Deze *abscesen* veroorzaken altijd langdurige verzweringen. Maar wanneer hier *caries* bijkomt, kan men die met *asa foetida* en *acidum phosphoricum* behandelen.

V. Soms doen vooral de *variolae catarrhales* en *nervosae* de hersenen en zenuwen zoodanig aan, dat daarna verlamming, stuipen en *epilepsie* overblijven. Deze gevolgen zal men het best met *camphor*, *rad. valerian. sylv.* en *flores arnicae* kunnen genezen, en voorts ook koortsbast en andere versterkende middelen, naar gelang der oorzaken en het gestel, toedienen.

VI. Lentin beschrijft een geval van doofheid na de pokken, hetwelk hij met *oleum cajap.*, uitwendig in het oor, en ook inwendig genomen, genees.

VII. Er is echter, onder alle gevolgen der pokken, geen zoo verbazend algemeen en verschrikke-

(i) *Spec. Therap.* II, p. 340.

kelijk, als de verstoringen en misvormingen der oogen, waardoor of gedeeltelijk of geheel het edelzintuig des gezichts verstoord wordt.

Vooraf ontmoetten wij deze verstoringen na *catarrhale* en kwaadaardige pokken, waarna niet alleen vlekken van het hoornvlies, maar ook verduistering der oogvochten, zamengroeiingen van de *iris*, maar zelfs verzweringen van het geheele oog worden waargenomen. Het is mij meer, dan eenmaal, niet alleen in deze, maar ook in verscheidene voorgaande *Epidemien* gebeurd, dat de ouders mij de uitgezworene *lens crystallina* en de geheel verzworene en ingevallene oogen hunner kinderen vertoonden, en dan nog genezing zochten.

Burferius(j) heeft ook wederom hier, in het beschrijven en behandelen dezer gebreken, uitgemunt. Wanneer in het beloop der pokken de oogen gefloten worden en op de oogleden zich pokken vertoonen, raadt hij, om daarop of koud water, of *emollierende decocten* te leggen, of dezelve met verzachtende pappen te stoven. In de meeste gevallen houdt hij enkel warm water en melk daartoe voldoende, maar in zwaardere gevallen is hij van oordeel, dat men aderlatingen, *antiphlogistica* en voetbaden moet gebruiken. Maar wanneer de oogziekte op de pokken volgt, wil hij, dat men, behalve de voorgaande behandeling met aderlatingen en verkoelende middelen, ook spaansche vliegen zal leggen, om de verzwering te voorkomen. Het *hypopion* moet naar de regels der
heel-

(j) p. 301.

heelkunde behandeld worden. Onder de meer algemeene gevolgen telt hij *albugo*, *leucoma*, zweren der *cornea*, *phlyctaenae*, *epiphora* en *chronische ophthalmien*. Hij meent echter, dat de meesten daarvan of door de natuur volkomen hersteld, of ten minste merkelyk verminderd, en door oogwaters meestal verergerd en bedorven worden.

Hij denkt, dat men met de dieet hierin veel doen kan, en dat men met verkoelende middelen, met het uitgeperste sap van kruiden, *minerale wateren*, baden van zoet water en in behoorlijke tusschenpozing gegevene purgeermiddelen, wei van geitenmelk, ezelnemmelk, *decocten* van *sarsaparille* en *rad. chinae* veel kan uitrigten. In de *Epiphora* legt hij eene spaansche vlieg in den nek en een *cauterium* op den arm. — Störck (k) raadt voor de overblijvende pijnen der oogen en de vlekken van de *cornea* het *extract. pulsatillae nigricantis* met *magnesia*. Hij zegt echter, dat men dit geneesmiddel voorzigtig moet gebruiken, dewijl het dikwijls oogontsteking veroorzaakt. Sarcone heeft in de *Napelsche Epidemie* van het jaar 1768 verschrikkelijke gevolgen en verwoestingen der oogen, na het terugflaan der pokken, waargenomen (l). Vooral heeft hij eene ongeneeslijke blindheid zien volgen na de *variolae umbilicatae*, ja hij heeft daaraan sommigen zien sterven. Hij heeft deze gevolgen meest kunnen voorkomen door het herstellen van eene geregelde wer-

(k) *Libell. de usu medico Pulsatillae nigric.*

(l) p. 120.

werking der huid; ten tweede door het geven van zweetmiddelen; ten derde door afleiding met cauterien op den arm; ten vierde door eene voorzigtige behandeling der pokken in het opdroogen (*m*). Hij heeft ook gezien zweren van de oogleden en *fistulae lacrymales* (*n*). Lentin getuigt, dat, zoo lang de galachtige *constitutie* duurde, de oogen niet aangedaan waren, maar dat dit aanstonds gebeurde, zoodra de *constitutie catarrhaal* werd, wanneer zelfs bij zijne inentelingen de oogen aangedaan werden.

Aanstonds, wanneer er zich eene roode stip aan den rand van de *cornea* vertoonde, en zich deze stip straalswijze uitbreidde naar den buitensten hoek van het oog, leide hij eene groote spaansche vlieg tusfchen de schouders en wiesch wel twintigmaal de oogen uit met een *decoct.* van *althea*, waarbij hij eenige greinen *sal ammoniac* voegde. Hij liet dit ook in de oogen druipen, waardoor de vlek fchielijk verdween. Maar wanneer de oogen reeds gesloten waren, werd er eene spaansche vlieg gelegd, en men dropte het oogwater tusfchen de oogleden. Wanneer er reeds een wolkje gevormd was, nam hij, in plaats van *sal ammoniac*, *borax* en liet hiermede eenige weken voortvaren. Tweemaal in de week diende hij een laxeermiddel toe, en tusfchenbeiden gaf hij een *diureticum*, bestaande uit $\frac{1}{20}$ of $\frac{1}{24}$ grein *tartar. emeticus* met mille-

pe-

(*m*) p. 153.

(*n*) *Beiträge*, t. I. p. 61.

pedes en suiker, en paarde dit met gemakkelijk verteerbare spijzen. Deze behandeling duurde vier weken. — In verzuimde gevallen was het oog geheel bedorven, en de ouders bragten soms de uitgezworene *lens* met zich (zoo als dit reeds boven gezegd is, mij gebeurd te zijn). In de *Epidemie* van (o) 1786 regeerden in *Luneburg* kwaadaardige pokken, waarin de oogen ook werden aangedaan. Bij twee kinderen, die pokken in de oogen hadden, smolt Lentin 1 grein *merc. dulc.* in eene once water, en dropte dit gedurig in het oog, met dit gelukkig gevolg, dat, toen het oog open kwam, men geen gebrek aan het oog konde ontdekken.

Stoll (p) zag ook dikwijls na de pokken oogziekten ontstaan, die hij het best konde voorkomen door de oogen met water en melk te waschen, en spaansche vliegen aan de slapen van het hoofd te leggen. Hufeland (q) zegt, dat de ongemakken der oogen schielijk verdwenen door het gebruik van purgeermiddelen, uit kwik bestaande. In hardnekkige gevallen gebruikte hij baden en een *garoubast*. Bij anderen, die geene zouten of kwikmiddelen konden verdragen, bezigde hij het volgende middel. Hij nam een hard gekookt ei, deed er den dojer uit, vulde de daardoor gemaakte holte met witte vitriool, bond het dan wederom zamen; wanneer nu dit gesmolten was, drukte hij er het vocht uit, waarmede hij 's avonds en

's mor-

(o) p. 202.

(p) *Rat. Med.* t. II. en t. IV, p. 298.

(q) *Blättern*, p. 134, seqq.

's morgens met een penseel de oogleden bestreek, waarna binnen weinige dagen de genezing volgde. De vlekken op het horenvlies werden het best door de *methode* van Richter hersteld, inwendig door kleine giften *tart. emetic.* met *millepedes*, uitwendig door baden en eene oplossing van *borax*.

De beroemde Weener oogarts Beer heeft, in eene afzonderlijke verhandeling, over de ziekten gesproken, die na de pokken de oogen aangripen (r).

Hij zag jaarlijks van 60 tot 70 menschen, die, als gevolgen der pokken, hevige ongemakken der oogen kregen. Van deze werden er gewoonlijk 8 of 10 volkomen blind. In 1799 en 1800 had hij van 24 tot 30, die eene blaauwe opzetting der *pupil* tusschen de oogleden kregen, welke zich dikwijls zeer sterk uitbreidden en gevaarlijk werden. Hierom prees hij zeer de inenting aan, waarin dit nimmer gebeurde, en waarna hij maar eene enkele keer eene *ophthalmie* gezien had.

Hij raadt derhalve bij alle pokken aan, de oogen dikwijls warm te baden met het volgende oogwater:

R ϕ . *Aquae Rosar.* Unc. iv.
Mucilag. Cydon. Dr. j.
Laud. Liquid. Syd. gr. x x x.

en daarna de oogen met een fijn lapje af te droogen.

Een

(r) *Kurze Anweisung zu eine zweckmäßige Behandlung der Augen während die Blatterkrankheit etc.* Ehrhart, *Med. Ch. Zeit.*, 1801. t. III. p. 140.

Een laauw bad van het geheele ligchaam tot aan de kin leidde de pokken naar de beenen af.

Richter (s) is van gevoelen, dat de *ophthalmi-*
en, die meest tot verettering overgaan, vooral vor-
deren *mercuriale* geneesmiddelen, oogwaters met
witte vitriool, *borax* en *sacchar. saturni*. Om de
vlakken van het horenvlics weg te nemen, heeft hij
vooral nuttig gevonden eene oplossing van *borax*,
tinct. opii, en inwendig kleine giften *tart. e-*
metic.

De ouden hebben reeds van deze gevolgen ge-
sproken, zoo als Rhazes (t), en ook later Mead
en Huxham.

VIII. Boven alles heeft men hier te vreezen voor
de ziekten van de *lymphæ*; immers, daar door deze
geweldige ziekte er eene groote scherpte der vocht-
ten geboren wordt en er, als het ware, eene verar-
ming in het geheele gestel plaats heeft, ontstaat
hier dikwijls eene *scrophuleuse* gesteldheid, verhardin-
gen der klieren, verzweringen derzelve, enz. Deze
moet men voorkomen door eenen gepasten, zacht
voedenden leefregel, door *mercuriaal* en *antimo-*
niaal middelen, koortsbast, en vooral door een
garou op den arm te dragen.

IX. Zeer gevaarlijk zijn ook de stofverplaatfin-
gen naar de borst en onderbuiksgewanden. Bur-
ferius (u) heeft daarover ook uitnemend gehan-
deld.

(s) l. c. p. 341.

(t) Cap. VII.

(u) p. 296.

„*At si,*” zegt hij, „*sub finem per metastasin*
 „*materiae variolosae accesserit (peripneumonia), dis-*
 „*quirendum est, an pulmones male habeant ex in-*
 „*farctu pituitae multae et lentae, an vero a tenui*
 „*acrique humore tantum irritentur? Primo casu*
 „*sputa crassa et viscida educuntur, quae difficilem*
 „*respirationem, et pectoris oppressionem anxietatem-*
 „*que mirifice levant. Haec tunc promovenda sunt*
 „*potu aperiente atque attenuante, adjecto nitro et*
 „*melle, aut eclegmate aliquo ex manna, melle at-*
 „*que oleo seminum lini, aut amygdalino. Ubi*
 „*valentius incidere, atque anacatarsin adjuvare*
 „*necesse est, id praestabit oxymel scilliticum, sti-*
 „*bium diaphoreticum non ablutum, kermes mine-*
 „*rale, minimae sulph. aur. antim. doses, inspira-*
 „*tus aceti vapor, aliaque ejusmodi. Altero de-*
 „*num casu hordei decoctum, lac aqua dilutum,*
 „*syrupus papaveris albi, mucilaginoso atque*
 „*oleoso, aquae tepidae vapor opem ferunt. Inter-*
 „*dum tum revellendi causa in utroque casu ve-*
 „*sicantibus uti oportet, ut nihil de sanguinis mis-*
 „*sione dicam, si peripneumoniae signa adessent.*”

Dezelve spreekt ook (v) van eene *ischurie*, die na de pokken komt. Hierin prijst hij aan, *emollierende* stovingen op den buik te leggen en op het *perineum*, en dergelijke inspuitingen te bezigen. Indien dit niet helpt, raadt Mead de *catheter* te gebruiken.

Ik heb eens een dergelijk geval gehad bij een
 meis-

(v) p. 300.

meisje van 10 jaar, dat zeer goede en *distincte* pokken had en bij het opdroogen door eene *suppresie* van het water werd aangetast. Bij hetzelfde werd de *catheter* aangewend, en alle andere middelen te vergeefs gebruikt. Zij stierf aan eene *suppuratie* der blaas.

Brendel(w) had een dergelijk geval: eene koorts nam den lijder in drie weken weg; bij de opening bleek het, dat de geheele regter nier met etter gevuld was.

X. Eindelijk prijzen Burferius en Hufeland aan, om de gevolgen van slepende koortsen en eene aanhoudende kwaadfappigheid, die somtijds op de pokken volgen, weg te nemen, een strengen leefregel te houden en den koortsbast aan te wenden.

K O E.

K O E P O K K E N .

Wij hebben nu in het voorgaande overvloedig gezien, dat de kinderpokken eene ziekte zijn, welke een ware geefel voor het menschedom is en te voren meer menschen wegnam, dan de pest en alle andere ziekten te zamen genomen. Men heeft daarom ook geene moeite gespaard, om deze ziekte te voorkomen en uit te roeijen. Wij zagen de edelmoedige, maar vruchteloze pogingen daartoe in het stuk over de Voorbehoeding. Om den draad niet geheel te breken, heb ik tot hiertoe uitgesteld, om van het eenige en beproefde middel te spreken, namelijk de inenting dezer ziekte: een uitstekend middel, waardoor vele duizenden van menschen den dood ontrukkt zijn. In de voorgaande eeuw werd de inenting het eerst uit *Circasfiën* naar *Europa* overgebracht, en deze maakte, dat de pokken, zelfs in de boosaardigste *Epidemien*, gunstig en gemakkelijk afliepen (x). Intusschen hadden zij echter dit, dat er nu en dan ook, veel-

(x) Behalve vele uitmuntende schriften van de vorige eeuw over de Inenting der pokken, zal men nog met genoegen en niet zonder nut lezen eene wel min bekende verhandeling van Hufeland, *Über Pockenanstekung*, enz., eerst geplaatst in *Baldinger's neues Magazin*, XII B., en naderhand herdrukt in *Hufeland's kleine Schriften*, I B., 1822, p. 142, seqq.

veelal door eene al te koude of verkeerde behandeling, slechte en *confluente* pokken kwamen, en daaraan ook een enkele stierf. Offchoon nu dit ongeluk noch aan Hufeland, noch aan mij overkomen is, had de inenting dan toch dit gebrek, dat deze pokken of ingeënt moesten worden op eene plaats, die van de overige menschen was afgescheiden, of de inenting geheel vermijdd moest worden buiten eene *Epidemie* dezer ziekte, omdat zij dit altijd met de natuurlijke pokken gemeen hadden, dat zij wel degelijk besmetteden — dat zij dus de besmetting vermeerderden, en dat niet zelden daardoor de besmetting werd ingebracht. Men kan dus geenszins loochenen, dat, offchoon sommige daardoor behouden werden, anderen, die tegen dezelve waren, door de ziekte werden aangetast, en dat, over het geheel genomen, de sterfelijkheid der pokken eerder schein vermeerderd, dan verminderd te worden.

Maar daarenboven gebeurde het, vooral in de laatste jaren van 1800 en 1801, dat, gedurende eene *Epidemie* van kwaadaardige pokken, de ingeente ook nu en dan, hoewel slechts bij een enkele, dezelfde boosaardige natuur aannamen, en ook sommige daaraan stierven.

Gelukkig moest dit, door eene bijzondere schikking der Voorzienigheid, zamenloopen met de ontdekking der koepokken door den onsterfelijken weldoener van het menschelijk geslacht E. Jenner, die ontegensprekelijk de eerste was, welke dit zoo voortreffelijk goddelijk geschenk aan ons mededeelde, en voor deze allerverderfelijksste ziekte ons eene zoo ligte ziek-

ziekte, ja die men geen ziekte noemen mag, in de plaats stelde. Immers hebben de koepokken, behalve hare ligtheid, dit voorregt, dat zij de ziekte aan niemand overbrengen, ten zij men de stof vrijwillig door een ligt wondje mededeelt.

Men zal, hoop ik, van mij niet verwachten, dat ik op dezen tijd deze inenting, die door eene ondervinding van meer dan twintig jaren, door miljoenen van gelukkige uitkomsten, over den ganschen aardbodem bevestigd is, verdedige, en de duizendmaal gebruikte bewijzen wederom opwarme, en nog veel minder, dat ik het nietige, dwaze en dweepachtige werk van den jongen geneesheer Cappadose wederlegge, daar dit, voor mij, zoo bondig en voldoende door anderen geschied is. Men had beter gedaan, dit geheel onbeantwoord te laten; bij verstandige menschen zal het geen den minsten indruk maken: het kan dus alleen bij het wispelturig gemeen dien indruk veroorzaken, dat zij dit goddelijk geschenk verwaarloozen, en dus wederom de maatschappij zullen ontlasten van de overtollige *populatie*, die nu zoo zeer in alle landen toeneemt.

Offchoon het geheel mijn voornemen niet is, om hier wederom te herhalen, hetgeen ik elders breedvoerig over dit nuttig onderwerp gezegd heb(y), reken ik dan nog deze ontdekking niet zoo zeer volkomen en alles daaromtrent bekend, dat er nog niet veel voor nadere waarneming en ont-

(y) In verschillende stukken van den *Letterbode* en het *Geueesk. Magazijn* van Stipriaan, Ontijd en Mackelijn, enz.

ontdekking zoude overblijven. Wel is waar, dat er een groot getal inenters zijn, die dagelijks eene menigte met de koepokstof inenten, doch die dat zonder eenige oplettendheid werktuigelijk uitvoeren, en daardoor de vorderingen in het onderzoek dezer belangrijke stof geen haarbreed bevorderen. Gelukkig zijn er nog, en in ons vaderland, en elders buiten hezelve, kundige mannen, die met de grootste oplettendheid niet alleen den loop dezer inenting, maar ook alle onregelmatigheden daarvan en al wat tot dit stuk betrekking heeft, nauwkeurig aantekenen en waarnemen, en daardoor de uitbreiding onzer kennis omtrent dit gewichtig stuk bevorderen.

Het is dan ook mijn oogmerk, om tot dit heilzame doel, zoo veel ik kan, mede te werken, en het nieuwere, door mijne eigene waarnemingen bevestigd, mede te deelen.

A. Bevestigt de ondervinding nu nog verder de beveiligende kracht der koepokken voor de kinderziekte?

Op deze vraag kan ik gerust toestemmend antwoorden, daar het nu uit de eenstemmige ondervinding van duizende bekwame mannen, uit alle oorden der wereld, van meer dan twintig jaren, genoegzaam blijkt, dat de inenting der vaccine het ligchaam tegen de kinderziekte beveiligt. Het is echter met deze kunstbewerking, even als met alle
 nieu-

nieuwe uitvindingen gegaan, dat fommige, niettegenstaande zij dagelijks de heilzame kracht daarvan konden zien, moedwillig de oogen sloten, en deze heilzame uitvinding, als het ware, met bitteren haat vervolgden, en allerhande bedriegelijke en leugenachtige berigten opzochten en verzamelden, om dezelve tegen te werken. Wat willen toch die ijdele schreeuw-ers en weetnieten? Willen zij dan volstrekt, dat men de menschen aan de woede van dezen ijsfelijken vijand overgeve, en hen niet aan den dood ontrukke? Waarom dan ook geneesmiddelen gebruikt? Men moest de zieken liever aan hun lot overgeven en laten sterven.

Alleen verdient de tegenwerping eenige oplet- tendheid, dat men ziet, dat hier en daar iemand, die, geregeld ingeënt, de *vaccine* gehad heeft, door de ware kinderpokken wordt aangetast, en voorts, dat gedurende eene *Epidemie* van pokken niet alleen een enkele, maar zelfs een groot getal kinderen, die ingeënt zijn, echter deze ziekte krijgen.

Op het eerste punt moet ik antwoorden, dat men niet alleen in enkele gevallen twee en drie malen de natuurlijke pokken wederkrijgt, dat dit ook eveneens in ingeënte natuurlijke pokken plaats heeft, maar dat het zeer te verwonderen zoude zijn, dat, daar er ten minste zoo veel duizenden met de koepokken, als honderden met de kin- derpokken, worden ingeënt, het wel een wonder zoude zijn, dat er onder die vele duizenden niet een enkele zoude gevonden worden, die geene vat-
baar-

baarheid had, om de pokken voor de tweede maal te ondergaan. Wij weten immers niet, wat het eigenlijk is, dat deze vatbaarheid wegneemt, of waarin die verandering in het ligchaam bestaat.

De andere tegenwerping zal zich naderhand voordoen, en ik hoop alsdan dezelve voldoende te beantwoorden.

Men heeft, zoo als ik zoo even aanmerkte, gezien, dat er gedurig de eene of andere, die te voren met koepokken was ingeënt, door de natuurlijke pokken werd aangetast; men hoorde toen van geene *Epidemien* van pokken, en er was ook haast geene mogelijkheid, dat er die komen konde, daar er gebrek aan voorwerpen was, en ieder zijne kinderen liet *vaccineren*; dan nu oordeelde men zich veilig; men verzuimde, vooral onder het gemeen, de koepokinenting, dewijl men dacht, dat men die tijds genoeg konde bewerkstelligen als er eens wederom pokken kwamen, en, daar men nu in ons land in verscheidene jaren van geene *Epidemien* van pokken gehoord had, kwamen ze dan hier, dan daar, en daar zij nu voorwerpen genoeg vonden, die niet gepokt hadden of *gevaccineerd* waren; kwamen er eindelijk wederom *Epidemien* van pokken. Men vernam dit sedert korte jaren uit *Engeland*, *Frankrijk* en *Duitschland*, ook in dit land, en in 1819 en 1820 in deze stad. De inenting werd wel zoo veel mogelijk nu doorgezet; dan, daar er nu verscheidene kinderen, die te voren *gevaccineerd* waren, wederom pokken kregen, schrikte dit velen af,

af, om deze kunstbewerking te laten doen. Dit zelfde was nu het geval te *Amsterdam*, *Rotterdam* en nu onlangs wederom te *Utrecht*.

Het is dus der moeite waardig, dat wij eens naauwkeurig nagaan, wat hiervan is, en of dit wezenlijk de zekerheid en veiligheid der koepok-inenting benadeelt.

De ondervinding heeft ons dan geleerd:

I. Dat in vele gevallen, waarin men meende, dat er ware pokken na de koepokken kwamen, men bevond, dat dit alleen water-, wind- of steenpokken waren, welke, offchoon veel overeenkomst hebbende met ware pokken, daarvan geheel onderscheiden zijn en elkander geenszins uitsluiten.

II. In vele gevallen heeft men meest in alle landen waargenomen, dat er pokken na de inenting der *vaccine* kwamen, welke wezenlijk van de *varicella* onderscheiden waren; dat zij aankwamen met alle de gewone kenmerken van de uitbottingskoorts der ware pokken; dat deze koorts somtijds zeer zwaar was, zoodat men echte kinderpokken moest verwachten; dat er ook, na afloop dezer koorts, eene meer of min *copieuse* uitbotting volgde van puistjes, die men van ware pokken niet kon onderscheiden, maar dat het verdere beloop geheel niet aan de koorts of aan de uitbotting beantwoordde, en daarin van de ware pokken onderscheiden was, dat de ziekte, als het ware, op eens gestuit werd, zoo dat de pokjes of nauwelijks eenig vocht, veel min waren etter bevatteden, of somtijds, geheel zonder eenige opzetting of vulling met stof, hard en hoorn-

ach-

achtig werden en reeds op den derden of vierden dag na de uitbotting afvielen en verdroogden, zonder eenig teeken over te laten.

III. Dat men echter geenszins kon twijfelen, of deze bastaard- of onregelmatig afloopende pokken waarlijk haren oorsprong hadden uit besmetting van de kinderpokken, bleek hieruit, dat, als men een kind, hetwelk geen pokken had gehad, aan de besmetting van zulke pokken blootstelde, of met stof uit deze pokken inentte, men wel degelijk ware pokken voortbragt. Dr. J. van Geuns was in dit geval. Hij had hier zijnen zoon ingeënt en de vaccine was geregeld, zoo als het schein, afgeloopt; dan hij werd in de laatste *Epidemie* van pokken te *Amsterdam* wederom van deze ziekte aangetast; er kwamen, na eene vrij hevige uitbottingskoorts, over het geheele ligchaam *distincte* pokken, welke zich ook met een dun etterachtig vocht vulden, doch ook schiekelijk wegdroogden en geene teekens nalieten. Wij aarzelden, om hier van deze stof in te enten; doch dit geschiedde met de stof, naar *Utrecht* gezonden, met dat gevolg, dat er ware pokken uit voortkwamen, welke ook een ander kind natuurlijk besmetteden, hetwelk eene slecht soort bekwam en daaraan stierf. J. Gitterman, van *Emden*, heeft dit zelfde ook in 1819 waargenomen (z), alsmede Dr. Gysberti te *Rotterdam* (a).

IV.

(z) Hufel. *Journ.*, t. LII. § 1, p. 50.

(a) *Waarnemingen omtrent de thans heerschende Epidemie der Kinderziekte*, door J. Gysberti Hodenpijl, *Rott.* 1818.

IV. Deze pokken zijn over het algemeen veel zachter, dan de natuurlijke pokken. Zij zijn niet gevaarlijk. Zij komen, als men het getal der *gevaccineerden* rekent, niet eens in duizend gevallen voor. De *Engelschen* hebben dezelve *modified smallpox* genoemd.

V. Wanneer wij echter de menigte getuigenissen nagaan van kundige en beroemde geneesheeren, dan kunnen wij niet twifelen, of er zijn enkele gevallen van te voren, vooral voor vele jaren *gevaccineerden*, die ook schijnbaar regelmatig zijn afgeloopen, die echter ook wederom echte en regelmatig afloopende, doch *discrete* en goedaardige pokken gehad hebben. Hier is daarvan, voor zoo veel ik weet, maar één voorbeeld waargenomen. Men kan niet nagaan, waar deze jongman de besmetting had opgedaan. Overal vinden wij hiervan bij de schrijvers een' zeer enkel voorbeeld.

Het is niet noodig, dat ik alle deze voorbeelden hier opgeve; men kan dezelve overvloedig vinden, wanneer men de *Duitsche* en *Fransche* en vooral ook de *Engelsche Medische Journalen* omtrent dit punt naflaat.

Het is eene andere en veel moeilijker vraag, welke de oorzaak is, en welke de omstandigheden zijn, onder welke deze zoogenaamde gemodificeerde pokken voorkomen; en daar zij altijd toch eene zekere huiverigheid en ongerustheid veroorzaken, en daarom de vaccine tegenwerken, is de vraag, of dan ook, en op welk eene wijze, deze gemodificeerde pokken kunnen worden voorgekomen, en of de-

dezelve dan ook de veiligheid der koepokken wegnemen?

Daar mij deze stof zeer gewigtig voorkwam, heb ik dezelve belangrijk genoeg geacht, om in het jaar 1821 daarover eene prijsvraag voor te stellen, welke dan ook, door de *Holl. Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem* is aangenomen, en naar genoegen beantwoord, blijkens deszelfs programma van 1823, door den Heer Gitterman, M. D. te *Emden*, één van mijne zeer geachte voormalige toehoorders, welke reeds in het licht is verschenen, en die ik wensch, dat in vele handen mag komen. De vraag luidt dus:

„Daar sedert de algemeene invoering der koepok-,
 „inenting de *Epidemien* der kinderziekte overal ge-,
 „noegzaam waren opgehouden, maar nu sedert ja-,
 „ren zich wederom hier en elders vertoonen; daar
 „er ook sedert kort zich geopenbaard heeft, bij de
 „te voren gevaccineerden, eene soort van pok-,
 „ken, eerst door de Engelschen onder den naam
 „van *modified smallpox* beschreven, wordt ge-,
 „vraagd:

„I. Welk is het beloop en de aard dezer soort
 „van valsche pokken? Waarin verschillen die van
 „ware pokken, en van de *varicelle*, (water-, steen-,
 „en huidpokken)? B brengen die, bij besmetting van
 „niet gevaccineerden, *ware* pokken voort? Hangen
 „dezelve van de bijzondere constitutie, van eenige
 „ziekelyke ongeteldheid van de vaccinestof zelve,
 „of van andere oorzaken af en welk is het middel
 „om dezelve te voorkomen?”

II.

II. „Wat heeft men thans te denken van het „op den duur behoedend vermogen der koepokken? Is het raadzaam, in elke *Epidemie* op „nieuw in te enten?

III. „Zijn de middelen, bij ons aangewend, en „de aanmoediging der *gratis* gedane vaccinatien „nuttig en voldoende, om de vaccinatie meer „te bevorderen, en daardoor de kinderpokken ein„delijk uit te roeijen? Zoo neen: welke middelen „zouden tot dit heilzaam oogmerk het best geschikt „zijn?“ (b)

Ik heb reeds in een voorgaand stukje mijne gedachten omtrent de oorzaak en den aard dezer gemoo-

(b) Onder het afdrukken dezer verhandeling is mij dit antwoord (*Natuurk. verhand. van de Holl. Maatsch. der Wetensch. te Haarlem, XII deel, 2 stuk,*) geworden. Zijne waarnemingen komen veelal met die van mij overeen; alleen schijnen in de *Epidemie* te *Emden* de gewijzigde pokken, ook ten minste tot een' zekeren trap, tot *suppuratie* te zijn gekomen, terwijl de opdrooging schielijk gebeurde en de *febris secundaria* geene plaats had. Voorts schijnen eenige gevallen van den Heer Gitterman het gevoelen van den Heer Gysberti te begunstigen, daar verscheidene zijner zieken, die na de vaccine de gewijzigde pokken kregen, *scrofuleus* geweest waren. Dit stuk verdient dus zeer de oplettendheid der Geneesheeren. De kenmerken zoo wel der gewijzigde, als der valsche pokken zijn ook zeer duidelijk aangewezen. Ik kan dit boek, hetwelk ook afzonderlijk te verkrijgen is, niet genoeg aanprijzen.

Zoo even valt mij ook in handen een voortreffelijk vaderlandsch werk, *Geschiedk. beschouwing der ziekten in de Nederl.*, van den Amsterdamschen Geheesheer H. F. Thysen, die ook met een woord van deze pokken spreekt, p. 222, en dezelve ook in 1816 gezien heeft.

modificeerde pokken gezegd, en hoe meer ik daarover nadenke, hoe meer ik daarin bevestigd worde.

Vooreerst dan — men vergunne mij, dat ik dit mag herhalen — komt het mij het waarschijnlijkste voor, dat deze gemodificeerde pokken haren oorsprong verschuldigd zijn aan eene onvolkomene vaccinatie; dat de vaccine wel gevat, gewerkt, maar deszelfs tijdperken niet geregeld heeft doorgelopen, dat wel gedeeltelijk, maar niet ten volle de *dispositie* voor de kinderpokken is weggenomen. Ik meen dit gevoelen te kunnen bevestigen daardoor, dat de overige voorwerpen, welke in eene *Epidemie* wederom besmet zijn, meest zijn die gene, welke in den beginne na de ontdekking der *vaccine* zijn ingeënt, wanneer men, het beloop en alle de vereischen van eene goede koepok nog niet kennende, al wel tevreden was, als men eene koepok met een' rooden rand waarnam, zonder verder op het beloop en de toevallen te denken.

II. Dat er in het begin, ja ik mag zeggen ook nu nog, vooral op plaatsen en in landen, waarin geene behoorlijke *controle* of opzigt over de *vaccine* plaats heeft, deze soort van pokken worden waargenomen, daar men in die landen, bij voorbeeld in *Beijeren*, waar dezelve geregeld gebeurt, van deze pokken niet hoort. In *Engeland*, *Frankrijk* en in ons land, hebben wij alleen nog pok-*Epidemien*, omdat de inenting willekeurig is. Overal, waar men verpligt is, die te doen, hoort men noch van pokken, noch van gemodificeerde pokken, of het wederkomen der ziekte na die in-

en-

enting. Als men de verflagen leest van andere landen, zoo als nu wederom van den Heer Walker, president van de Londensche vaccine-Sociëteit(c), dan ziet men, hoe heerlijk zich deze inenting bevestigt en staande houdt, terwijl men niet eens spreekt van deze gemodificeerde pokken.

In ons land, vooral op de dorpen, op het platte land, heeft men in het eerst geheel de koepokken niet gekend; men entte in met oude, bedorvene stof, met etter uit de reeds te ver gevorderde koepokken; men kreeg daaruit zweren of valsche koepokken, hiermede werd al weder ingeënt, en dus kreeg men geene ware koepokken meer.

Eindelijk, toen men veel voorwerpen te lande en in de steden tegelijk wilde inenten, nam men of uit ééne koepok in het oneindige stof, die eindelijk krachteloos werd, of men verdunde die duizendmaal met water; geen wonder dan, dat daaruit onechte en krachtelooze koepokken voortkwamen.

III. Dat het bovenstaande met de ondervinding ook elders overeenkomt, blijkt uit een zeer onlangs uitgekomen Fransch journaal van den Heer Dubar(d), waarin een verhaal van G. Gregory, Geneesheer te *St. Pancras*, omtrent de *variola*, na de *vaccinatie* komende.

De-

(c) *Nederl. Staatscour.* 1824, N. 46, van 23 Febr.

(d) *Annales de la littérature Médicale Britannique*, par C. Dubar, t. I, p. 28. *Remarques sur les cas de variole survenue après la vaccination*, par G. Gregory, *Med. de l'hôpit. pour le vaccine et la petite verole à St. Pancras.*

Deze geneesheer merkt op, dat verre de meeste gevallen waren van diegene, die op het land waren ingeënt, en die geene regelmatige lidteekens hadden. Zoo dat hij daaruit besloot, dat de ziekte niet regelmatig was geweest.

IV. Ik geloof echter, dat het meest van allen, niet zoo zeer de gemodificeerde, als wel het wederkeeren van de ware pokken moet toegeschreven worden aan het geheel mislukken of niet vatten der inenting. Ik geloof, dat men in het eerst te veel kinderen tevens inentte, en wel zoodanig, dat men de ingeënten niet genoeg in het oog hield en het beloop der ziekte van elk *individu* met behoorlijke naauwkeurigheid waarnam. Hierdoor gebeurde het, dat velen zich geheel na de inenting niet weder vertoonden, dat de pokken niet vatteden, wanneer zij het wederkomen onnoodig hielden of uit traagheid verzuimden. De geneesheeren vergaten dan ook al ligt den eenen of anderen. Maar vooral weet ik, dat dit zelfs in onzen omtrek meermalen gebeurd is, door onze najagers van medailles, die, met koepokstof (welke dan ook) voorzien, te voet of te paard elken tegenkomenden, soms op den weg, inenteden en er niet verder naar vragden, terwijl de naam toch werd aangeteekend, en dat weder een Nummer op de lijst voor de medaille werd. Niet zelden ook, dat de inenter deze *operatie* smoordronken deed, of, ten minste, niet nuchteren zijne zieken bezocht. Hier ontbreekt dus alle *controle*, terwijl de Schout, die de lijst onder-

tee-

teekent, niét meer doet dan de naamteekening van den heelmester te *verifieren*. Wat kan men nu op zulke inentingén rekenen?

V. Voorts heb ik gemerkt, dat in vele gevallen van *variola* of gemodificeerde pokken, waarin voor jaren de vaccinatie geschied was, de geneesheeren geen genoegzaam verslag van de voorgaande inenting, door gebrek aan aantekening, konden geven. Het is dus twijfelachtig, hoe de eerste inentingén geweest zijn.

Het is bij mij niet twijfelachtig, of in alle gevallen, waarin de vaccine tot gevolg heeft gehad deze *variola*, er iets, of aan de stof, of aan de ontwikkeling, in den loop der ziekte gehaperd hebbe. Die ik zelf heb ingeënt, en die aangeflaggen zijn, hebben geene van alle *variolide* weergekregen, of voor de tweede maal met stof van ware pokken ingeënt, of aan de besmetting der pokken bloot gesteld, de kinderziekte, of de *variolide* gekregen, en hiermede komt overeen het gevoelen van Heim en Muhry, die volstrekt loochenen, dat, wanneer men eenmaal regelmatig de vaccine heeft doorgestaan, er naderhand nog de kinderziekte, of eene *modificatie* daarvan, zoude hebben plaats gehad (*e*).

De Rotterdamfche Geneesheer Gijsberti Hordenpijl (*f*) meent uit verschillende waarnemingen

(*e*) Horn's *Archief*, 1809, Julij en Aug. p. 183.

(*f*) Waarnemingen omtrent de thans heerschende *Epidemie* der kinderziekte enz. 1818 en vervolg.

gen te mogen besluiten, dat het terugkeeren der pokken en de *variolide* na de *vaccine* niet zoo zeer afhangen van de stof, die tot de *vaccinatie* gebruikt is, of van den loop der ziekte zelve, welke hij denkt, volkomen regelmatig te kunnen afloopen, zonder dat daardoor de *dispositie* tot de kinderpokken volkomen is weggenomen, maar dat de *vaccine* deze *dispositie* niet wegneemt, wanneer de kinderen eene *dispositie* tot *rachitis*, *schurft*, *scrophula*, dauwworm, *tinea capitis*, *dartres*, *carcinoma* of *lues* hebben, of de ouders deze ziekten aan de kinderen mededeelen. Mijn hooggeachte vriend Dr. Stipriaan(g), ofschoon hij bekent, dit zelf niet te hebben waargenomen, schieft dit gevoelen niet geheel te verwerpen en wil ten minste, dat men hierop zijne oplettendheid bepale.

Hoeveel achting ik persoonlijk voor den heer Gysberti hebbe, en zijne oplettendheid zeer prijze, daar elke waarneming van dien aard omtrent de *vaccine* belangrijk is, en men zeer wel doet, wanneer men de oorzaken van dit nieuw verschijnsel zoekt uit te vorschen, komt het mij niettemin voor, dat de daadzaken, die hij voor zijn gevoelen mededeelt, niet genoegzaam zijne stelling bewijzen, en er veel te weinig daadzaken worden bijgebracht, om hieruit iets stelligs te kunnen besluiten.

Daar er nu zoo vele duizenden de geheele wereld door met de koepokken zijn ingeënt, en dit door niemand is opgemerkt, en dit toch, bijaldien het
waar

(g) *De waarde der koepokinenting gehandhaafd*, p. 38 seq. 1818.

waar was, al te veel zoude in het oog loopen, om niet de algemeene oplettendheid daarop te bepalen, komt het mij reeds van voren onwaarschijnlijk voor.

Om dit nu verder te betoogen, moeten wij na-gaan, wat men, over het algemeen, omtrent den invloed der *vaccinatie* in die ziekten hebbe waargenomen.

Laat ons zien, welken invloed het schurft op de koepokinenting gehad hebbe. Dr. Farish van *Cambridge* entte twee kinderen in, bij welke na twintig dagen geene kenmerken van vatting zich opdeden, toen hij ontdekte, dat zij het schurft hadden. Men bezigde de gewone en geschiktste middelen tegen deze ziekte. Na weinige dagen kwamen bij den eenen regelmatige koepokken, welken haren gewonen loop hielden. Bij den anderen hadden zij geene uitwerking gedaan. Na negen maanden kreeg de laatste de pokken, terwijl de eerste vrijbleef (*h*). Dr. Schutz zag bij de gevaccineerden, die schurft hadden, somtijds de *vaccine* met heldere stof gevuld, maar bij zwakke kinderen ook dikwijls onregelmatige etterachtige *vaccine* (*i*). Dr. Steensma van *Bolsward* had ook dikwijls schurftigen ingeënt, maar kon nauwelijks bij eenen daarvan de pokken heelhouden, dewijl zij die altijd open krabden.

Dr. Krauss maakte dezelfde waarneming, en zag dikwijls, dat de stof ontaarde door het stuk-

ken

(*h*) Willan, l. c. p. 103.

(*i*) Hufeland, *Journal*, t. XXIX, p. 1.

ken krabben der koepok (*j*). Weidman nam waar, dat het schurft, hetwelk reeds twee jaren geduurd had, na de koepokinenting eerst verminderde, en na acht dagen wederkeerde. Fritze zag, dat, offchoon de pokken bij schurftigen opengekraapt werden en zwarte korsten maakten, eene herhaalde inenting geene uitwerking deed. Willan (*k*) denkt, dat alle chronifche uitflagen, als *herpes*, *lichen*, *tinea*, *scabies* enz. de vorming der koepokken beletten. Dit heeft ook bij de natuurlijke pokken plaats. Jenner zag ook de *vaccine* niet vatten bij een kind, hetwelk *herpetisch* was; toen het echter van deze ziekte genezen was, vatte de ziekte wel. Hetzelfde zegt ook Willan (*l*), dat fomtijds ligte huidgebreken het vatten der *vaccine* beletteden. Klein heeft de gewigtige opmerking gemaakt, dat de chronifche uitflagen oorzaak waren, dat de *vaccine* geene plaatfelijke uitwerking deed, maar dat zij de ftof tot zich trekken, zoo dat de uitflag meer levendig werd, tot zwering overging en koorts voortbragt, waardoor de vatbaarheid voor de pokken werd weggenomen. De inenting vatte wel, en fcheen eene gunftige uitwerking op den uitflag te hebben. Somtijds echter kwam de uitflag terug. — Maar wat zal men nu uit deze waarnemingen befluiten?

Ik zie niet, dat het uit deze waarnemingen blijkt, dat die kinderen, welke op den tijd, waar-

in

(*j*) p. 344.

(*k*) p. 27.

(*l*) p. 82.

in zij gevaccineerd zijn, werkelijk schurft, *scro-fels*, *dartres* of andere chronische huiduitslagen hadden, bij welke de *vaccine* goed gevat en een' geregelden loop gehouden heeft, zoo dat daaruit anderen met een goed gevolg zijn ingeënt, meer vatbaarheid hadden, om of ware of gemodificeerde pokken te krijgen; maar wel, dat bij velen, die men vreesde, dat niet wel geslaagd waren, omdat de pokken of doorgekrabt waren, of door die ziekten min of meer van haren gewonen loop schenen af te wijken, dan nog bij overinenting toonden, dat de vatbaarheid voor de pokken was weggenomen. Ook wordt het nergens door zoo vele duizend inenters aangeteekend gevonden, dat zij, die aan de voorgemelde ziekten onderhevig waren, naderhand meer dan anderen voor de tweede reis of door ware of door gemodificeerde pokken werden aangetast. — Dit blijkt alleen uit vele waarnemingen, dat vele chronische uitlagen niet alleen het vatten, maar ook de *assimilatie* der koepokstof moeilijk maakten, zoo dat men dikwijls geene regelmatige koepokken kreeg; en dat het dus noodzakelijk was, om voor de inenting, zoo veel mogelijk, deze ziekten te genezen. Voorts, dat de koepokken wel degelijk op deze ziekten werken, zoo dat zij dikwijls deze ziekten, die na geene andere middelen luisterden, geheel wegnamen.

VI. Ik merkte reeds zoo even aan, dat Mu-hry, Willan, Heim, Krauss en vele andere beroemde *vaccinateurs* staande houden, dat er nooit pokken of koepokken voor de tweede maal plaats

hadden, wanneer het beloop der *vaccine* volkomen regelmatig geweest was. Ik wil dit niet zoo geheel toestemmen, daar het toch mogelijk is, dat iemand voor de tweede maal ware pokken krijgt, en ik niet inzie, dat dit ook omtrent de koepokken niet eene enkele keer zoude kunnen plaats hebben, en ook werkelijk volgens de getuigenis van kundige geneesheeren plaats gehad heeft. — Dan ik word hoe langer hoe meer bevestigd in mijne eerste gedachten over de zoogenaamde gemodificeerde pokken (*m*), die ik in een bijzonder stukje heb medegedeeld, dat de gemodificeerde pokken haren oorsprong verschuldigd zijn aan eene gedeeltelijke wegneming der vatbaarheid voor de pokken, veroorzaakt door eene onregelmatigheid in het beloop der ziekte, welke den inenter, uit gebrek aan behoorlijke kennis dezer toen geheel nieuwe ziekte, ontsnapt is.

Men zal zich, over hetgeen ik hier zeg, niet verwonderen, wanneer wij opmerken, dat de nauwkeurige waarneming van de latere inenters ons geleerd heeft, dat er veel meer behoort tot de *integriteit* of regelmatigheid der koepokken, zullen zij waarlijk beveiligend zijn, dan men wel voor eenige jaren meende.

Het beloop der koepokken is, zoo wel door mij als door anderen, zoo dikwijls beschreven, dat het noodeloos zoude zijn, dit hier wederom te herhalen. — Men kan dezelve ook vinden bij de latere schrijvers, Willan (*n*), Richter (*o*), Krauss (*p*) en anderen. Ik

(*m*) Uitgekomen bij van Boekeren in 1816.

(*n*) l. c.

(*o*) t. II, p. 362.

(*p*) p. 278, seqq.

Ik zal hieromtrent dus slechts eenige weinige aanmerkingen maken.

I. Richter spreekt op de getuigenis van Ofiander en Kuhn, dat men op den 8sten en 11den dag der inenting op den tijd, wanneer de roode ontstokene rand zich om de koepok vertoont, eene bijzondere poklucht ontwaart, die zich door het geheele vertrek verspreidt. Ik heb noch zelf, noch ook door anderen dezen reuk kunnen bemerken (*q*).

II. De heer Krauss, die met eene groote oplettendheid alles, wat tot deze stof betrekking heeft, aantee kent, geeft ons de volgende kenmerken op van niet beveiligende koepokken (*r*).

I. Vooreerst ontmoet men eene *inflammatoire* roodheid van de wondjes met eenige zwelling, na eenige uren, somtijds op den 2den of 3den dag na de inenting, die of daarna verdwijnt, of ook vermeerdert: er wordt dan een helder, kleverig of etterachtig vocht afgescheiden, hetwelk op den vierden tot den zesden dag tot eene gele, bladerige, schiekelijk afvallende korst overgaat.

II. Er verheft zich eene kleine gerstvormige puist, die rood of blaauwachtig is, in wier midden nauwelijks eenige stof gevonden wordt, welke na eene paar dagen weggaat en zelden eene korst nalaat.

III. Deze pok verbreidt zich en vormt eene witte puist, die somtijds ook eene gele blaar vormt van de grootte van eene erwt en van eenen verschillenden vorm. Deze pok heeft geene verhevene randen, is omringd

van

(*q*) l. c.

(*r*) p. 384.

van een' onregelmatigen rooden rand, vult zich met zeer weinig vocht, vormt zich snel en verdwijnt ook even ras, verdroogt van den 5den tot den 7den dag, en maakt dan eene gomachtige, dunne, bladerige korst, die schiekelijk afvalt. Hiermede paart zich dikwijls koorts en een roode uitflag.

Willan handelt nog breedvoeriger over de onvolkomene en niet beveiligende koepokken en derzelve oorzaken en toevallen, en beschrijft ook de zoo even door Krauss opgegevene afwijkingen.

Hij schrijft dezelve aan de volgende oorzaken toe.

I. Wanneer de roode kring verschijnt, verandert aanstonds de hoedanigheid der stof; op dezelfde wijze werken ook de hitte, roest van de lancetten enz. Wat nu deze opgegevene oorzaken betreft, geloof ik niet, dat, wanneer de ziekte in hare volle kracht is en de *areola* of kring zich vurig en sterk vertoont, wanneer de koepok gezwollen en met heldere stof gevuld is, deze stof alsdan niet meer deugdzaam zoude zijn en echte koepokken voortbrengen. Ik zoude eerder denken, dat de stof alsdan juist het krachtigste zoude zijn, ja ik wil wel bekennen, dat ik dit tijdperk bij voorkeur altijd heb afgewacht, en ook daardoor de schoonste en altijd beveiligende pokken gekregen heb. Intusschen verschillen de schrijvers zeer omtrent den tijd, wanneer men de stof uit de pok moet nemen. Sommigen meenen, dat men de stof moet bezigen, wanneer de pok nog zoo klein is, dat zij maar even eene dunne *lympha* bevat. Anderen, zoo als ook Hufeland, zijn het met mij eens, en willen de

stof

stof alsdan , als onrijp , niet gebruikt hebben. Ik meen ook meer dan eens waargenomen te hebben , dat de stof alsdan veel minder werkzaam was en de inenting alsdan veel meer feil floeg.

II. Sommigen denken , dat men de koepokstof uit den rand der pok en niet uit het midden moet nemen , daar de ware smetstof in allen aldaar en niet in het midden gevonden werd , welke stof ontaard was. Ik heb hieromtrent geene bijzondere proeven genomen , maar altijd zonder onderscheid zoo wel uit het midden als uit den rand der pok ingeënt , zoo lang de stof helder en zuiver bleef.

III. De gevoelens der schrijvers zijn ook verschillende omtrent de *areola* of rooden kring , die de koepok , als zij op het hoogste is , omringt. Sommigen denken , dat dezelve een teeken is , dat de ziekte regelmatig is , terwijl dit door anderen ontkend wordt. Het verwondert mij , dat Aubry , Colen , Moreau enz. alle *Fransche* geneesheeren , den rooden kring niet noodzakelijk houden , daar integendeel de *Engelschen* , *Duitschers* en *Nederlanders* gelooven , dat dezelve tot de teekenen van echtheid behoort (s). Dr. Steensma van *Bolsward* houdt dezelve voor een zeer noodzakelijk vereischte van koepokken , offchoon dezelve bij zwakke kinderen bleek is. Een kind van vier jaren werd op den tweeden of derden dag na de *vaccinatie* door eene koorts aangetast , welke zoodanig het beloop der *vaccine* vertraagde , dat de *areola* eerst den 14den dag zich vertoonde , toen de koorts was opgehouden ,

(s) Muhry bij Willan , p. 141.

den, en de koepokken haren gewonen loop hielden.

IV. Anderen denken wederom, dat, wanneer het beloop der pokken regelmatig geweest is, zoodanig, dat uit deze koepokken, door inenting, regelmatige koepokken zijn voortgebracht, daaruit echter onvoldoende pokken kunnen voortkomen. Vooreerst, wanneer men op eens te veel stof daaruit neemt, de *secretie* der stof door prikkeling *anomaal* en waterig wordt, en daardoor hare beveiligende kracht verliest. Ik weet niet, of dit wel met de ondervinding strookt, ten minste heb ik dit nooit ondervonden. Meermalen heb ik achter elkander uit één pokje vele kinderen ingeënt, maar nooit gemerkt, dat de eerste beter, dan de latere voortkwamen. Voorts heb ik ook nooit gezien, dat, zoo als vele *vaccinateurs* denken, door het ontlasten van stof, of door de inenting, de pok in haren loop gestuit en onregelmatig werd, zoo dat zij hare beveiligende kracht verloor. Eindelijk geloof ik ook niet, dat, wanneer men de stof met zuiver water verdunt, men niet beveiligende pokken krijgt; alleen geloof ik, dat altijd de ziektestof minder vlug werkt en de pok zich langzamer ontwikkelt, wanneer men de stof, hoe ook wel bewaard, bezigt, dan wanneer men met warme levendige stof van arm tot arm inent.

V. Het is geheel iets anders, wanneer gedurig, door krabben, de regelmatige ontwikkeling en vorming der koepok belet wordt (*t*). Krauss haalt ver-

(*t*) p. 392 seqq.

verscheidene voorbeelden aan, dat de pokken in het begin regelmatig voortgingen, maar dat zij, op den 8sten dag afgekrabt zijnde, valsche koepokken voortbragten. Hij bewijst dit door gevallen van Dr. Eccard, Höflich, Roedlinger, Zeder en der *Badensche* geneesheeren, in welke, na het afkrabben der puisten, de loop gestuit werd, en eene nadere inenting toonde, dat de eerste inenting niet beveiligend geweest was.

VI. Men moet, aan den anderen kant, wederom in aanmerking nemen, dat er vele *varieteiten* en *anomalien* hier kunnen plaats hebben, welke echter niet beletten, dat de ziekte beveiligend is; wanneer men echter twijfelt, is het altijd raadzaam, na eenigen tijd de inenting te herhalen.

VII. Wat nu betreft de ontaarding der koepokken door andere ziekten, — hieromtrent heb ik te voren zoo breedvoerig gesproken, dat ik niet noodig heb daaromtrent hier veel te zeggen; ik zal dus alleen datgene opgeven, hetwelk federt dien tijd is waargenomen.

I. Vooreerst, dan, is men het nog geheel niet eens omtrent den invloed der koepokken op de kinderpokken, wanneer namelijk dezelve, na het vatten der besmetting der laatsten, dan nog worden ingeënt. Het komt mij voor, dat sommigen te veel aan de koepokken toeschrijven, wanneer zij denken, dat de koepokken alsdan nog de kinderpokken voorkomen, wanneer de besmetting reeds hare werking op het ligchaam heeft uitgeoefend, ja zelfs, dat zij nog de ziekte matigen, wanneer de

vaccinatie na de *eruptie* der pokken geschiedt. De heeren Willan en Krauss hebben dit stuk beide zeer nauwkeurig onderzocht.

Willan, die in het jaar 1807 zijn werk over de *vaccine* geschreven heeft, meent door zijne waarnemingen te kunnen bevestigen, dat beide giften wel degelijk op elkander werkten, en de koepokken de kinderpokken matigden. Wanneer de beide stoffen op denzelfden tijd worden ingeënt, ziet men dikwijls de beide ziekten tegelijk verschijnen; de koepokpuist wordt langzamer ontwikkeld, blijft kleiner, de roode kring verschijnt schielijker, maar is minder uitgebreid, de pok is harder, de rand minder ontstoken, en komt zelden tot rijpheid. De *eruptie* der pokken, die tevens plaats heeft, werkt ook niet door en de zwering en rijpwording heeft hier zelden plaats. Men krijgt dus hier de *modified smallpox*. Dit gebeurt ook, wanneer de beide inenting in dezelfde week gebeuren. Maar wanneer de inenting der pokken gebeurt na den negenden dag der *vaccinatie*, dan vat de natuurlijke pokziekte niet.

Wanneer men nu uit deze koepok inentte, dan kreeg men koepokken, en uit de kinderpokken ook deze ziekte, zoo dat wel de vorm, maar niet de hoedanigheid der stof veranderd werd. — Men kreeg dus eigenlijk geene valsche pokken, of ook eene ziekte, die beveiligend was. Willan geloofte voorts, dat iemand, die niet geschikt is om de pokken te krijgen, daarom ook voor de koepokken onvatbaar is, hetwelk Pearson ook door zijn voorbeeld bewezen heeft, die iemand tweemaal de natuur-

tuurlijke pokken heeft ingeënt, daarna zonder gevolg hem aan de besmetting der natuurlijke pokken heeft blootgesteld. Deze kreeg echter de koepokken, die geregeld de tijdperken doorliepen (u).

Dr. Schutz heeft in het *Journ.* van Hufeland (v) dit stuk verder door proeven onderzocht, en gevonden, dat, wanneer in eene *Epidemie* van pokken de daardoor besmette voorwerpen werden gevaccineerd, de kinderpokken of geheel niet uitkwamen, of zoodanig gematigd werden, dat zij veel goedaardiger afliepen, en dat daaruit die soort ontstond, welke door de *Engelschen* naderhand *modified smallpox* genoemd werd. Dit wordt verder bevestigd door de waarnemingen der *Londen'sche* geneesheeren (w). „*D'autant plus,*” zeggen zij, „*quil*
 „*est resultat des recherches faites a cette occasion*
 „*par le college un resultat tres important, c'est*
 „*que dans presque tout les cas dans les quels la*
 „*petite verole a succedé a la vaccination, tant par*
 „*inoculation, que par la contagion naturelle, la*
 „*premiere n'a point eu son cours accoutumé, les*
 „*symtomes n'ont eu le meme degre de violence ni la*
 „*meme durée, et a tres peu d'exception pres la*
 „*marche a été extremement benigne, comme si la*
 „*vaccine lui avait oté toute sa malignité ordinai-*
 „*re, que lorsque les deux maladies se developpent*
 „*ensemble, la vaccine modifie toujours en bien*
 „*la*

(u) p. 86.

(v) *Journ.* t. XXIX. 1. p. 87.

(w) *Bibl. Britannique.*

„*la petite verole, et le rend tres benigne, tres rapide dans son cours et plus ou moins incomplete.*”

Dr. Steensma schreef mij reeds in 1807, dat hij in Januarij in een huis, waarin de kinderziekte was, een kind inentte, hetwelk aan de borst van eene minne was. Deze inenting gelukte en het kind bleef van de natuurlijke ziekte vrij. Ondertuschen werd het kind van de min eerst de volgende week ingënt, kort na de inenting kreeg het niettemin de natuurlijke pokken, die denzelfden loop met de koepokken hielden, maar niet tot rijpheid kwamen. Een ander kind, hetwelk ook aan de befinetting der natuurlijke pokken was blootgesteld geweest, kreeg later, nadat het gevaccineerd was, de natuurlijke pokken, die wel goedaardig waren, maar haren gewonen loop hielden, en ook met etter gevuld werden. Uit deze verschillende gevallen besluit hij, dat het alleen afhangt van den tusschentijd, die er verlopen is tuschen de *infectie* en de inenting der koepokken, of de kinderziekte daardoor kan worden voorgekomen of niet. In allen gevalle kan toch de inenting der *vaccine* nooit schadelijk zijn. Dr. Eickma van Rotterdam, die dit stuk met bijzondere oplettenheid onderzocht heeft, berigte mij, dat hij in een huis een kind ingënt had, hetwelk reeds de kenmerken van aankomende kinderziekte had, terwijl er reeds verscheiden kinderen in dat huis de kinderziekte hadden. — Dit kind had een' droogen mond, fonkelende oogen, drooge lippen, en alle andere voorbo-

den

den der *eruptiekoorts*. Op den derden dag kreeg het eene sterke *eruptie* van pokken, de *vaccine* vatte niettemin zeer goed, en liep met driedubbele snelheid haren loop. Vele pokken kwamen wel tot rijpheid, anderen verdwenen geheel en al, zoo dat de ziekte zeer zacht afliep. De koepokken hadden echter deze bijzonderheid; dat zij niet ingedrukt in het midden waren, maar bolrond en met etter gevuld. Hij kon uit deze pokken niet inenten; maar hij deed dit naderhand in een dergelijk geval en ondervond toen, dat daaruit geene pokken, maar koepokken voortkwamen, welke volkomen regelmatig en met eene heldere stof gevuld waren, waaruit hij wederom anderen ingeënt heeft. *Verus*, voegt hij er bij, *vaccinarum triumphus*.

Dr. Krauss is van een geheel tegengegesteld gevoelen, denkende, dat, wanneer de besmetting der kinderpokken eens heeft plaats gegrepen, alsdan de inenting der koepokken daarop geene werking doet, en wel dusdanig, dat niet alleen voor de vorming van den rooden kring, maar ook voor de koorts, de uitbottingskoorts der pokken aankomt, de *vaccine* in haren loop gestuit wordt en korsten vormt, die aanstonds opdroogen, maar geene ware koepok gevormd wordt. Hij ontkent ook, dat de pokken op eenige wijzen gematigd of zachter worden, maar hare kwaadaardigheid behouden (*x*). Intuschen wordt dit gevoelen, zoo als wij gezien hebben, door anderen tegengesproken.

Van

(*x*) p. 70—74.

III. Van de kinderpokken verschillen zeker de *varicellen*; de koepokken hebben daarop geheel geene uitwerking. De heer Willan, die daaromtrent opzettelijke proeven heeft genomen, besluit hieruit: Vooreerst, dat, wanneer de *varicella* aanstonds op de *vaccine* volgt, dezelve haren geregelden loop gevolgd heeft. Ten tweede, dat, wanneer tevens ware pokken en *varicella* waren ingeënt, de *varicella* den loop der ware pokken vervroegd had. Ten derde, in een ander geval werd pokstof onder het beloop der *varicella* ingeënt, en deze bragt ware pokken voort. Ten vierde, wanneer op denzelfden tijd *variola*e en *varicella* werden ingeënt, schenen de *variola*e de *varicella* te onderdrukken (y). Dr. Steensma zag *varicella* na het doorstaan der koepokken.

Dr. Krauss zag dikwijls verschillende soorten van *varicella* plaats hebben, terwijl de *vaccine* was ingeënt; beide ziekten hadden tevens plaats. De *varicella* kwam op verschillende tijden voor de verschijning van de *areola* en eens tegelijk met dezelve; de beide uitflagen liepen geregeld af, zonder elkander te schaden. Zelden vertraagden zij de *vaccine*, of verminderden de ontsteking der *areola*. De inenting der *vaccine* liep geregeld af, wanneer de *varicella* vooraf gegaan was, of onder de uitbotting was; somtijds werd echter de loop daarvan vertraagd. Dr. Solberg entte een kind de koepokken in, hetwelk reeds twee dagen koorts had gehad; den 4den dag kwamen er duizenden van *varicellae* uit; den 8sten, toen de

kors-

(y) p. 143.

Korsten reeds gevormd waren, waren er ook regelmatige koepokken. In een ander geval, wanneer op den 3den dag na de *vaccinatie* de *varicellae* uitkwamen, kwamen eerst op den 16den geregelde koepokken aan, die eenen geregelden loop hielden.

IV. De mazelen, zoo als ik elders reeds heb opgemerkt, schijnen op de koepokken geene uitwerking te doen. Dr. Kraft van *Runkel* nam waar, dat bij de *vaccine* de mazelen kwamen. De mazelen volgden haren geregelden loop, maar de *vaccine* week van hare regelmatigheid af. In een ander geval werden de koepokken ook in haren loop gestuit. Zij hadden bijna geen kring, zij etterden genoegzaam niet; intusfchen vatte eene nadere inenting niet(z). De mazelen kwamen altijd aan voor de vorming van den kring, niet na de derde *periode*; de loop was zacht. Soms werd de loop der mazelen daardoor vertraagd, bijwijlen was de *areola* zeer rood; de mazelen beletteden de vatbaarheid voor de koepokken niet. Wanneer de inenting der koepokken aanstonds na de uitbotting der mazelen geschiedde, liepen beide ziekten haren gewonen loop. In eene stad van 6000 inwoners grasfeerden goed aardige mazelen; van 60 gevaccineerden kreeg niemand op dien tijd (der *vaccinatie*) de mazelen. In eene *Epidemie* werd dezelve door de inenting der *vaccine* gestuit. Er stierven vijf aan de mazelen, die gevaccineerd waren, maar bij hen had de

zick-

(z) Hufeland, *Journ.* Vol. XXVII. 3, p. 151.

(a) Krauss, p. 236.

ziekte niet gevat. Dit bewijst, dat de *morbilli* niet altijd door de *vaccine* goedaardig gemaakt worden.

V. Ik heb elders te voren reeds bewezen, dat de roodvonk geenen nadeeligen invloed op de koepokken uitoefende (*b*); latere waarnemingen hebben dit overvloedig bevestigd. Krauss (*c*) zag beide ziekten tegelijk haren regelmatigigen loop houden. Dr. Fabrice had waargenomen, dat acht dagen na de inenting der koepokken eene zware *scarlatina* uitbrak; de kring was op den 11den dag zeer ontstoken en dat hield tot den dertigsten dag aan, wanneer de kring nog niet geheel geweken was. Bij velen gelukte de inenting niet, die onder het beloop der *scarlatina* geschiedde; vooral scheen de *vaccine* niet te vatten, wanneer de afschilfering na de roodvonk plaats had. In sommige gevallen, wanneer de roodvonk uitbrak twee of drie dagen na de inenting der koepokken, droogde de koepok nog op den 8sten dag op. Iemand, die gevaccineerd was, en bij wien de roode kring zich begon te vormen, werd toen nog door eene zware *miliaire* roodvonk, die toen *Epidemisch* en kwaadaardig was, aangetast; beide liepen te zamen gelukkig haren gewoonlijken loop af. Het is opmerkelijk, dat velen, die mazelen of roodvonk hadden, welke in hare volle kracht stonden, in een ruw weer en koude een uur verre gebragt werden om gevaccineerd te worden, en daarvan geen ongemak had-

(*b*) *Gen. Mag.*

(*c*) l. 9.

hadden. Dr. Schutz zag dikwijls *vaccine* en *scarlatina* tégelijk plaats hebben. Dr. Steensma zag een geval van een kind, dat op den 9den dag na de inenting der *vaccine* door *scarlatina* werd aangetast, die zeer gemakkelijk afliep; hij had reeds den voorgaanden dag een ander kind daarvan ingeënt, hetwelk zeer regelmatige koepokken kreeg, zonder dat het met roodvonk besmet werd. Dr. Gittermann nam ook bij een kind roodvonk waar, die gelukkig afliep (*d*).

VI. In eene *Epidemie* van gierstuitslag zag Dr. Krauss (*e*), dat gevaccineerde kinderen daarvan aangedaan werden, en dat zij daarvan geene andere uitwerking hadden, dan dat de *areola* later, van den 10den tot den 17tienden dag eerst, gevormd werd. In eene andere *Epidemie* van *miliaria* werd dezelve daardoor geheel gefupprimeerd.

VII. De tandenarbeid schijnt zoowel op de *vaccine*, als op de *variolae*, eenen aanmerkelijken invloed te hebben, en hierom is deze *periode* ook voor de inenting der *vaccine* minder wenschelijk. Dr. Breidenstein deelt ons een geval mede van koepokken, welke tot den 5den dag toe regelmatig waren; alstoen kwam er eene koorts aan van de tandenarbeid, waarna de *vaccine* terugfloeg, eene loodkleur aannam, en op den 8sten, zonder kring te vormen, gele korsten maakte en opdroogde; op dezen dag hield de koorts op en er kwamen ver-

schei-

(*d*) Hufeland, *Journ.* t. III. 4, p. 85.

(*e*) p. 341.

scheiden tanden door. Een kind, bij Dr. Bezoïd, hetwelk zwak was, werd op den 8sten dag na de *vaccinatie* door eene koorts aangetast, met kwijling en moeilijke doorbreking van tanden; de *vaccine* was geregeld, en op den gezetten tijd met een' rooden kring omgeven; den 11den en 12den dag kwam er slaapzucht, *diarhé*, brandende en drooge huid, ingevallen wezen; de pokken werden bleek en plat, de kring verdween; op den 13den dag verminderden de toevallen; den 14den verhieven zich de pokken weder en kregen hare behoorlijke zwelling terug, waarna zich de korsten regelmatig vormden.

VIII. In eenige gevallen schenen verkoudheden en *catarrhale* koortsen, welke onder de inenting aankwamen, den loop der *vaccine* te verhinderen, zoo dat de pokken plat en hard bleven en geen' kring vormden; somtijds kwamen zij nog op den 13den dag op, wanneer de ontsteking op den arm en de roode kring zich vertoonde, en de korsten zich regelmatig vormden. Eene tweede inenting was zonder uitwerking. In andere gevallen scheen de koorts den kring sterker te maken. Somtijds nam de *catarrhale* koorts alle werking der koepokstof weg. In andere wederom, bij welke de koorts op den 2den of 3den dag na de inenting aankwam, kreeg men valsche koepokken (*f*). Dat nu deze *catarrhale* koorts niet van de *vaccine* afhing, bleek hieruit, dat verscheidene, die reeds eene ligte *catarrhale* aandoening hadden, ingeënt werden, zonder dat de *catarrhale* toevallen vermeerderden, maar integendeel gedurende dit tijdperk verminderden. IX.

(*f*) Krauss, p. 330, 331.

IX. Dikwijls kwam de kinkhoest bij de *vaccine*, op welke deze ziekte geen' invloed schein te hebben, ja zelfs schenen in sommige gevallen de *accessen* van hoest zachter en zeldzamer daardoor te worden (g).

Wanneer wij nu het bovenstaande, en hetgeen wij reeds te voren elders omtrent den invloed van andere ziekten op de *vaccine* gezegd hebben, onpartijdig overwegen, moeten wij besluiten, dat andere bijkomende ziekten wel den loop der koepokken kunnen veranderen, ja dat zij wel zoodanig de natuur van het koepokgif kunnen omstemmen, dat zij de hoedanigheid verliezen van de *dispositie* tot de kinderpokken te verstoren; maar dat dit echter zeldzaam het geval is, en dat, wanneer men oplet- tend het beloop der ziekte nagaat, ons dit genoeg- zaam de twijfelachtige gevallen aantoont. In alle deze gevallen moet men de inenting herhalen, het- welk altijd zonder eenig gevaar geschieden kan. De ondervinding leert ons alsdan, hoe zeldzaam de gevallen zijn, waarin de ziekte voor de tweede maal wederkeert, ofschoon de *vaccine* in haren loop schein verhinderd te zijn.

De ondervinding heeft zoo wel mij, als anderen, overvloedig geleerd, dat de vrees van het terug- keeren der pokken na de *vaccine* ijdel is, wanneer de kunstbewerking met de behoorlijke oplettend- heid

(g) Krauss, p. 342, 343.

heid door een eerlijk en kundig geneesheer geschied is, en dat de meeste gevallen van het wederkomen der pokken, of van de gemodificeerde pokken, aan zorgeloosheid en aan de onkunde van die genen moet toegeschreven worden, die de inenting gedaan hebben.

Tot dus verre deze verhandeling geschreven hebbende, valt mij in handen de zoo wel thans te pas komende verhandeling van mijn' hooggeachten vriend en ambtgenoot de Fremerij, hoogleeraar te *Utrecht*, waarin zijn Hooggeleerde dezelfde vraag, die ik hier opgaf, met veel nauwkeurigheid en op de meest voldoende wijze heeft behandeld, namelijk: *verdient de vaccine thans nog, als voorbehoedmiddel tegen de kinderziekte, te worden aangeprezen?* en *wat heeft daaromtrent de Utrechtsche kinderziekte-Epidemie van het jaar 1823 geleerd (h)?*

Men had, namelijk, zoo hier als elders verspreid, dat er velen, die te voren met de koepokken waren ingeënt en die dezelve geregeld gehad hadden, nu wederom van de kinderziekte waren aangetast, en daaraan waren gestorven. Uit de nauwkeurige waarnemingen van zijn Hooggeleerde blijkt nu overtuigend, dat niemand, die door hem sedert 21 jaren is ingeënt, offchoon aan de sterkste besmetting blootgesteld, door de kinderziekte is aangetast; dat slechts enkelen, door anderen ingeënt, goedaardige

(h) *Vaderl. Letteroef.* Maart 1824, Mengelw. p. 126.

gē pokken gekregen hebben, en dat onder eenige duizenden te voren gevaccineerden slechts 5 of 6 de zoogenaamde gemodificeerde pokken hebben gekregen; dat voorts geene gevolgen der vaccine zijn bespeurd, zoo dat wel degelijk ook in deze *Epidemie* de koepokken hare groote waardij getoond hebben. Ik wensch, dat deze zoo overtuigende en zoo wel te stade komende verhandeling in vele handen zal komen, en dus haar doel zal bereiken.

B. *Wat moet men in acht nemen om de inenting der koepokken wel te doen gelukken?*

I. In de eerste plaats komt er veel op aan, dat men goede koepokstof neme en dat die op den regten tijd genomen is. Men bekommerde zich in het eerst zeer weinig omtrent de deugdzaamheid der stof, die men tot de inenting bezigde; toen men echter zag, dat de inenting dikwijls mislukten, werd men daaromtrent oplettender: men is echter omtrent dit punt het nog niet regt eens, en ieder heeft ook daaromtrent al wederom zijne eigene begrippen. De ervarene Dr. Steensma van *Bolsward*, van wiens naauwkeurige waarnemingen ik zoo dikwijls gebruik gemaakt heb, oordeelde uit zijne herhaalde ondervinding, dat de stof het krachtigste was, wanneer de kring zich wel gevormd had en er alsdan eene heldere stof in de koepok gevonden werd. Dr. Kraft getuigt, meermalen met het beste gevolg uit den rand der koepok nog met heldere
stof

stof te hebben ingeënt, wanneer de stof in het midden der koepok reeds dik en etterachtig was (i). Dr. Eickma, een van onze eerste en allernaauwkeurigste inenters, vond altijd de stof het werkzaamste, wanneer hij ze zoo vroeg mogelijk, dat is, zoodra er heldere stof in de koepok was, bezigde, en dat deze stof veel zekerder en schielijker uitwerking deed, dan wanneer die later genomen werd. Krauss wil, dat men de stof niet te vroeg neme, eer zich de koepok volkomen ontwikkeld hebbe. Sacco is van gedachten, dat de echte koepokstof in de cellen van den rand der koepok bevat is (j).

II. Ieder zal toestemmen, dat het best is van arm tot arm in te enten. Dit is intusfchen niet altijd mogelijk, en hierom is men bedacht geweest, om de stof, die men of ter gelegener tijd wilde bewaren, of naar elders moest verzenden, voor bederf te behoeden. Men is tot dit oogmerk op eene verschillende wijze werkzaam geweest. Men had namelijk aanstonds opgemerkt, dat de koepokstof veel eerder hare kracht verloor, dan de stof der kinderziekte. Wanneer de stof gedurende eenigen tijd aan de lucht, aan sterke hitte of vorst wordt blootgesteld, wanneer zij te veel met water verdund wordt, wanneer het *lancet*, waarmede de stof genomen is, eenigen tijd bewaard wordt en door roest wordt aangedaan, vat de stof niet, of brengt geene zuivere koepokken voort. Om dit alles nu voor

te

(i) Hufeland's Journ. t. XXVII, 3, p. 156.

(j) Richter.

te komen, en van de deugdelijkheid der stof verzekerd te zijn, heeft men getracht dezelve op verschillende wijzen te bewaren.

Dr. Schoolbred, die zich alle moeite gegeven heeft, om de koepokstof uit *Engeland* naar *Bengalen* over te brengen, had veel werk, om dezelve voor den invloed der hitte te bewaren. Hij vond, dat de stof van 18 tot 20 dagen vloeibaar bleef, wanneer hij die in busjes, door Giraud uitgevonden, bewaarde^(k). Kraft nam *lancetten* van ivoor en besloot die in blikken pijpjes, met eene kurk digt gesloten^(l). Andere hebben voorgesteld, deze pijpjes in eene doos, met kolengruis gevuld, te bewaren.

III. Dewijl het echter altijd moeilijk blijft, om de stof vloeibaar te houden, is men wel gedwongen, om gedroogde stof te bezigen. Men moet te dien einde liefst nemen de eerste heldere stof, die uit eene ongerepte koepok genomen wordt, die het krachtigste schijnt te zijn. Daar nu de *lympha* in afzonderlijke cellen bevat is, moet men, wanneer men wederom stof neemt, de pok op eene andere plaats openen, eenigzins van de eerste verwijderd. Het is dan best, de stof, zonder aangewende hitte, van zelf te laten droogen, en dan aanstonds voor de lucht te bewaren. Ik heb best gevonden, den helderen drop tusschen twee glad geslepen glaesjes, met een klein kuiltje in het midden, te bewaren, en die wel gesloten in gewaste taf in te wikkelen.

Dr.

(k) Hufel. *Journ.*, XXXII, 5 st. p. 31.

(l) *Ibid.* XXVII, 3 st. p. 156.

Dr. Eickma neemt een stukje chineesch vloeipapier, laat dit wel doortrekken met heldere koepokstof, bewaart dit tusfchen twee welgeslotene holle glaasjes, en gebruikte deze stof, zelfs nog na zes weken, op de volgende wijze. Hij maakte een klein oppervlakkig wondje in de opperhuid, bedekte dat met een klein rond stukje van dat papier, maakte dit even met een weinigje speekfel nat en legde daarover een stukje Engelsche pleister. Hij liet dit dus zes dagen zitten, maakte het dan met wat water nat, wanneer hij vond, dat er zich reeds een klein pokje gevormd had.

Dikwijls heb ik ook met gedroogde en even wederom nat gemaakte stof ingeënt, maar meestal gevonden, dat de stof langzamer werkte, dan wanneer ik met versche stof deze kunstbewerking had verrigt.

Wat nu betreft de inenting met de afgevallene korst der koepok, deze vereischt meer voorzorg, en ik zoude altijd raden dezelve te doen met eene korst, die niet geopend geweest is, dewijl daarin de zuivere stof bevat is, terwijl ik de geopende korsten zoude afkeuren. Bryce, die dit het eerst heeft voorgesteld, heeft deze korsten steeds met de beste uitwerking gebruikt, en dit is ook met een goed gevolg door anderen nagevolgd. Anderen deden dit te vergeefs, waarschijnlijk doordien zij geene behoorlijke voorzorgen gebruikten. Dr. Eickma schrijft mij, dat hij somtijds met een' goeden uitflag de korsten gebezigd heeft, doch nooit als hij die met water, maar wel als hij die met speek-

speekfel week maakte. Uit 20 proefnemingen waren er hem echter maar 5 gelukt. Hij gelooft ook, dat men ongeschondene korsten moet nemen, daar hem de proef altijd mislukt was, als de pok geopend geweest was. Dr. Uberlacher van *Weenen* gaf in 1807 (m) eene bijzondere verhandeling over deze manier van inenten uit, waarin hij bewees, dat men op deze wijze het best de stof kan overzenden. Hij had daarmede 15 gelukkige inentingën gedaan. In deze gevallen had hij de inenting gedaan met korsten, die een jaar en twintig dagen, twee jaren en drie jaren bewaard waren. Soms was het hem echter mislukt. Breedvoerig vindt men hierover gehandeld in de *Saltzburger Med. Chir. Zeitung* (n).

Dr. de Carro van *Weenen* zond koepokstof op een ivoren lancet naar Dr. Waterhouse te *Cambridge* in *Noord Amerika*, die 13 maanden werkzaam bleef. Deze nam van deze koepok eene korst, die 5 jaren hare besmettende eigenschap behield. De Carro kreeg zoodanig eene korst, die acht maanden te voren genomen was, waaruit Dr. Helm te *Weenen* echte koepokken verkreeg. — Dr. Schoolbred meent, dat de beste wijze, om de koepokstof te verzenden, is, dat men daartoe de korsten neemt, daar hij ondervond, dat die veertien weken haar besmettend vermogen hadden behouden; hij

wreef

(m) *Nachricht über die Wirksamkeit und Nützlichkeit der Koepokimfung mit dem Schurfe.*

(n) van 1810, II, p. 126.

wreef een stuk daarvan met een droppel water op een glas; de daaruit verkregene troebele stof bragt schoone koepokken voort (o).

Prof. Viborg van *Kopenhagen* heeft ook met het beste gevolg de korst tot inenting gebezigd (p).

Kraft oordeelt de inenting met de korst minder veilig, omdat men niet weet, of dezelve ook ontaarde stof bevat, en de ondervinding geleerd heeft, dat zij na de vorming van den kring hare kracht verliest. Camper had ook bij de inenting van natuurlijke pokken waargenomen, dat er zich onder de korst eene niet besmettende stof verzamelde. Hierom werd deze methode in *Oostenrijk* en *Rusland* verboden (q).

Dewijl het van het hoogste belang is, dat men overtuigend wete, of iemand de kinderpokken of de *yaccine* gehad heeft, en deze ziekte volkomen regelmatig is afgelopen, dan of hij valsche pokken of onregelmatige en niet behoedende koepokken gehad hebbe, heeft men zorgvuldig een zeker en niet bedriegelijk teeken gezocht, waaruit men dit zoude kunnen besluiten. De beroemde Dr. Heim van *Berlijn*, een allernaauwkeurigst waarnemer, meent dit kenmerk in de lidteekenen gevonden te hebben. Maar wanneer wij hem nalezen, vinden wij wel lidteekenen

(o) Hufeland, *Journ.* t. XXXII 5 ft. p. 71.

(p) *Med Chir. Zeit. Ergänzungsband*, X, p. 191.

(q) p. 244.

nen der ware pokken en der *varicella*, maar niet van de koepokken (*r*). Krauss (*s*) beschrijft deze lidteekens der *vaccine* op de volgende wijze: „de lidteekenen van de ware *vaccine* hebben een' *characteristische* vorm, waardoor zij van alle andere kwetsingen onderscheiden worden. De vorm is rond, zonder hoekige randen of die zaagswijze getakt zijn; de grond is een weinig uitgehold, loodkleurig, parkementachtig, nauwelijks witter dan de overige huid, ongelijk, met vele zwarte stipjes, als de oppervlakte van eenen citroen. Soms zijn daarin gestreepete lijnen, die van één punt stralswijze afloopen. Wanneer men de huid uitrekt, kan men deze lidteekens duidelijker ontdekken. Somwijlen zijn zij plat, en men kan ze alleen ontdekken, wanneer men ze aan het licht blootstelt; wanneer zij als glinsterende ronde vlekken verschijnen. Deze lidteekens blijven over, nadat de pokken dikwijls geopend zijn. Wanneer de koepokken afgekrabt zijn, laten zij zulke diepe lidteekens niet na. Soms zijn zij met lange haren bezet.”

Naderhand zegt hij intusfchen (*t*), „dat de lidteekenen geene zekere kenmerken opgeven, dat de vatbaarheid voor de kinderziekte is weggenomen, waartoe zij geene betrekking hebben, omdat deze wegneming der vatbaarheid gebeurt in de eerste *periode* der *vaccinatie* en de lidteekenen zich eerst na de tweede *periode* vormen, welke vorming

„van

(*r*) Horn, *Archiv. für Med. Pr.* VII, 2 st. p. 183.

(*s*) p. 282—285.

(*t*) p. 410.

„van toevallige omstandigheden afhangt, en ook
 „bij ware pokken zeer verschillende is, en bijwijlen
 „in het geheel geen plaats heeft. Het is waarschijn-
 „lijk, dat de pok, die hare hoogte niet bereikt,
 „echter een lidteeken nalaat, hetwelk de kenmerken
 „van eene volkomene koepok nalaat. Dunning
 „heeft zoodanig een geval waargenomen.” (u)

Het goed gevolg der inenting hangt ook veel af van de wijze, waarop men dezelve verrigt. Ik heb daarvan te voren breedvoerig gehandeld, en ik heb daarbij weinig nieuwe waarnemingen te voegen.

I. Wat nu betreft de manier van inenten, komt men over het algemeen daarin overeen, dat de eenvoudigste de beste manier van inenten is, en dat de ligste wonding der opperhuid genoegzaam is. Immers is hier geen *mechanische* prikkel noodig, welke ontsteking veroorzaakt, die voor de ontwikkeling der koepokstof schadelijk is, maar alleen die van het koepokgift. Krauss raadt, een klein oppervlakkig wondje te maken (v). Hij verkiest dit met het lancet te doen boven eene naald, dewijl er voorbeelden zijn, dat de inenting met de naald zeer pijnlijk was, ja dat daardoor zelfs braking en stuipen veroorzaakt zijn (w).

Camper heeft dezelfde waarneming gedaan, en zegt, daardoor eene geweldige pijn veroorzaakt te hebben, dat hij de inenting met eene naald deed; anderen hebben dat ook ondervonden. De

(u) Nota, p. 411.

(v) p. 38.

(w) p. 272.

De beste methode ſchijnt mij te zijn, dat men even de opperhuid klieft, niet met eene *horizontale*, maar met eene *perpendiculaire* wonde, dewijl dan de ſtof, van het *lancet* afloopende, aanſtonds onder de opperhuid gebragt wordt, en niet zoo gemakkelijk wederom afgewiſcht wordt.

Bij de inenting der kinderziekte hebben de diepe inſnijdingen veel kwaads gedaan; het is daarom te verwonderen, dat ſommige koepokinenters deze ſlechte gewoonte gevolgd zijn. Sacco heeft deze *methode* ook nog gevolgd. Hij laat eene wond in de opperhuid maken van anderhalve lijn, en daarin een' draad, met koepokſtof beſmet, leggen. Deze draad wordt na eenige dagen weggenomen, en er wederom een nieuwe ingelegd. Het natuurlijk gevolg van deze *methode* is, dat er eene ſterke ontſteking komt van den geheelen arm, koorts, ſterke, diepe, ſpekachtige, *gangreneuſe* zweren en andere zware toevallen, terwijl er geene regelmatige en beveiligende koepokken verſchijnen(*x*). Een *Mecklenburgſch* heelmeester behandelde op deze wijze 60 kinderen; vele daarvan kregen onregelmatige koepokken, verſcheidene kregen zware en gevaarlijke toevallen, vier ſtierven van dit getal(*y*).

Krauss heeft hierover breedvoerig gehandeld(*z*). Hij verwerpt daarom ook de inenting met ſpaanſche vliegpleiſters. Dat het kleinſte wondje genoegzaam
is,

(*x*) p. 262, 263.

(*y*) Vogel, *einige anthropolog. und med. Erfahr.* Stendal, 1805, p. 133.

(*z*) p. 262 ſeqq.

is, blijkt hieruit, hetgeen ik ook dikwijls gezien heb, dat in weerspannige kinderen, als men de huid naauwelijks heeft aangeraakt, daar echter ook koepokken komen, zoo dat men naauwelijks eenig gift kon ingebracht hebben.

II. Wat nu betreft het getal der wondjes, die men moet maken, om de koepokstof in te enten: sommigen hebben gemeend, dat men, om zeker te zijn, een aanzienlijk getal wondjes op elken arm maken moest. Dr. Eickma zegt, dat hij dikwijls acht of tien wondjes gemaakt had, maar dat er nooit meer dan drie of vier gevat hadden; dat hij altijd zorgde, dat ze niet ineen konden loopen; dat hij echter, wanneer het gebeurde, dat er een paar koepokken ineenliepen, daarvan nooit ongemak of nadeelige gevolgen gezien had. Dr. Muhry is intuschen van oordeel, dat dit nooit behoort te geschieden, daar een groot aantal pokken veel ongemak veroorzaakt. Ja dat, wanneer er vele koepokken komen, die meer ongemak, dan de ware pokken veroorzaken, er veel meer koorts en roosachtige ontsteking bijkomt (a). Colon oordeelt, dat de grootte van de koepok en de trap van ontsteking dikwijls van de manier van inenten en van de diepte van het wondje afhangen. Dr. Krauss denkt, even als wij, dat drie wondjes, in den vorm van eenen driehoek gemaakt, zoo dat zij een halven duim van elkander verwijderd zijn, de beste manier van inenten opleveren.

III. In het begin der koepokinenting ging men
daar-

(a) p. 142, 143.

daarmede soms vrij los te werk. Velen, die reeds de kinderziekte gehad hadden, lieten zich uit onbedachtzaamheid wederom de koepokken inenten; zij kregen daardoor somtijds zeer lastige valsche pokken, die soms in zweren uitaardden en eene beduidende koorts veroorzaakten. Een Heer liet zich ook, met zijne kinderen, een steekje met het lancet op de hand geven. Hij kreeg eene geweldige ontsteking aan den geheelen arm, tot den hals doordringende, die in vuur dreigde over te gaan en door aderlatingen en koude omslagen moest gered worden. Krauss raadt derhalve, met de koepokstof voorzigtig te zijn, dewijl de ligste aanraking der deelen, met eene teedere opperhuid bedekt, bij voorbeeld, de lippen, zeer ligt eene koepok aldaar veroorzaakt. De proeven van Pearson en Jenner toonen, hoe voorzigtig men daarmede behoort te zijn. Pearson (b) nam waar, dat eene vrouw, die onvoorzigtig koepokstof in het oog gebragt had, daardoor het gezigt verloor, en Jenner (c), dat een meisje, 't welk den besmetten vinger in den mond stak, daardoor eene verzwering in den mond kreeg. Dr. Casals van Agde ging zelfs zoo ver, dat hij een meisje, 't welk hij vier malen te vergeefs had ingeënt, een' lepel bouillon met twee vingergrepen koepokstof liet innemen. Op den vierden dag werd het meisje van vier jaren daarvan ziek; zij kreeg geeuwing, wal-

ging,

(b) *Unterr. über die Geschichte der Kuhpocke.* p. 58.

(c) *Conten.*, p. 38.

ging, braking, even als in natuurlijke pokken; hierop volgde eene hevige koorts met slaapzucht, zenuwtoevallen en groote zwakheid. Deze toestand duurde 6 dagen, wanneer er over het geheele ligchaam 180 puisten kwamen, die allen de gedaante van koepokken hadden, met een' rooden kring omgeven waren en hier en daar zamenliepen. — Op den 11den dag hield de koorts op en op den 21sten vielen de korsten af (*d*). Richard zag bij kinderen, die koepokken uitgezogen hadden, eene algemeene *eruptie* van koepokken, die het gewone be- loop hielden. Uit deze koepokken werden met den besten uitslag 17 andere kinderen ingeënt (*e*).

C. *Uitwerkingen en gevolgen der vaccine.*

Ik heb te voren over de vorming der koepokken en over derzelve ontwikkeling en de verschillende oorzaken, welke dezelve vertraagden of bevorderden, breedvoerig gehandeld, hetwelk ik hier dus niet behoef te herhalen. Ook heb ik over de uitwerkingen en gevolgen der *vaccinatie* gesproken — ik zal hier dus weinig hebben bij te voegen. — Onder de gevolgen der *vaccine* heb ik gemeld eene roosachtige ontsteking van den arm, eigenlijk eene sterkere vorming van de *areola*, die de koepok altijd omringt. Michaëles verhaalt een geval van een kind van zes weken, hetwelk aan de gevolgen

van

(*d*) *Rapport pendant l'année 1810. Par. 1812, p. 51.*

(*e*) *Rapport de 1808 et 1809, p. 48, 49.*

van een' roosachtigen uitflag, zich van den arm over het geheele ligchaam verspreidende, gestorven is. Wanneer men echter dat geval nader beschouwt, schijnt het tot de kinderroos (*erysipelas neonatorum*) te behooren (f). Anfiaux, die ook reeds de kinderziekte gehad had, had de onvoorzigtigheid zich wederom met *vaccine* in te enten; zijn arm werd zoodanig ontstoken, dat hij daarvan stuip-trekkingen kreeg, die hij alleen door het gloeiend ijzer kon wegnemen (g). Een dergelijk geval, als hetwelk wij gemeld hebben, dat hier gebeurd is. Te *Londen* stierf een kind, hetwelk met verscheidene wondjes door eenen heelmeester was ingeënt, doordien de *areola* in *gangreen* overging. Dr. Legner nam twee gevallen waar, die zeer na-deelige gevolgen hadden (h). Ondertusfchen heeft de heer Krauss maar eens in vier honderd gevallen roos aan eenen arm waargenomen, en dezelve gemakkelijk, door het baden met vlierwater en *eau de Goulard* weggenomen. Hij fchrijft dit toeval, of aan de al te sterke drukking der kleederen, of aan andere toevallige oorzaken toe. Eindelijk denkt hij, dat er zeer zelden eenige toevallen, als, bij voorbeeld, stuipen na de *eruptiekoorts*, ontstaan; zoo als ik ook nooit eenige toevallen, die mij ongerustheid gaven, daarbij heb kunnen waarnemen. Dezelfde fchrijver heeft ook met veel op-
let-

(f) Hufeland, *Journ.* t. 1810, 6 ft., p. 16.

(g) *Journ. de Med. de la Societé d'Emulat.* Corvisart, *Journ.*, Octobr. 1807. Hufel. *Bibl. suppl.* XX, p. 324, 325.

(h) Krauss, p. 299, *nota*.

lettenheid onderzocht de gevallen, waarin op of onder de *vaccinatie* de dood gevolgd is.

Uit een oneindig getal gevaccineerden zijn er wel eenigen onder deze kunstbewerking gestorven. Wanneer men echter den loop dier gevallen aandachtig nagaat, zal men duidelijk zien, dat men den dood geenszins aan deze heeft toe te schrijven, maar dat dezelve van bijkomende en toevallige omstandigheden afhing. Ik heb daarom niet noodig geoordeeld, dezelve hier aan te halen (i).

Om echter niet partijdig ten voordeele der inenting der *vaccine* te zijn, voel ik mij gedrongen hier iets mede te deelen, hetwelk ik belangrijk vande en gaarne verder wenschte onderzocht te hebben.

Ik heb boven gezegd, dat de gemodificeerde pokken, die bij te voren met de koepokken ingeënte voorwerpen zich vertoonden, niet gevaarlijk waren en gemakkelijk affiepen. Ik weet ook niet, eenige gevallen ontmoet te hebben, welke het tegendeel toonden, tot dat mij zeer onlangs in handen viel een nieuw *Journal, Annales de litterature Medicale Britannique, par J. Dubar*, waarin eene verhandeling van Dr. Gregory, *Remarques sur le cas de variole survenue apres la vaccination* (j). In deze verhandeling zegt de schrijver, dat de gevallen van *variola*, volgende op de koepokken, veel menigvuldiger zijn dan van ware pokken, die ten tweeden male wederkeeren. Hij had daarvan gedurende de laatste drie jaren, meer dan honderd voorbeelden

ge-

(i) p. 357—382.

(j) Tom. I. p. 28.

gezien. Hij houdt daarom echter de *vaccine* voor de meeste gevallen voldoende. In die gevallen, waarin zij niet voldoende is, vermindert zij echter sommige toevallen.

I. De *vaccine* vermindert niet de hevigheid noch den tijd van den eersten graad der koorts, of van de *eruptie*, die dikwijls sterk, en bij wijlen sterker en langduriger is, dan bij *confluente* pokken.

II. Zij heeft ook geen invloed op de hoeveelheid der pokken. In sommige gevallen was de *eruptie* wel van zeer *discrete* pokken, maar ook in andere gevallen waren er vele pokken in het aangezicht en op de borst, en op de armen zoo vele als men in de ergste *confluente* pokken vindt.

III. Het grootste voorregt van de *vaccine* bestaat ongetwijfeld in het matigen der ontsteking in de *eruptie* der pokken, en hierin ziet men het onderscheid tusschen de oude inenting en die der *vaccine*. De inenting der kinderziekte vermindert de hoeveelheid der *eruptie*, maar zij vermindert of stoort niet den loop der ontsteking der pokken, nadat die zijn uitgekomen. De *vaccine* integendeel vermindert niet de *quantiteit* of het getal der pokken, en heeft altoos meer of min invloed op den voortgang der ontsteking; hoe sterk de uitslag ook moge zijn, aan beide kanten verkrijgt men het gewenschte *effect*, de vermindering der sterfelijkheid, of door de *eruptie*, of door de *inflammatie* te verminderen. De ziekte kan geene uitwerking doen op de *respiratie* en *transpiratie*, welke de *febris secundaria* veroorzaken en het leven in gevaar brengen. In alle gevallen van

natuurlijke of ingeënte kinderziekte komt er, naar mate de hevigheid der ziekte, eene *ulceratie*, en deze zweeren genezen, na zich met korsten bedekt te hebben; maar in die pokken, die na de *vaccine* komen, wordt de ontsteking gestuit, en wel zoo vroeg, dat er geen vocht in de pokken komt, dat de huid nooit zweert en dat de genezing volgt, omdat de pokken *tuberkels* worden, die dra afvallen. Dit maakt een duidelijk en zeer wezenlijk kenmerk (*caractere tranchant*) tusfchen de *vaccine* en de gemodificeerde pokken.

IV. Offchoon de *vaccine* in de meeste gevallen de ontsteking in de huid vermindert, neemt zij echter niet weg den loop der ziekte, wanneer het pokgif zich op eene andere plaats neerzet, vooral op de hersenen, wanneer daardoor de kinderziekte, die op de *vaccine* volgt, doodelijk wordt. Ik zal hier eene der beide waarnemingen bijvoegen, die dit bewijzen.

William Tims, 30 jaren oud, loodgieter, aan den drank overgegeven, kwam den 21 Sept. 1820 in het hospitaal, geschikt voor de kinderziekte. Hij was 18 jaren te voren gevaccineerd door den heer Griffin, heelmeester te *Deddington*. Op zijn' linker arm zag men twee lidteekens der *vaccine*. De *eruptie* der pokken was *discreet*, en zij verdroogden op den 7den dag in het wezen en zij vertoonden die *tuberculeuse* gedaante, welke aan de *variolae modificatae* eigen is. Ondertusfchen waren er van het begin der ziekte donkere kenteekenen van eene aandoening der hersenen. Toen de huidontsteking verdween, kwam er een slaapzuchtige staat, en de zieke stierf des anderendaags. Men vond niets

in de hersenen, hetwelk eene nieuwe ziekte te kennen gaf.

Maar zal men nu dit aan de *vaccine*, of liever aan den genomenen sterken drank toeschrijven, welke, bij gelegenheid der *eruptiekoorts*, *encephalitis* voortbragt?

Tweede waarneming.

Ruth Beddoes, oud 19 jaren, kwam den 28 Sept. 1822 in het hospitaal, hebbende een' ligt *discreten varioleusen* uitflag; maar zij had eene sterke ontsteking der *conjunctiva*. Zij was, 5 jaren geleden, in *Shropshire* gevaccineerd. De arm was sterk onstoken geweest en zij had dien langen tijd in een' draagband moeten houden. Men zag slechts een klein lidteeken op haren linker arm. De *eruptie* liep schielijk af, maar zij had geen' eetlust; den 8 kreeg zij eene hevige oogontsteking, die voor eene sterke aderlating week. Vijf dagen daarna kreeg zij eene hevige roos aan den arm, die naderhand het been van de tegenovergestelde zijde aandeed. Vier dagen daarna werd zij ijelhoofdig, en de zieke verviel in eenen staat van *typhus*, waaraan zij stierf.

Bij het openen vond men geene belediging in het hoofd, borst of buik. De schrijver zegt, dat er vele *modificatien* waren van deze *variolide* na de *vaccine*, zoo dat er soms slechts kleine stipjes of puistjes waren; dat er, van 57 pokzieken na de *vaccine*, 44 *compleet* waren genezen en 5 waren gestorven; dat bij velen de kenmerken der *vaccine* zeer twijfelachtig waren. Wat mij betreft, ik denk, dat

dat deze ziekten niets met de *vaccine* te doen hadden, en het toevallige omstandigheden waren, die zich bij de *variolide* voegden, zoo als de schrijver dit ook denkt van het sterk en volbloedig meisje, hetwelk reeds eene sterke *ophthalmie* en roos had, afgescheiden van de andere ziekte. — Hij denkt verder, dat deze gemodificeerde pokken aan sommige familiën eigen zijn, en haalt eenige voorbeelden aan van twee of drie *individuën*, die na de *vaccine* deze *variolide* kregen. Maar is het wel bewezen, dat de *vaccine* bij deze allen echt geweest is? Voorts zegt hij, dat alle *sujetten* den ouderdom van tusfchen de 15 en 21 jaren hadden, en dat zij herhaalde reizen te voren aan de besmetting der pokken waren blootgesteld geweest. Eindelijk voegt hij er bij, dat zijne ondervinding hem geleerd heeft, dat het teeken van echte koepok gekenmerkt wordt door het lidteeken, hetwelk duidelijk rond, straalvormig en celachtig, en vooral klein is; zoo dat het door eene erwt kan bedekt worden. Maar wanneer het lidteeken groot is, kenteekenen van sterke ontsteking draagt, enz. zal de *variolide* sterk zijn, daar zij in het eerste geval ligt en onbeduidend zal zijn en den naam van ziekte niet verdienen, Dit wordt hierdoor bevestigd, dat, wanneer men iemand voor de tweede maal *vaccineert*, wanneer de *cicatrice* volkomen is, het bijna onmogelijk is om eene tweede koepok voort te brengen, en dat, naar mate van de onvolmaaktheid van het lidteeken, de *secundaire* koepok zich aan de eerste annaderen zal.

D. *Heilzame uitwerkingen der koepokken op andere ziekten.*

Men heeft reeds vroeg na de uitvinding der inenting der koepokken aan dezelve te laste gelegd, dat hierdoor wel de kinderpokken werden voorkomen, maar dat ze echter voor de gezondheid schadelijk waren en de menschen wederom voor andere ziekten meer vatbaar maakten; dat sedert dien tijd de klierziekte, de engelsche ziekte, en meer andere ziekten der kinderen, meer gemeen geworden en erger waren; dat sedert de invoering der koepokken de *Epidemien* van mazelen en roodvonk veel kwaadaardiger waren geworden.

Wanneer wij echter de getuigenissen van de beroemdste geneesheeren raadplegen, welke met zoo veel zorg en oplettenheid genomen zijn en, als het ware, tot één punt zamenloopen, blijkt het middagklaar, dat dit alles een opgeraapt verdigtfel is, en dat integendeel de algemeene vaccinatie eene algemeene verbetering der gezondheid bij kinderen en volwasfenen heeft te weeg gebragt; zoodanig de *physische* ontwikkeling van ligchaam en ziel oogenschijnlijk verbeterd is, dat de aanleg tot *scrofels*, *tabes mesenterica*, chronische uitlagen, *dartres*, merkelyk is verminderd; dat de tandwording veel gemakkelijker is, het ligchaam meer kracht, de spieren meer vastheid krijgen, het hoofdhaar beter wast; dat er geene ziekten op de *vaccine* volgen; dat de ziekten der kinderen veel minder algemeen zijn, gemakkelijker van hen worden door-

doorgegaan van die genen, welke de koepokken gehad hebben, en dat men niet meer ziet die ellendige gevolgen, welke uit de kinderziekte zoo dikwijls voortkomen. Integendeel blijkt het uit herhaalde waarnemingen, dat er vele ziekten door de koepokken genezen worden, hetwelk Krauss toeschrijft aan de ligte koortfige bewegingen, die de natuurkrachten opwekken tot werkzaamheid (*k*).

Behalve hetgeen ik in voorgaande verhandelingen hierover gezegd heb, zal ik er nog kortelijk het volgende bijvoegen. Dr. Pratie (*l*), geneesheer te *Pisa*, verhaalt het volgende geval. Een meisje van vijf jaren, geboren van eene moeder, die aan eene *tuberculeuse* tering gestorven was, had alle de kenmerken van eene *scropuleuse constitutie*. Zij had een rood en opgezet wezen, eene verzwering van het regteroor; de oor- en onderkaaksklieren waren opgezet, een *caries* aan de linker voorhand, een dikke harde onderbuik, en alle andere teekenen van verstoppingen. Na vergeefs *aethiops mineralis* en langdurig versterkende geneesmiddelen gebruikt te hebben, werden haar de koepokken ingeënt met verscheidene steekjes op de dijen. Er ontstond eene sterke uitbotting van pokken, die zamenloopende korsten vormden, welke naar *dartres* geleken en een derde gedeelte der dije innamen. Toen deze afdroogden, hield de verzwering achter de ooren op, de klieren verdwenen, de beentjes van de hand bla-

(*k*) Dit stuk is uitmuntend en breedvoerig bewezen door den heer Krauss; men zie vooral de belangrijke *nota*, p. 522, seqq.

(*l*) *Journ. de Med. de Corvisart. a le Roux*, 1810, p. 466.

derden af, de zweer genas door eene pleister van *asa foetida*, de buik werd zacht, en de gezondheid van het kind beterde oogenschijnlijk.

De Amsterdamsche geneesheer Kirchner nam het bijzonder nut der *vaccine* in eene derdendaagfche koorts waar. Een jongen van drie jaren leed sedert langen tijd aan een' *herpetischen* uitflag om den mond en de oogleden, waartegen men te vergeefsch *calomel*, *sulphur auratum* en *urias barytae* gebezigd had. Nadat deze uitflag op dezelfde wijze eenige maanden geduurd had, werd hij van eene derdendaagfche koorts aangetast, waarna de uitflag verdween. Deze koorts werd aan de natuur overgelaten, en in de maand April 1808 werden hem de koepokken ingeënt. De *areola* was zeer uitgebreid zonder aanmerkelijke koorts tot den 12den toe, wanneer de koorts niet terug keerde, en hij ook sedert dien tijd van allen uitflag vrijbleef.

Hetgeen echter het meest van allen de koepokken aanprijst, is de waarneming, welke overal gemaakt is, dat de bevolking van gezonde menschen zeer bevorderd is, dat de sterfgevallen bij kinderen zeer verminderd zijn en dat de bevolking, over het algemeen, zeer is toegenomen.

E. Over den oorsprong der koepokken.

Sedert ik mijn laatste stuk heb uitgegeven, is er nog veel getwist over den oorsprong der koepokken,

ken, zonder dat men daaromtrent iets met zekerheid kan vaststellen.

Dr. Eickma, die daaromtrent met veel moeite onderzoek gedaan heeft, getuigt, niet te weten, wat de *Engelschen* eigenlijk verstaan door het woord *grease*, waaruit zij den oorsprong der koepokken afleiden. Hij denkt, dat men daardoor verstaat *waterzucht der achterste pooten*, hetwelk wij *mokpooten* noemen: want zij geven eenen geheel anderen naam aan hetgeen wij *overhoef* noemen, hetwelk bestaat in eene zwellings en verzwering in het hoorn van den voet. Vering (*m*), een *Koppenhaagsch* veearts, entte in van de heldere stof van de *mauke*, en op den 5den of 6den dag kreeg hij heldere blazen, die op den 7den, 8sten of 9den dag een' rooden rand vormden, die gezwollen was. Deze blazen waren in cellen verdeeld, die een helder vocht bevatteden, in het midden eenen kuil hadden, en daarna korsten vormden. De koorts kwam op den 7den dag, en de melk verminderde.

Volgens Muhry is het velen niet gelukt, koepokken uit de *mauke* der paarden te verkrijgen (*n*). Richter (*o*) denkt het waarschijnlijkste te zijn, dat de ziekte uit de *mauke* voortkomt, en offchoon het aan velen niet gelukt is, daaruit koepokken te krijgen.

(*m*) Vering, *Sammlung von Abhandl. für Thierärtze und Oeconomen, aus den Dänischen*, V. D. p. 273. Muhry, p. 138. Hufeland, *Bibl.* 1820, p. 312, seqq.

(*n*) l. c.

(*o*) l. c.

gen, het echter aan anderen gelukt is. Mogelijk ontwikkelen zich beide ziekten uit dezelfde oorzaak. Sommigen zeggen, dat men uit schapepokken ook koepokken verkrijgt, en uit de koepokken bij schapen schapepokken. Dit is niet bevestigd door de proeven van mijn' geachten vriend, den heer M. D. Ramaer van *Zwolle*, die op eenen door schapepokken besmetten stal 34 nog gezonde schapen met koepokstof inente, met dat gevolg, dat 10 daarvan, bij welke de koepokstof regelmatig werkte, koepokken, en de anderen, die zeker reeds besmet waren, onvolkomene koepokken hebbende gekregen, de schapepokken in een' zeer ligten graad kregen. Drie andere schapen van een' gezonden stal, met *vaccine direct* uit den arm van twee kinderen ingeënt, kregen koepokken, en één daarvan, op eenen door schapepokken besmetten stal geplaatst, bleef daarvan geheel vrij.

Dr. Krauss, van den oorsprong der koepokken handelende, denkt, dat zij van de *mauke* voortkomen(*p*). Dr. Uberlacher zegt(*q*), dat de *vaccine* reeds in 1768 in *Engeland* bekend was en dat men derzelve voorbehoedende kracht tegen de kinderziekte kende. Dr. Sutton had dit toen reeds bekend gemaakt. De heelmeeesters Downe, Briggé en Brunet, Dr. G. A. Bacher in 1795, R. D. Beddoas en Addington, Adenis in 1793 en Woodville in 1796, hebben daarover ge-

(*p*) p. 258.

(*q*) p. 2, *nota*.

geschreven. In *Holstein* hebben Claudius, Weger, Nesfen, Rauperhaus en Bach in de *Gottingsche Annalen* van 1769 daarvan melding gemaakt. Voor Jenner kende Nefse in *Devonshire* reeds de koepokken en entte in 1781 zijn eigen zoon daarmede in: voor dat hij dit kon gemeen maken, stierf hij in 1785. De laatste beschrijving van de kennis der koepokken vinden wij in de *Medicinische Zeitung* van Ehrhart(r). Plat, een schoolmeester in eene Hollandsche boerderij in *Denemarken*, getuigt, dat hij in het jaar 1790 gehoord heeft, dat eene vrouw, die in hare jeugd koepokken gehad had, niettegenstaande zij dikwijls aan de besmetting der kinderziekte was blootgesteld geweest, dezelve nooit gekregen had. Hij had dit ook dikwijls van andere vrouwen gehoord. Plat ging in 1791 naar *Hasfelberg*, daar de koeijen door de koepokken aangedaan werden, waardoor de melksters besmet werden. Deze waren daarover verblijd, omdat zij verzekerden, daardoor van de kinderziekte bevrijd te zullen blijven. Eene van de dochters wreef hare handen met deze stof, maar werd daardoor niet besmet. Plat entte met een pennemes twee dochters en eenen jongen met een goed gevolg in. Deze bleven alle van de pokken bevrijd, niettegenstaande de andere, die niet ingeënt waren, kwaadaardige pokken kregen.

Dr. Salvadori, die den Franschen gezant in *Perzië* vergezelde, heeft aldaar niet alleen koepokken gezien, maar ook daar vernomen, dat de melk-

mei-

(r) 1825, III. p. 28.

meiden, die daardoor besmet wierden, van de kinderziekte bevrijd bleven; maar hij kon de inwoners niet overhalen, om de koepokken zich te laten inenten.

Dr. Ramaer heeft ook voor eenige jaren in *Mastebroek*, bij *Zwolle*, ware koepokken bij de koeijen ontdekt (1 Sept. 1811). De Provinciale geneeskundige Commissie te *Dordrecht* ontdekte koepokken te *Geeryliet*, waaruit ook met het beste gevolg menschen werden ingeënt (s).

Vraagt men nu eindelijk, of men nu een ieder mag toelaten, deze kunstbewerking te verrigten? dan mag ik, naar mijn gedachten, daarop volmondig antwoorden, dat eene kunstbewerking, waarbij zoo veel kunde en oplettendheid vereischt wordt, aan niemand, dan aan kundige en bevoegde geneesheeren en heelmeesters behoorde te worden toevertrouwd (t).

(s) *Alg. Konst- en Letterbode*, 1811, 13 Sept. Nr. 37.

(t) Breeder handelt hierover Krauss p. 219; dan het meeste heb ik te voren reeds aangeteekend.

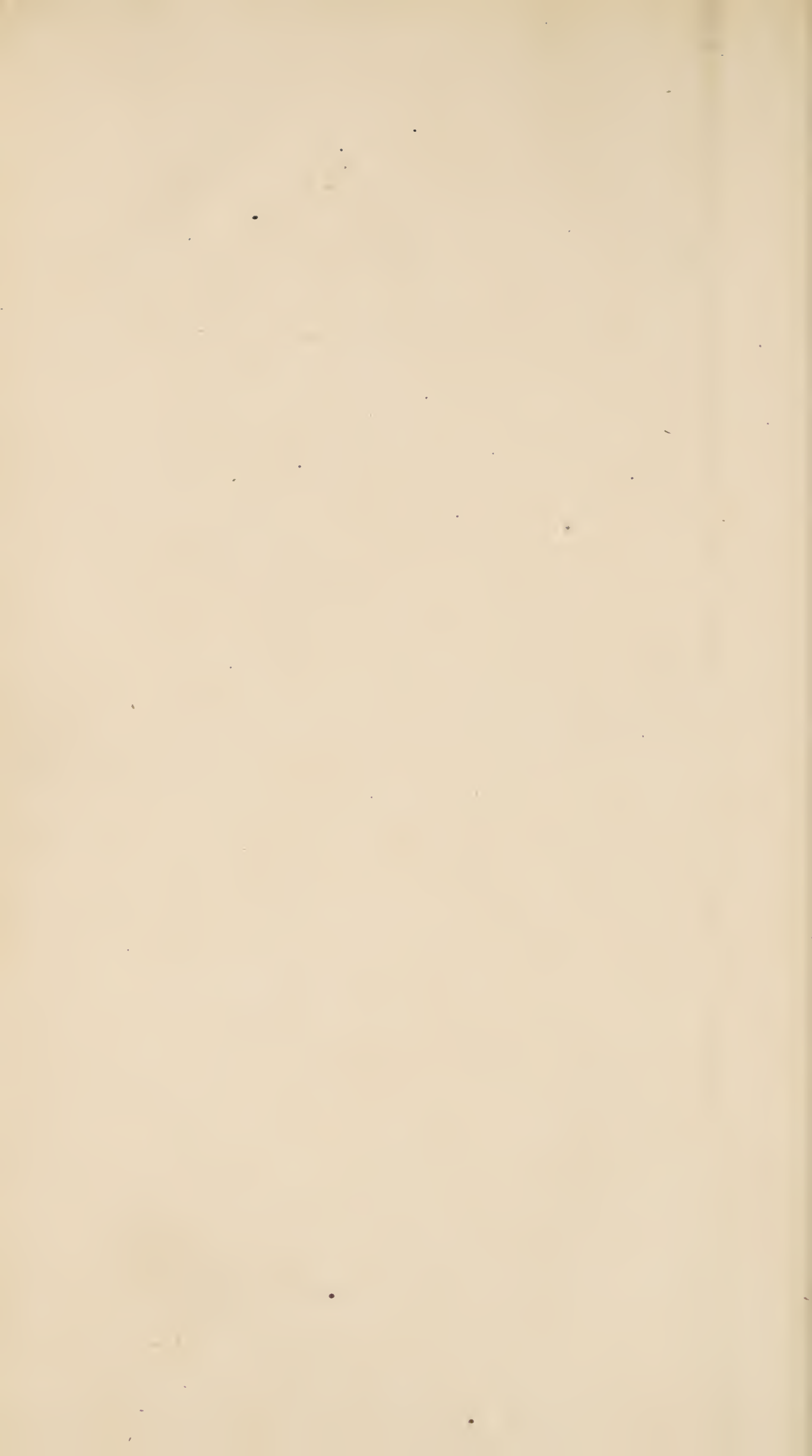
E I N D E .

Zinstorende Drukfouten.

Pag.	55	reg.	16	<i>consortiumo</i>	lees:	<i>consortium</i>
—	55	—	19	<i>prasentiam</i>	—	<i>praesentiam</i>
—	58	—	7	<i>hermorrhagien</i>	—	<i>haemorrhagien</i>
—	60	—	11	roosheid	—	roodheid
—	62	—	27	<i>acruginosa</i>	—	<i>acruginosa</i>
—	73	—	22	<i>capites</i>	—	<i>capitis</i>
—	74	—	1	<i>melios</i>	—	<i>melior</i>
—	89	—	6	<i>vericelle</i>	—	<i>varicella</i>
—	161	—	17	<i>initatione</i>	—	<i>irritatione</i>
—	196	—	11	<i>aetheraei</i>	—	<i>aetherei</i>
—	224	—	26	huidpokken	—	windpokken
—	237	—	19	COLEN	—	COLON
—	261	—	5	uitaardden	—	ontaardden
—	270	—	15	<i>scropuleuse</i>	—	<i>scrophuleuse</i>

10	10	10	10
11	11	11	11
12	12	12	12
13	13	13	13
14	14	14	14
15	15	15	15
16	16	16	16
17	17	17	17
18	18	18	18
19	19	19	19
20	20	20	20
21	21	21	21
22	22	22	22
23	23	23	23
24	24	24	24
25	25	25	25
26	26	26	26
27	27	27	27
28	28	28	28
29	29	29	29
30	30	30	30
31	31	31	31
32	32	32	32
33	33	33	33
34	34	34	34
35	35	35	35
36	36	36	36
37	37	37	37
38	38	38	38
39	39	39	39
40	40	40	40
41	41	41	41
42	42	42	42
43	43	43	43
44	44	44	44
45	45	45	45
46	46	46	46
47	47	47	47
48	48	48	48
49	49	49	49
50	50	50	50

~~22~~

